

DENG

SİYASAL VE KÜLTÜREL DERGİ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Umut AYTAŞ

Sahibi ve
Genel Yayın Yönetmeni
Bayram BOZYEL

Hukuk Danışmanı
Av. Hasan DAĞTEKİN

YAZIŞMA ADRESİ
Kooperatifler Mah. Cami Sok.
(Ofis Sanat Sokağı) Karamanoğlu Apt.
No: 23/8 21100 Yenişehir/Diyarbakır
Tel: 0 542 340 19 49

BASKI ve CİLT
Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi
C Blok. No:215/216 Topkapı/İstanbul
Tel: 0 212 613 1112 Sertifika No:45750

ISSN: 1302-7964

İSTANBUL TEMSİLCİSİ
Bahattin TURAN
Tel: 0 545 405 37 41

AVRUPA TEMSİLCİSİ
Mustafa BİRDEN
Tel: 00 49 176 237 359 43

WEB SİTESİ
www.kovaradeng.com

SOSYAL MEDYA HESAPLARI

E-mail: dengdergisi@gmail.com
Facebook: www.facebook.com/kovaradeng/
Twitter : https://twitter.com/kovaradeng

İçindekiler - Naverok

Merhaba	2
Bayram BOZYEL İç bünyesi güçlü bir ulusa diz çöktürülemez	3-8
Prof. Dr. Mesut YEĞEN ABD için insan haklarından çok Türkiye'nin jeopolitik konu- mu önemli	9-13
Mesud TEK Divê çi bikin?	14-16
Hasan YILDIZ 100. yılı yaklaşırken Lozan Antlaşması	17-22
Mazhar KARA Huner û siyaset	23-26
Mehmet BAYRAK Kürt aydınlarının anlatımıyla Xoybûn ve Cemilpaşazadeler	27-31
Ümit TEKTAŞ Siyaset ve demokrasi	32-41
Kavûs EZÎZÎ Li Rojhilatê Kurdistanê xebat xurt e	42-44
Şeyhmus ÖZDEMİR 1926 Tarihli Ankara Antlaşması öncesi, sonrası ve Kürdis- tan'ın Kuzey ve Güney'e bölünmesi	45-48
Ebdulrehman QASIMLU Şairê Gel	49-56
Nasır KEMALOĞLU Hêmanên hevokan (2)	57-59
Munzur ÇEM Yaşamı Dersim'le özdeşleşmiş yurtsever bir kavga adamı: Nuri Dersimi *	60-72

Merheba

Wek her carî li dinyayê û herêmê gelek bûyerên girîng diqewimin. Ji mijarên dawîn ya herî germ şik tune ku Efganîstan e. Piştî vekîşandina Emerikayê ji Efganîstanê, bibe nebe pirs Kurdîstanê kete rojevê. Gelo dê Emerika ji Irak û Suriyê jî vekêşe, ger vekêşe dê tesîreke çawa li ser tevgera Kurd bike?

Li Tirkîyê jî di jayetîya Kurdan her diçe zêde dibe. Her cara ku rêvebirên dewletê zimandirêjîya Kurdan dikin, nijadperestên Tirk Kurdên sivil qetl dikin yan jî linç dikin. Rewş hatiye qonaxeke wisa ku ne tenê Kurd, demokrat û aşîxwazên Tirkan jî êdî nikarin bêhn bigirin.

Li aliyê din sedsalîya Peymana Lozanê ku bûbû sedemê perçekirina Kurdîstanê nêzîk dibe. Aktorên siyasî û ronakbîrên Kurdan ji anha ve li ser vê mijarê nîqaş dikin û gur dibin.

Di vê çarçoveyê da nivîskarê me birêz Bayram Bozyel li ser mijara vekîşandina Emerikayê ji Efganîstanê û tesîra wî li ser tevgera Kurd maqaleyek nivîsî. Her wisa me wek Kovara Dengê li ser bûyerên dawî yên li hundir û derve bi birêz Prof Mesut Yegen ra hevpeyvînek çêkir.

Birêz Mesud Tek jî ji bo vê hejmara Dengê rewşa sîyasî ya li Tirkîyê û Kurdîstanê analiz kirîye û di nivîsara xwe da erkên Tevgera Kurd raxistîye li ber çavan.

Birêz Hasan Yıldız û Şeymus Ozdemir jî bi minasebeta 98 saliya wê, li ser Peymana Lozanê bîr û raya xwe ji xwendevanên me ra parvekirine.

Herwisa di vê hejmarê da gotarên Mazhar Kara, Umit Tektaş, Mehmet Bayrak, Kavûs Ezîzî, Nasır Kemalogu, Munzur Çem û Ebdulrehman Qasimlu yên girabuha cîh digrin.

Em hêvî dikin ku dema bixwînin hûn ê biecibînin.

Merhaba

Her zamanki gibi dünyada ve bölgemizde önemli gelişmeler yaşanıyor. Son dönemin en sıcak tartışma konusu hiç kuşkusuz Afganistan. ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi benzer bir durumun Irak ve Suriye'de de yaşanabileceği ve bunun Kürtler bakımından ne tür sonuçlar doğurabileceği tartışmasını tetikledi.

Türkiye'de ise Kürt karşıtlığı tehlikeli bir tırmanış içinde. İktidar çevrelerinin Kürtleri ve siyasi aktörlerini hedef alan söylemleri sokakta Kürtlere toplu katliam ve linç girişimleri şeklinde hayat buluyor. Özel olarak Kürtler, genelde demokrasi ve değişimden yana muhalefetin nefes alması bile giderek zorlaşıyor.

Öte yandan Kürdistanı parçalayan Lozan Anlaşması'nın yüzüncü yılına az kaldı. Kürt siyasal aktörleri ve aydınları şimdiden bu konuyu gündemlerine alarak tartışıyorlar.

Söz konusu başlıklar çerçevesinde yazarımız Bayram Bozyel, ABD'nin Afganistan'dan çekilme sürecini ve bunun Güney ve Güneybatı Kürdistan üzerindeki etkilerini irdeleyen bir makale yazdı.

Ayrıca, Deng Dergisi olarak Türkiye'nin dışında ve içinde yaşanan birçok gelişmeyi, bütün bu süreçleri yakından izleyen Prof. Mesut Yeğen ile konuştuk ve yaptığımız röportaja bu sayıda yer verdik.

Yazarlarımızdan Mesud Tek, Kürt hareketinin karşı karşıya bulunduğu tabloya ve yapması gerekenlere ilişkin bir makale ele aldı.

Lozan Antlaşması'nın 100. Yılına yaklaşırken, bu konuyla ilgili biri Hasan Yıldız ile yapılan röportaja, diğeri ise Şeymus Özdemir'in yazdığı yazıya yer verdik.

Bu sayıda ayrıca Mazhar Kara, Ümit Tektaş, Mehmet Bayrak, Kavûs Ezîzî, Nasır Kemalogu ile Munzur Çem'in farklı konulara ilişkin değerlendirmeleri yer alıyor.

Son olarak Ebdulrehman Qasimlu'nun ünlü Kürt şairi Hêmin üzerine yazıp Ziya Avcı'nın Kurmancîye çevirdiği bir çalışmaya yer veriyoruz.

Okuyunca beğeneceğinizi umuyoruz.

İç bünyesi güçlü bir ulusa diz çöktürülemez

Bayram BOZYEL

Bayram BOZYEL

Kovara DENG

ABD ve müttefiklerinin Afganistan'dan çekilmesi, benzer bir durumun Irak ve Suriye'de de yaşanma ihtimalini ve bunun Kürtler bakımından oluşturabileceği olası riskler konusunu gündeme getirdi.

Bu noktada ön plana çıkan sorular şunlar; Birincisi, ABD Afganistan'da olduğu gibi Irak ve Suriye'den de tamamen çekilebilir mi? İkincisi, böyle bir çekilme yaşandığında bu iki ülkede Kürtler için oluşturulan güvenlik şemsiyesi ortadan kalkar mı? Üçüncüsü ise ABD'nin desteğinin son bulduğu bir durumda Kürtlerin Irak ve Suriye'de elde ettikleri kazanımları tümüyle kaybetme ihtimali...

Bu soruların gündeme gelmesine sebep olan şey, ABD'nin Afganistan'dan çekilmeye başladıktan sonra ortaya çıkan trajik manzaralar oldu. Taliban'ın öngörülenden çok daha önce Afganistan'ın bütün kentlerini kontrol ederek başkent Kabil'e dayanması büyük bir panik ve korkuya neden oldu. Taliban korkusuyla kaçan insanların Kabil Havaalanı'nda oluşturduğu manzara, uçaklara tutunup havada düşen Afganlıların görüntüleri şok etkisi yarattı. Dahası Taliban'dan sayısal ve teknik donanım bakımından çok daha üstün olan Afgan ordusunun diren-

meden buharlaşması, 2014 yılında IŞİD karşısında Irak ordusunun çöküşünü akıllara getirdi.

Öte yandan ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin görüldüğü kadar ani olmadığını, bunun hazırlıklarının çok önceden yapıldığını, esas çekilme kararının Obama yönetimi tarafından alındığını biliyoruz.

ABD'nin Afganistan'dan son çekilmesinin de Taliban ile varılan bir uzlaşısı sonucu gerçekleştiği anlaşıyor. ABD'nin Taliban'la iki yıldır görüştüğü ve son olarak Katar'ın başkenti Doha'da gerçekleştirilen görüşmede çekilme ve iktidarın Taliban'a teslimi konusunda bir anlaşmaya varıldığı sır değil. ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi resmileştikten sonra Taliban'ın ilerleyişine karşı hiçbir direnişin gerçekleşmemiş olması, tersine bütün kentlerin savaş olmadan Taliban'a teslim edilmesi ABD-Taliban arasında varılan böyle bir uzlaşısı ile açıklanabilir ancak.

İşgalin hedefi, başarılan, başarılama-yanlar

ABD ve NATO müttefikleri 2001 yılında esas olarak teröre karşı, daha somut olarak radikal İslam terörüne karşı mücadele kon-

septi çerçevesinde Afganistan'a müdahalede bulundu. Ancak ABD'nin hedefi sadece bununla sınırlı değildi. Bu süreçteki hedeflerden bir diğeri de İslam'ı ılımlaştırmak ve İslam ile demokrasiyi bağdaştırmaktı.

20 yıllık işgal döneminde ABD ve batılı müttefikleri bu amaçla Afganistan'da dev kaynaklar harcadı. Ülkedeki radikal İslamcı güçlere büyük darbeler vuruldu, El Kaide gibi örgütler büyük oranda etkisiz hale getirildi. Daha da önemlisi Batı ülkeleri için Afganistan kaynaklı terör tehdidi ortadan kaldırıldı.

Diğer yandan 20 yıllık işgal sürecinin gerek Afganistan özelinde gerekse Ortadoğu'da ABD ve Batı dünyası bakımından öğretici sonuçları oldu.

Her şeyden önce yeterli iç dinamikler oluşmadan salt dış destek ve müdahalelerle bir ülkeye demokrasi götürmenin mümkün olmadığı görüldü. Gelineen noktada bir kez daha anlaşıyor ki Afganistan'da özgürlükçü, demokrat ve laik bir muhalefet yok ya da yok denecek kadar zayıf. Elbette bunda en büyük etken, 1979 tarihinde Sovyetler Birliği'nin gerçekleştirdiği müdahaleden başlayarak süregelen dış müdahale ve işgallerin Afganistan'ın iç dinamikleri üzerinde yol açtığı korkunç yıkımdır. Başka bir ifade ile 40 yıla varan dış müdahale, işgal ve iç savaş Afganistan toplumunun doğal gelişme seyrini sekteye uğratarak iç dinamiklerini büyük ölçüde parçaladı.

Bir ülkeyi demokrasi yönünde değiştirip dönüştürecek asgari düzeyde iç dinamikler olmadığı zaman, dış müdahale ve işgaller o ülkedeki radikal unsurları daha da radikalleştirir ve toplum nezdinden onlara meşruiyet

kazandırır. İşgalci güçlerin içerdeki yerel işbirlikçi güçlere aktardığı aşırı mali kaynaklar, amaca hizmet etmek yerine çoğu kez siyasi ve askeri çürümeyi derinleştirir. Bu durumda toplumun geniş kesimleri bu yozlaşmış güçlere karşı yüzünü ve desteğini muhalif unsurlara yöneltir. Bütün bu ve benzeri nedenlerle, 20 yıllık ABD işgaline ve harcanan onca kaynağa rağmen Afganistan'da Taliban yok edilememiş, tersine günün sonunda iktidar ona teslim edilmiştir.

Öte yandan ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında İslam'ı ılımlaştırma ve demokrasiye ekleme projesinin başarıya ulaşmadığı ortadadır. ABD bu projenin hayata geçirilmesinde bir dönem Türkiye'ye rol modeli görevi vermiş, Müslüman Kardeşler Örgütü'ne de önemli bir misyon atfedilmişti. 2011 yılında başlayan Arap Baharı döneminde ise bu proje çökmüş ve Amerika bu beklentisinden vazgeçmişti.

ABD'yi Afganistan'dan çekilmeye zorlayan etkenlerden biri de hiç kuşkusuz işgalin ABD ekonomisine yüklediği aşırı yüküttür. Geçen dönemde Afganistan işgaline, genel olarak da Ortadoğu'da harcanan kaynaklar Amerikan kamuoyunda hoşnutsuzluğa neden olmaya başlamış, giderek iç politikada etkili bir faktöre dönüşmüştür. Bir önceki seçimde Trump gibi popülist bir liderin iktidara taşınmasında söz konusu faktörün etkili olduğu bilinmektedir.

Bu çerçevede ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi sürpriz sayılamaz. Biden yönetimin yaptığı şey Obama döneminde başlatılan Afganistan'dan çekilme sürecini hayata geçirmek oldu.

Her şeyden önce yeterli iç dinamikler oluşmadan salt dış destek ve müdahalelerle bir ülkeye demokrasi götürmenin mümkün olmadığı görüldü. Gelineen noktada bir kez daha anlaşıyor ki Afganistan'da özgürlükçü, demokrat ve laik bir muhalefet yok ya da yok denecek kadar zayıf. Elbette bunda en büyük etken, 1979 tarihinde Sovyetler Birliği'nin gerçekleştirdiği müdahaleden başlayarak süregelen dış müdahale ve işgallerin Afganistan'ın iç dinamikleri üzerinde yol açtığı korkunç yıkımdır.

Bu bağlamda altı çizilmesi gereken bir diğer faktör şu. ABD uzun bir zamandan beri dış politikada kendisine en büyük rakip olarak gördüğü Çin'in yükselişini engelleme ve onu çevreleme stratejisine odaklanmış bulunuyor. Bu çerçevede esas varlık ve enerjisini Asya-Pasifik bölgesine kaydırmayı hedeflediği anlaşıyor.

Ancak bundan yola çıkarak ABD'nin Ortadoğu'yu tümüyle terk edeceği sonucu çıkarılmamalı. ABD'nin Ortadoğu'dan çekilmesinin niteliğinin farklı olacağını söylemek mümkün. Öncelikle ABD'nin Ortadoğu'daki siyasal ve stratejik bağları yerli yerinde duracak, ittifak anlaşmaları devam edecek görünüyor. Biden yönetimi Ortadoğu'da çatışmalı ortamı durdurmayı, Amerikan askeri varlığını azaltmayı, otoriter yönetimlere mesafe koymayı öngörüyor. Bu siyasetin devamı olarak Amerika, müttefiklerinin hem kendi arasında hem de hasımlarıyla olan gerilimlerin azaltılmasına yoğunlaşıyor. Biden'in başa gelmesinden hemen sonra, daha önce bazı Arap ülkelerinin İsrail'i tanıma yönündeki girişimleri hız kazandı. Arap ülkeleri arasındaki yakınlaşma ve iş birliği yeni bir ivme kazandı. Biden bir yandan da İran'ı müzakere sürecine zorlayarak, bir şekilde Obama yönetiminin, İran ile yumuşak güce dayanan politikasına geri döndü.

Açıktır ki artık ABD yönetimleri ve kamuoyu Ortadoğu'nun dış politika ve güvenlik enerjisini emmesinden rahatsızlık duyuyor. Beklenen, bölge ülkelerinin kendi aralarındaki gerilim ve sorunları çözüp, bölgesel bir istikrarı yakalamaları, askerî olarak kendi ayakları üzerinde durmaya başlamaları ve ABD'nin de gidecek Çin'e ve kısmen Rusya'ya yoğunlaşabilmesi.

ABD, Irak ve Suriye'den çekilebilir mi?

ABD'nin Irak'tan çekilmesinin çoktan başladığı ve bunun belirlenen bir takvim

içinde devam ettiği biliniyor. Son olarak 26 Temmuz'da Beyaz Saray'da Irak Başbakanı Mustafa Kazımi ile gerçekleşen buluşmada, Biden, 31 Aralık'a kadar Irak'tan bütün muharip güçlerini çekeceklerini bildirdi. Askeri olarak Irak'ta bulunan 2 bin 500 civarında muharip güç, yerini aynı sayıda eğitim veren bir askeri güce bırakacak. Suriye'de 900 civarında Amerikan askeri kalacak ve bunlara Irak'taki askeri varlık destek sağlayacak. Amerikalı yetkililer Suriye'de esas olarak IŞİD ile mücadeleye odaklandıklarını her vesileyle dile getiriyorlar. Başka bir ifade ile ABD'nin bu her iki ülkede de sonsuza kadar kalması beklenmemeli. Ancak yukarıda çizilen çerçevede ABD'nin Irak ve Suriye'de askeri güç indirimine girmesi, bölgeyi bu aşamada tümüyle terk etmesi anlamına gelmemektedir.

ABD iki nedenle Ortadoğu'yu kendi kaderiyle baş başa bırakmaz. Birinci neden Ortadoğu'da Çin ve Rusya'nın etkisini önlemek, ikincisi ise her ikisi de yayılmacı ve saldırgan ihtiraslar peşinde koşan Türkiye ve İran'a bu bölgeyi terk etmemek. Ayrıca Irak ve Suriye'de kalmanın maliyeti Afganistan ile kıyaslandığında çok fazla değildir.

Gelinen aşamada ABD Irak ve Suriye'de sınırlı bir askeri varlıkla yetinmeyi öngörmektedir. ABD kendisine ve dost bildiği müttefiklerine karşı herhangi bir tehdit ve saldırıya karşı anında cevap verecek hava gücüne sahiptir. Ayrıca olası ciddi tehditlere karşı her bölgeye kısa sürede askeri güç kaydıracak kapasitededir.

Kürdistan Afganistan olamaz

Şimdi de konuyu Güney Kürdistan bağlamında değerlendirmek istiyorum. Güney Kürdistan için söz konusu olan değerlendirmeler önemli oranda Suriye Kürt hareketi için de geçerlidir.

Bu bağlamda altı çizilmesi gereken bir diğer faktör şu. ABD uzun bir zamandan beri dış politikada kendisine en büyük rakip olarak gördüğü Çin'in yükselişini engelleme ve onu çevreleme stratejisine odaklanmış bulunuyor. Bu çerçevede esas varlık ve enerjisini Asya-Pasifik bölgesine kaydırmayı hedeflediği anlaşıyor.

Öncelikle şu noktayı açıklığa kavuşturmak gerekir. ABD Afganistan'dan olduğu gibi Irak'tan da çekilebilir ve zaten çekiliyor da. ABD günün birinde tümüyle Irak'tan çekildiğinde Kürdistan için sağladığı kısmi destek ve ilgisini sonlandırabilir mi, evet teorik olarak bu da ihtimal dahilinde. Çünkü her süper güç gibi Amerika da uluslararası ilişkilerde ahlaki normlardan çok jeopolitik çıkarlarına bakmaktadır.

Bu genel çerçeveden sonra Kürdistan'ın Afganistan'la, Kürt halkının mücadele tarihi ile Afgan halkının tarihi arasında hemen hiçbir ortak paydanın olmadığını söylemek gerekir.

Yukarıda kısaca ABD güdümündeki Afgan hükümet ve ordusunun Taliban karşısında nasıl bir anda yok olduğunu ifade etmeye çalıştım. ABD'nin Afganistan'dan çekilişi netleştikten sonra Afgan hükümeti hiçbir varlık göstermedi, Afgan ordusu tek bir kurşun sıkmadan Taliban'a teslim oldu ya da ortadan kayboldu. Bu konu başlı başına bir değerlendirmedir. Çünkü hem Afgan hükümeti hem de Afgan ordusu tepeden, trilyonlarca dolar harcanarak oluşturulmuş, rüşvet ve yolsuzlukla kokuşmuş bir yapıya sahipti. Böyle bir hükümet ve ordunun direnme ve savaşıma iradesi ortaya koyması eşyanın tabiatına aykırıydı. ABD Başkanı Biden, Taliban'a karşı mücadele etmenin Afgan hükümeti ve ordusunun görevi olduğunu birkaç kez ifade etti. Biden bu açıklamasıyla aslında Afgan hükümetinin bu iradede yoksun olduğunu ironik bir şekilde ima ederek olup bitenin sorumluluğunu Afganlara yüklemek istiyordu.

Bütün tarihsel deneyimler birçok ulusun ve ülkenin kaderinde dış güçlerin, uluslararası sistemin etkili hatta belirleyici olduğu-

nu bize gösteriyor. Ancak ne denli büyük ve etkili olursa olsun dış faktörler, iç dinamiklerin yerini alamaz ve iç dinamikler olmadan dış faktörler tek başına bir sonuç ortaya çıkartamaz.

Güney Kürdistan örneğinden yola çıktığımızda manzara şudur: Kürt halkı yüzyılı aşkın bir zamandır özgürlük için kesintisiz bir mücadele yürütmektedir. Bu konuda verilen bedeller eşsizdir, sergilenen kahramanlıkların benzeri yok denecek kadar azdır. Güney Kürdistan örneğinde Kürt ulusal özgürlük hareketi sayısız kez sırt üstü bırakılmış, büyük darbeler almıştır. Ancak her keresinde küllerinden yeniden doğmayı başarabilmiştir

Bu açıdan bakıldığında Afganistan deneyimini Kürdistan'a indirgeme yaklaşımının hiçbir karşılığı yoktur ve olamaz.

Güney Kürdistan örneğinden yola çıktığımızda manzara şudur: Kürt halkı yüzyılı aşkın bir zamandır özgürlük için kesintisiz bir mücadele yürütmektedir. Bu konuda verilen bedeller eşsizdir, sergilenen kahramanlıkların benzeri yok denecek kadar azdır. Güney Kürdistan örneğinde Kürt ulusal özgürlük hareketi

sayısız kez sırt üstü bırakılmış, büyük darbeler almıştır. Ancak her keresinde küllerinden yeniden doğmayı başarabilmiştir. 1975 Cezayir anlaşmasından sonra ABD ve İran'ın Kürtlere yaptığı ihanetin ardından beklenen şey Kürtlerin bir daha belini doğrultamayacağıydı. Ne var ki çok geçmeden Kürtler bütün düşmanlarını şaşkına çevirecek tarzda silahlı mücadeleyi yeniden örgütleyerek eskisinden daha güçlü savaş meydanına çıktılar.

Kürtler, Birinci Körfez Savaşı sırasında (1991 yılında) bir kez daha ABD tarafından Baas rejiminin insafına terkedildi. 25 Ekim 2017 ve sonrasında Amerika ve bazı müttefikleri Kürtlere üçüncü kez ihanet ettiler. Kerkük başta olmak üzere Kürdistan'ın üçte birinin işgaline dolaylı ya da dolaysız olarak destek verdiler. Ne var ki Kürtler, yüzyılı aşkın mücadele deneyimleri, ulusal özgürlüğe tutkuyla bağlılıkları ve eşsiz cesaretleriyle bütün bu badireleri aşmayı başardılar.

Bir an için ABD'nin Irak'tan pılımı pırtını toplayarak gittiğini varsayalım. Kürdistan

hükümetinin Afganistan hükümeti gibi kaçıp gideceğini, peşmerge ordusunun Afganistan ordusu gibi buharlaşıp ortadan kaybolacağını kim iddia edebilir? Kürtleri en çok tanıyan düşmanlarının bile böyle bir hayal ürünü beklentinin içine girmesi mümkün değil. Başka bir ifade ile Kürt halkı ve onun siyasi aktörleri yüzyıllık özgürlük mücadelesi içinde nice deneyimler kazanmış, bilenmiş, siyasi ve askerî açıdan olgunlaşmış, ulus bilincini büyük oranda inşa etmiştir.

Kürtler ve Kürdistan istikrar unsurudur

Bugün Güney Kürdistan'da elde edilen kazanımlar bölgedeki bazı ülke ve unsurları rahatsız edebilir. Ancak nesnel açıdan bakıldığında Güney Kürdistan Irak ve bölge için bir istikrar unsurudur. Kürtlerin mevcut kazanımlarının kaybedildiği bir Irak'ın bugünkü Irak'tan daha istikrarsız olacağına şüphe yok. Yaşadığı bütün iç sorun ve açmazlarına rağmen bugün Irak diye bir ülke ve devlet söz konusuysa bunda Güney Kürdistan'ın payı büyüktür. Çünkü Güney Kürdistan'da son 40 yılda özgürlük, demokrasi, hukuk, ekonomi alanında ve birlikte yaşama kültürü yönünde büyük bir yol kat edilmiştir. Bu yönüyle Kürdistan Bölgesi'nin varlığı hem mevcut anayasal sistemin devamı hem de Irak'ın bir devlet olarak ayakta kalmasında önemli bir sigorta niteliğindedir.

Açıklığa kavuşturulması gereken bir nokta şu ki, 2005 Anayasası ile birlikte Irak'ta yeni bir statüko oluşmuştur. Federe Kürdistan Bölgesi ise bu yeni statükonun olmazsa olmaz bir parçasıdır. Buradan çıkartılacak sonuç şu; Irak'ta statükonun korunması Kürdistan Bölgesi'nin mevcut kazanımlarının korunmasına bağlıdır.

Güney Kürdistan Irak ve bölge için bir istikrar unsurudur. Kürtlerin mevcut kazanımlarının kaybedildiği bir Irak'ın bugünkü Irak'tan daha istikrarsız olacağına şüphe yok. Yaşadığı bütün iç sorun ve açmazlarına rağmen bugün Irak diye bir ülke ve devlet söz konusuysa bunda Güney Kürdistan'ın payı büyüktür. Çünkü Güney Kürdistan'da son 40 yılda özgürlük, demokrasi, hukuk, ekonomi alanında ve birlikte yaşama kültürü yönünde büyük bir yol kat edilmiştir.

Göründüğü kadarıyla başta ABD olmak üzere hiçbir güç Irak'taki mevcut yapının/statükonun değiştirilmesinden yana değil. Çünkü halihazırdaki siyasi denklemin bozulması, Irak'ı daha da kaotik ve öngörülemez hale getirebilir ve böyle bir tablo hiçbir ülkeye yaramaz.

Başka bir ifade ile Güney Kürdistan'ın mevcut statüsünün korunması hem Irak'ın devamı ve istikrarı hem de Amerika ve diğer büyük güçlerin jeopolitik çıkarları bakımından da önemlidir.

ABD ve Batı dünyası bakımından Güney Kürdistan'ı önemli kılan bir nokta onun yüzünün demokrasiye, Batı değerlerine dönük olmasıdır. 2000'li yıllarda Afganistan ve Irak işgalinin başlıca nedeninin bu ülkeden kaynaklı radikal İslam tehdidi olduğunu hatırlayalım. Bugün de Ortadoğu'dan kaynaklı radikal İslamcı terör bütün insanlık için tehdit olmaya devam ediyor. 2014 sonrası ortaya çıkan IŞİD'in yol açtığı terör dalgasının sarsıcı sonuçları unutulmuş değil. IŞİD belasının defedilmesinde Kürtlerin verdikleri mücadele de... Kürtler büyük insani kayıplar ve eşsiz kahramanlıklar sayesinde IŞİD'e diz çöktürdü.

Kürtler, özel olarak Kürdistan Bölgesi bu açıdan da ABD ve Batı dünyası bakımından gözden çıkartılamayacak bir aktör durumunda. Elbette devletler için dış politikada belirleyici olan çıkarlardır. Ancak söz konusu olan demokratik değerlerin hâkim olduğu ülkeler olunca, bu ülkelerin dış siyasetinde demokratik kamuoyunun etkisi yadsınmamalı. Kürtlerin haklı ve meşru ulusal taleplerinin demokratik dünya kamuoyunda büyük oranda kabul ve destek gördüğünün altı çizilmelidir.

Kürtlerin yapması gereken şey ulusal kurumlaşmayı hızlandırmak

Bugün Güney Kürdistan bağlamında yapılması gereken şey, ABD ya da başkasına bel bağlayıp “ya bir gün giderlerse” stresini yaşamak yerine, Kürtlerin kendi evlerinin içine çeki düzen vermesi, mevcut kazanımlarını kurumlaştırarak güçlendirmesidir.

Bunun için atılması gereken ilk adım, siyasi, idari, askeri ve mali açıdan parçalı duruma son vererek merkezi ve ulusal ölçekli kurumlara gitmektir. Kürdistan Bölgesi Yönetimi, modern bir devlet örgütlenmesini esas alacak şekilde parlamentoya işlerlik kazandırmalı, ortak ve etkin bir hükümet inşa etmeli, bütün peşmerge birimlerini tek bir Kürdistan ordusu çatısı altında birleştirmelidir. Kürdistan Bölge Yönetimi’ni içerde, Bağdat nezdinde ve uluslararası düzeyde etkin, saygın ve ağırlıklı kılacak budur.

Bunun kadar önemli diğer bir konu, Kürdistan Bölgesi’nde hukukun egemenliğini sağlamak, toplumsal adalet ve eşitlik duygusunu güçlendirmek ve bunun gerektirdiği adımları atmaktır. Kürdistan Bölgesi halkının bütün etnik ve dini renkleriyle ulusal bir ruh etrafında birliğini sağlamak buna bağlıdır. Rüşvet, yolsuzluk, kayırmacılık, hırsızlık, keyfiyet gibi bir toplumu yozlaştıran ve çürüten etkenlerle etkin bir mücadele verilmelidir. Kürdistan’da yaşayan herkese ülkeye ve millete bağlılık duygusu ve sevgisini kazandıracak bir anlayış ve siyasi iklim inşa edilmelidir. En önemlisi toplumsal hayatın

bütün alanlarında adalet ilkesini işler hale getirmektir. İç bünyesi güçlü, kendi içinde ahenkli, ulusal duygusu sağlam bir halka hiçbir güç diz çöktüremez.

Kürtler en başta kendi ulusal güçlerine, yarattıkları değerlere ve mücadele birikimlerine güvenmelidirler. Öte yandan bu dünyada, küresel çağda her ulus gibi Kürtler de başkalarıyla birlikte, onların dostluğu ve desteğiyle varlıklarını sürdürebilirler. Bu anlamda uluslararası ilişkiler, diplomatik faaliyetler son derece önem kazanmaktadır. Diplomatik faaliyetler sadece devletlerde ilişkilerle sınırlı düşünülmemeli, bunun kadar kamuoyunun, sivil, demokratik, akademik, entelektüel, dini vs. kurum ve çevrelere Kürt halkının haklı davasının anlatılması ve desteklerinin kazanılmasına büyük enerji ayrılmalıdır. Bazen bir avuç vicdanlı aydın, sanatçı ya da politikacının ilgi ve desteği birçok devletin desteğinden daha etkili olabilir ya da birçok devletin harekete geçirilmesinde dürtükleyici etki sağlayabilir. Özel olarak Batı dünyasına ve demokratik kamuoyuna çıkarlarımız ve geleceğimizin bir ve ortak olduğunu anlatmalı ve onları buna ikna etmek için özel bir çaba sarfetmeliyiz.

Ayrıca Kürtler bu bakımdan önemli kadro ve insan unsuruna sahiptir. Yeter ki Kürdistan Bölgesi Yönetimi böyle bir projeksiyon oluştursun ve bunun için gerekli adımları ciddiyetle atsın.

Başarmak için çok nedenimiz var.

ABD için insan haklarından çok Türkiye'nin jeopolitik konumu önemli

Prof. Dr. Mesut YEĞEN

Prof. Dr. Mesut YEĞEN

Kovara DENG

Son dönemde içerde ve dışarıda sıcak gelişmeler yaşıyor. Türkiye'nin yeniden Batı yörüngesine yaşıtığına dair işaretler var. ABD'nin Afganistan'dan ani çekilmesinin ardından Taliban'ın beklenmedik bir hızla iktidarı ele geçirmesi Kürtler tarafından yakından izleniyor. Türkiye'nin göçmen politikası, Türkiye'de artan Kürt karşıtlığı ve gerçekleşen katliamlar, muhalefetin izlemekte olduğu politika ve üçüncü bir bloku oluşturma imkanları vb. konuları, süreci yakından izleyen Profesör Mesut Yeğen ile konuştuk. Taliban'ın Afganistan'da Kabil'i ele geçirmesinden bir gün önce gönderdiğimiz sorulara ve sayın Yeğen'in verdiği detaylı yanıtlara aşağıda yer veriyoruz.

Önce Türk ABD ilişkiler konusundan başlamak istiyoruz. Bilindiği gibi, Joe Biden ABD'ye başkan olarak seçildikten sonra dış politikada insan haklarını esas alan bir çizgi izleyeceğini ilan etmiş, Erdoğan ise ABD ve Batıya ilişkin dilini yumuşatarak Biden yönetimi ile çalışmaya hazır olduğu mesajını vermişti. 14 Haziran NATO zirve toplantısında Erdoğan ve Biden arasında gerçekleşen görüşmede Türkiye'nin NATO misyonu çerçevesinde, örneğin Afganistan'da yeni roller üstlenme karşılığında ABD ve Batı ile güven tazelediği ve ilişkilerin geleceğini güvenceye aldığına ilişkin yorumlar var. Size göre Biden'ın gelişi ile Türkiye'nin

benimsediği yeni dış politika rotası, mevcut Erdoğan iktidarının devamı bakımından ne tür sonuçları olacaktır. Erdoğan bu ilişkiden kendi iktidarı için genel olarak nasıl bir yarar bekliyor? Başka bir ifadeyle Erdoğan pragmatizmi yeni dönemde de işleyebilecek midir?

Türkiye ve Erdoğan açısından bakıldığında Trump ve Biden dönemleri arasındaki esas farkın "insan haklarının es geçilmesine karşılık önemsenmesi" türünden bir fark olacağını sanmıyorum. Bunun hiç önemli olmayacağını düşünmemekle beraber Erdoğan ve Türkiye açısından esas önemli fark şununla ilgili: Biden'la beraber ABD, NATO başta olmak üzere Batı blokunun olduğu gibi devam edeceğini göstermiş durumda. Trump'la birlikte ortaya çıkan Batı dünyası içindeki akordsuzluk, ABD'nin Batı'ya ve NATO'ya liderlik etmekte gösterdiği hevesizlik Biden'la birlikte geride bırakılacak görünüyor. "Amerika Geri Dönüyor" sloganında cisimleşen bu farkın Türkiye ve Erdoğan için anlamı şu: Trump'la birlikte devreye giren akordsuzluğun, Batı'da herkesin farklı telden çalması durumunun Türkiye için yarattığı hareket alanı, esnek hareket etme imkanı artık daralmış durumda.

Batı'nın eskisi kadar bütünlüklü olmadığı ve ABD tarafından yön verilmediği bir dünyada Türkiye ve Erdoğan açısından Ortadoğu ve Akdeniz'de hiç olmadığı kadar agresif siyasetler izlemek, Rusya'yla hiç olmadığı kadar yakınlaşmak, vs. çok mümkünken, yeni dönemde bu imkanlar azalacağı benziyor. Batı ve NATO'yla ilişkiler açısından Türkiye 1952-1989 arasındaki durumuna geri dönecek değil, lakin Batı'dan özerkleşme eğiliminden geri adım atılacağını zannediyorum önümüzdeki dönemde. Nitekim, Akdeniz'de, Suriye'de ve Libya'da yelkenlerin indirilmesi, Rusya'ya karşı Karadeniz'de ABD'yle işbirliğine girişmek, Ukrayna'yla yakınlaşmak vb. adımlar Erdoğan'ın 2014-2016 arasında peşine düştüğü Batı sisteminden özerkleşme eğiliminden geri adım atacağını gösteriyor. Bütün bu saydıklarım, Türkiye'nin Batı'dan özerkleşme eğilimini sürdürmenin maliyetini karşılamaya hazır olmadığını ve buna uygun adımlar attığını ve atacağını gösteriyor.

Öte yandan, bu durum AB müzakereleri sürecinde olduğu türden bir Batı-Türkiye ilişkisinin yeniden tesis edileceğini göstermiyor. Haddizatında Türkiye'yle Batı arasında bu türden bir ilişkinin artık kurulmayacağını düşünüyorum. Daha da ileri gideyim, 2023'te Erdoğan seçimleri kaybedip iktidardan düşse bile bunun olma ihtimalinin epey düşük olduğuna inanıyorum. ABD ve Batı'yla Türkiye arasındaki ilişkiler bundan böyle demokrasi, insan hakları vb. siyasi değerlerde buluşmaktan çok jeopolitik çıkarlarda buluşmak esprisi tarafından şekillenecek görünüyor. Türkiye ABD ve Batı'yla aynı jeopolitik yörüngede kaldığı takdirde Erdoğan ve onun otoriter rejimi ya da sonrasında gelecek iktidarın ne yapacağı Batı tarafından çok da dert edilecek gibi görünmüyor.

Bu da Erdoğan'ın ABD'yle ilişkileri bir kırılma olmadan sürdürmekte çok da zorlanmayacağı manasına geliyor. Dolayısıyla cevabım şu: Evet Erdoğan gerekli pragmatizmi gösterecek görünüyor ama öte yandan ABD'nin ve Batı'nın Türkiye'den beklentisi de eskisi kadar yüksek değil. Batı'nın siyasi

değerlerine uyumsuz bir Türkiye ABD ve Batı için tahammül edilebilir, yeter ki aynı jeopolitik yörüngede olunsun.

Mevcut tablodan hareketle Biden yönetiminin dış politikada demokrasi ve insan hakları ilkelerinden vaz geçtiği, Erdoğan'ın verdiği tavizler karşılığında mevcut iktidarın anti demokratik ve otoriter siyasetine göz yummayacağı söylenebilir mi?

Biden dönemiyle beraber ABD'nin demokrasiyi ve insan haklarını önemseyen bir dış siyaset izlemesini beklemenin manasız olduğunu düşünüyorum değilim. ABD ve Batı Trump döneminden daha fazla bu işleri önemseyeceklerdir, bunu tahmin edebiliyorum. Trump'la beraber güçlenen otoriter ve popülist dalganın yarattığı risklerin Batı dünyasında birileri tarafından idrak edildiğine kaniyim. Böyle olmakla beraber, ABD'nin ve Batı'nın demokratik değerleri esas alan bir dış siyaseti tavizsiz takip etmeye mecali yok; ne entelektüel, ne ekonomik ne de jeopolitik açıdan. ABD'nin bildik pragmatizmi de cabası. Demokratik değerlere gösterilen hassasiyet bakımından ABD dış siyaseti Trump döneminden farklı olacak görünüyor, lakin ABD'nin dış siyasetine yön verecek esas dinamik anladığım kadarıyla Çin'i dizginlemek olacak. Bu dizginleme işinde demokratik değerlere önem vermek işe yararsa ne ala, yaramazsa da ABD "Çin'i dizginlemesem de olur, aslolan değerlerimiz" diyecek bir güç değil. Öte yandan, ABD'nin Afganistan'dan çekilmesiyle beraber ortaya çıkan tablo resmettiğim bu kasvetli tabloyu değiştirebilir mi, onu bilmiyorum. Taliban'ın iktidara dönüşü hızlı bir biçimde büyük bir insani trajediye yol açarsa, zayıf ihtimal ama, ABD değerler meselesine, otoriter rejimleri geriletme işine daha fazla enerji harcamak zorunda kalabilir.

Yukarıdaki sorunun devamı olarak dile getirilen bir iddia da şu; Türkiye, Afganistan'da Kabil Uluslararası Havaalanı'nı koruma misyonunu, Suriye'de Kürtlere sunduğunu desteği kesmesi

için ABD'ye karşı bir pazarlık kozu olarak kullanılmaktadır ya da kullanacaktır. ABD'nin Suriye, özel olarak da Suriye Kürtlerine ilişkin politikasından kısa dönemde köklü bir dönüş bekliyorsunuz? Erdoğan'ın Trump'a karşı izlediği şantaj politikasının yeni dönemde de etkili olabileceğine ihtimal veriyor musunuz?

Taliban'ın iktidarı beklenmedik bir hızla ele geçirmesine bağlı olarak ortada Kabil havaalanını korumanın konuşulacağı bir durum kalmadığı için bunun üzerinden Türkiye ve ABD arasında bir pazarlığın yürümesi ihtimali de kalmamış görünüyor. ABD'ye yardım etmiş Afganistan vatandaşlarının Türkiye'ye kabul edilmesi üzerinden benzer bir pazarlık yürütülebilir görünse de Türkiye'de yeni bir mülteci dalgası ihtimaline karşı oluşmuş tepkiden dolayı bunun da işlemesi zor görünüyor. Ancak Türkiye ile ABD arasında gerçekleşecek muhtemel bir pazarlıktan bağımsız olarak, ABD'nin hem Irak hem de Suriye Kürtleriyle ilgili siyaseti üzerine konuşmak, düşünmek gerekiyor. Malum, ABD'nin Afganistan'dan çekilmesiyle beraber akıllara gelen bir soru "ABD aynı şeyi Irak ve Suriye'de de yapar ve Kürtler üzerinde tuttuğu güvenlik şemsiyesini kaldırır mı" yolunda. ABD'nin Çin'le olan rekabete yoğunlaşma yolundaki kararı ve Afganistan'la beraber, Irak ve Suriye'de de yeni rejim inşasında başarısız olunması ve buralara yapılan askeri harcamalardan vazgeçilmek istenmesi elbette bu türden bir ihtimalin olduğuna işaret ediyor. Öte yandan bu türden bir gelişmeyi zayıf ihtimal kılan değişkenler de yok değil. İlk ve daha önemsiz değişken ABD'nin Afganistan'dan çekilmenin yarattığı görüntülerle oluşan prestij zedelenmesini daha da artırmaktan kaçınmak isteyeceği. İkinci değişken, ABD'nin Irak ve Suriye'den çekilmesi durumunda buraların hızla ve geri döndürülmesi zor bir şekilde biri ABD'nin hasmı diğeri de ABD'yle papaz olmuş İran ve Türkiye tarafından doldurulacak oluşu. Ama bu minvaldeki daha önemli değişken şu: ABD'nin Irak ve Suriye'deki mevcudiyeti en azından

bugün itibarıyla Afganistan'daki mevcudiyetiyle benzer değil ve o kadar maliyetli de değil. ABD, Irak ve Suriye Kürtleri üzerindeki koruma şemsiyesini gerçek ve masraflı bir askeri güçten çok askeri güç tehdidiyle ve hava korumasıyla sağlıyor. Üstelik, hem Irak hem de Suriye Kürtleri Afgan ordusundan çok daha milli ordulara benziyor. Dolayısıyla, ABD'liler açısından "onca masraf yaptık, bir işe yaramadı" denecek bir durum yok. Bu itibarla, ihtimal dışıdır diyemem ama ABD'nin Irak ve Suriye'den bugün yarın çekilmesi çok olacak gibi görünmüyor. Irak ve Suriye Kürtlerini korumaya devam edecek bir çekilme elbette mümkün ve hatta başlamış görünüyor.

AKP iktidarının Suriye'de savaştan kaçıp gelenlere karşı "açık kapı" politikası uyguladığı biliniyor. Şimdi de her gün yüzlerce Afganlı binlerce kilometre yol kat ederek serbestçe Türkiye'ye giriş yapıyor. Siz Türkiye'nin genelde göçmen politikasını, özel olarak Afganlı göçmenlere karşı sergilediği yaklaşımı nasıl değerlendiriyorsunuz?

Türkiye'nin izlediği açık kapı siyaseti Suriye Savaşıyla birlikte göze batar hale geldi ama evveliyatı var ve arkası da gelecek gibi görünüyor. Bu itibarla da bugün açık kapı siyaseti olarak tanımladığımız bu durumun daha ziyade bir devlet siyaseti olduğunu ve epey karmaşık sebepleri olduğunu düşünüyorum. İlk ve en bilinen sebep ucuz ve kayıt dışı işgücü kaynağı oluşturmak. Türkiye bir süredir yeniden ihracata dayalı bir ekonomiye ağırlık vermek istiyor ve bunun yolu da malum rekabet edebilir fiyatlarla üretim yapılmasına imkan verecek denli ucuz işgücü bulabilmekten geçiyor. Göçmenler bu ihtiyacı karşılamak için iyi fırsat veriyor Türkiye'ye. İkinci ve hiç de önemsiz olmayan bir sebep de şu: Türkiye nüfus artışının ana kaynağının Kürtler olmasından rahatsız. Kürtler de olmasa Türkiye'de nüfus artışı neredeyse durma noktasına gelmiş durumda ve bu çok uzun zamandır müesses nizamı rahatsız ediyor. O itibarla Suriyeli Araplar ve Afganlar ve emin değilim ama Orta Asya Türkleri

Türkiye’de nüfus artışı için daha güvenilir ve tercih edilen kaynaklar olarak görülüyor olsa gerek. Tabii bir de mülteciler üzerinden Batı’ya şantaj yapabilme kabiliyetine sahip olmak var. Bu özellikle Türkiye AB arası ilişkilerin “birbirimize çok da bulaşmayalım” çerçevesinde yürümesini sağladığı için rejim açısından önemli bir girdi. Öte yandan, bütün bu sebepler Türkiye’yi açık kapı siyaseti yürütmekte cesaretlendirirken içeride sığınmacılara karşı gelişen öfke ve bu öfkenin seçmen davranışını etkileyebilecek bir seviyeye ulaşmaya başlamış olduğunu gösteren işaretler var. Bu da rejimin açık kapı siyasetini devam ettirmekte eskisi kadar rahat olamayabileceğini gösteriyor.

Şimdi Kürt karşıtlığı konusuna dönelim. Bir süre önce mafya liderlerinden Sedat Peker Türkiye’de siyasi cinayetlerin, katliamların gerçekleşeceğinden söz etmişti. Sedat Peker’in söz konusu açıklamalarını tamamlayıcı nitelikte bir açıklama da MHP’li Semih Yalçın’dan gelmişti. Semih Yalçın’ a göre “HDP itlaf edilmesi gereken bir haşere sürüsü”ydü. Bundan kastedilenin Kürtler olduğu açıktı. Bu açıklamalardan sonra Haziran ayında İzmir’de HDP üyesi Deniz Poyraz’ın güpegündüz katledilmesi, Temmuz ayının sonunda da Konya’da bir Kürt aileden yedi kişinin toplu bir şekilde öldürülmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Rejim önümüzdeki seçimleri bir kaos ortamında yapmaya kararlıysa Kürtlere yönelik saldırıların artması sürpriz olmaz. Ancak, hem seçimlerin ne zaman yapılacağının belli olmayışı hem de başka işaretler bugünlerde yaşananların Kürtlere mahsus bir şiddet kampanyası olmayabileceğini gösteriyor. Dediğim gibi, seçimlere henüz var ve bugün itibarıyla 2015 Haziranı sonrasında oluşturulan manzaraya benzer bir manzaraya ihtiyaç yok. Dolayısıyla, bugünlerde Kürtlere yapılan saldırılar bir kısmıyla genel olarak 1990’lardan beri orada burada gördüğümüz Kürt karşıtı saldırıların bugündeki tezahür-

leri gibi görünüyor. Bir kısmıyla da genel olarak zayıflara yönelik saldırıların bir parçası.

Türkiye 2015 sonrasında içine düşürüldüğü rejimden, hukuksuzluğun galebe çalmasından, hesap verebilirliğin ortadan kalmasından vb. yığınla başka nedenden ötürü “kimin gücü kime yetiyorsa” ülkesi haline gelmiş durumda. Yaşanan otoriter rejimden ötürü yukarıya yönelemeyen öfke yana aşağıya yöneliyor ve pek çok kesim kendisinden zayıf olanlara şiddet uyguluyor. Kürtlerle beraber, mülteciler, kadınlar, çocuklar, yoksullar, eşcinseller vs. bütün zayıf ve kırılgan gruplar kendilerinden güçlü olanların şiddetine maruz kalıyor. Emin değilim ama Kürtlere dönük bugünkü şiddetin bizzat Kürtlere dönük bir şiddetten çok tasvir ettiğim duruma bağlı olarak oluşan genel şiddetin bir parçası olduğunu düşünüyorum. Öte yandan, özellikle orman yangınları sırasında dolaşıma sokulan “PKK (Kürtler) yakıyor” haberlerine dönük kuvvetlice bir yalanlama gelmemesi Kürtlere yönelik hıncın canlı kalmasının tercih edildiğini gösteriyor. Bu da şüphesiz dikkatli olunması ve endişe edilmesi gereken bir durum.

Ege ve Akdeniz bölgesinde son dönemde yaşanan yangınların ardından, bazı grupların yangınların “olağan şüpheli”si olarak gördükleri Kürt avına çıktıklarına tanık olduk. Kürt karşıtlığının siyaset tarafından köpürtüldüğü bu dönemde Türkiye’nin batısında Kürtlere dönük yeni saldırılar beklenebilir mi? Bu durumda Batıda yaşayan Kürtler bakımından, genelde Kürt siyaseti bakımından neler yapılabilir?

Önceki soruyu cevaplarırken dediğim gibi Türkiye’de 1990’lardan beri adım adım büyütülmüş bir Kürt hıncı var, bu itibarla Kürtlere dönük şiddette şaşırtıcı bir taraf maalesef yok. Burada önemli olan bu ‘kendiliğinden gelişmiş hıncın’ örgütlü olup olmadığı ve belli bir siyasi sonuç almak üzere tezgahlanıp tezgahlanmadığı. Bu olursa buna da şaşırmam ama son birkaç ayda yapılan saldırıların yukarıda tasvir ettiğim genel durumun

bir parçası olduğunu düşünüyorum. Türkiye giderek toplu bir cinnet haline doğru koşuyor ve güçsüzler he zamankinden daha korumasız durumda. Herkesin kendinden güçsüz bulduğuna şiddet uygulayabildiği bir iklimdeyiz bir müddettir ve Kürtler de bundan nasibini alıyor.

Bu durumda Kürt siyasetinin ne yapabileceğine gelince: Kürtlere yönelik şiddeti teşhir etmek gibi sıradan işlerin yanında yapılabilecek iki şey geliyor aklıma: 1. Güçsüzleri, şiddetin her türden mağdurunu yan yana getirebilecek inisiyatifler örgütlemek ve 2. Diğer siyasi aktörleri durumun vahametine karşı uyarmak.

Bir yandan bütün anketler mevcut iktidarın oy kaybettiğini ortaya koyuyor. Diğer yandan Erdoğan verdiği son açıklamalarla yeni bir seçim startı vermiş görünüyor. CHP'nin başını çektiği muhalefet açısından -olası bir seçimde ve sonrası için- durumu nasıl buluyorsunuz?

Bugün normal şartlar altında bir seçim yapılsa Cumhuriyet İttifakı'nın hem meclis çoğunluğunu hem de cumhurbaşkanlığı seçimlerini kaybetmesi çok muhtemel görünüyor. Bu durumun geri çevrilebileceğini de çok düşünmüyorum çünkü Türkiye'de iktisadi olarak durum giderek kötüye gidiyor ve seçmenler de daha fazla demokrasi istedikleri için değil ama mevcut antidemokratik rejimi kötü iktisadi gidişin sebebi olarak gördükleri için daha demokratik bir durum vaat eden muhalefete seçim kazandıracak gibi görünüyorlar. Öte yandan, bugünkü halile muhalefet seçimleri kazansa dahi Türkiye'nin temel meselelerine ilişkin olarak, parlamenter sisteme dönmekten ve israf rejimine son vermekten başka ne vaat ediyor belli değil. Türkiye'nin dünyayla ilişkileri, Kürt meselesi, Ortadoğu siyaseti vb. üzerine muhalefetin dişe dokunur bir şey söylediği yok. Bu itibarla da muhalefet esas meseleyi

Erdoğan'ı ve Cumhuriyet İttifakı'nın iktidardan düşürmek olarak görüyor halen esas olarak. Bu durumun bir sebebi muhalefet partilerin vizyonlarının darlığı ise diğer bir sebebi de hiç şüphesiz muhalefetin bir benzemezler koalisyonundan oluşması. Bir benzemezler koalisyonu olduğundan muhalefetin en azından bugün itibarıyla parlamenter sisteme dönmekten başka ortak bir öneri geliştirmesi zor görünüyor. Nitekim, tam da bu durum seçmenlerin yaşanan bütün olumsuzluklara karşın Cumhuriyet İttifakı'ndan hızlıca kopmasını engelliyor, kopanların da şimdilik kararsızlar blokunda kalmasına yol açıyor.

Son olarak şunu sormak istiyorum; Mevcut Cumhuriyet İttifakı ile Millet ittifakı dışında üçüncü bir blok ya da demokrasi ittifakı açısından tabloyu nasıl değerlendiriyorsunuz. Böyle bir ittifak hangi ilkeler etrafında örülebilir ve Türkiye'nin geleceğinde nasıl bir rol oynayabilir?

HDP'nin başını çektiği ya da yön verdiği bir üçüncü blok oluşturma bugünlere en fazla ihtiyacımız olan şey olduğunu düşünüyorum. HDP sadece Türkiye soluna sınırlı kalmayacak bir üçüncü yol ya da cephe kurma işine ağırlık verir ve bunun üzerinden oylarını yeniden 13-15 civarına çıkarırsa, önümüzdeki seçimlerden sonra Türkiye'nin hızla demokratikleşmesini sağlamak yolunda önemli bir adım atmış olur. Haddizatında, kendi adıma HDP'nin cumhurbaşkanlığı seçimlerindense parlamento seçimlerine odaklanması gerektiğini, cumhurbaşkanı kim olacak pazarlığı içinde kaybolmaktansa parlamentodaki gücünü artırmaya çalışması gerektiğini düşünüyorum. 2023 sonrasında Türkiye'yi hızla demokratikleştirebilmenin yolu HDP'nin merkezinde olduğu bir üçüncü cephenin hem AKP'yi hem de muhalefet partilerini şimdikinden başka türlü hareket etmeye mecbur edecek bir siyasi büyüklüğe ulaşmasından geçiyor.

Divê çî bikin?

Mesud TEK

Mesud TEK

Kovara DENG

Rewşa siyasiya navçe roj bi roj aloztir dibe.

Bûyer û peşhatayên siyasî usa bi lez û bez diqewmin, ku gelek caran merîv pêra nagihije. Îro tiştêk dibêjî, ku beravajîya gotina te ya duhî ye.

Ligel rastiya hanê, ku divê her tim li ber çavên me be, hinek guhartinên girîng di navçeyê da pêkhatine û pêktên, ku bandora wan a bi hêz li ser tevgera azadixwaziya Kurd hene.

Yek ji wan gîftugo û li hevhatina Amerîka û Rusya ye li ser Rojhilata Navîn û bi taybetî li ser paşeroja welatê Suriyê ye. Naveroka gîftugo û li hev hatina hanê ne hatiye diyar kirin. Lê belê peyama û gotinên rayedarên herdu dewletê nîşan didin, ku zextên navnetewî li ser Kurdên Rojava wê zêde bin daku ligel Şamê li hev bên.

Pêşhatiyêkî girîng jî Rekevtina Amerîka ligel Taliban û vekêşana hêzên Amerîka ji Efxanîstanê ye. Derbareyê bûyerên, ku îro li Efxanîstanê diqewimin divê lêkolîneke kur were çêkirinê. Bi taybetî em Kurd pirtir bala xwe bidine ser vê meseleyê. Ji ber ku di seranserê Kurdistanê bi taybetî du beşên welatê me (Kurdîstana Başur û Rojava) da Amerîka aliyekî serekî ye.

Divê em ji bûyerên Efxanîstanê ders û pendan jê bistinin daku di gejiyê Rojhilata Navîn da rêka xwe şaş nekin. Bikarin berjewendiya gel û welatê xwe biparêzin nebîne amrazek di destê dewletên dagîrker a nevcîyê û zilhezên dinyayê da.

Rastiyeka dinê jî heye, ku divê her tim li ber çavê me be. Ev jî ev e:

Îro ji her demî pirtir pîrsa Kurd li sê beşên welatê me (Bakur, Başur û Rojava) da tevlihev bûye. Ji ber ku dewleta Tirk îro beşekê Kurdistanê Rojava û Başurê dagîr kiriye û bûye astengekê mezin li pêşiya pêşveçûna gelê me û xetereka mezin e li ser herdu destkevtiyên me yên netewî.

Berê Tirkiyê ber bi ku ye?

Pandemî û rêkarên, ku hikumeta AKP bona pêşilêgirtina berbelav bûna nexweşiyê destnîşan kiriye, rewşa aboriya Tirkiyê xiraptir kir. Li Tirkiyê bêkarî, feqirî, hêjarî û gendelî gihiştîye asta here bilind. Dewlemend hin dewlemendtir, hêjar jî pirtir hêjartir bû. Rewşa hanê a aboriyê li Kurdistanê Bakur hin xiraptir, pîrsgirêkan hin girantir in.

Ligel rewşa aboriya hanê, zilm û zexta dewlet li ser gelê Kurd û hêzên demokrat û aşitîxwaz roj bi roj zêdetir dibe.

Bi henceta Pandemî çalakîyên siyasî têne qedexê kirin. Karkerên, ku bona daxwaz kirina mafên xwe man digrin û derdikevin kuçe û kolan, dikevine ber êrîşa hêzên asayîşê.

Hikumeta AKP bona parastina deshîlata xwe êrîş dike ser partiyên opozîsyonê, bi taybetî partiyên Kurdistanî û partiyên ku daxwaza mafê Kurdan û demokrasîyê dikin. Çalakiya partî û rêxistinên hanê têne qedexê kirin, rêvabir û çalakvanên wan têne girtin û bi destê nijadperestên Tirk têne kuştinê.

Militarîze kirina Kurdistanê Bakur berdewam e. Leşker, komando û hêzên taybet li Kurdistanê Bakur her roj bi navên cuda cuda operasyon çêdikin. Her roj di beşekê welatê me da çuyin-hatin têne qedexê kirinê.

Ligel vê yêkê êrîşên nijanderestî li Kurdistan, ku demekê dirêj li bajarên rojavayê Tirkîyê nişteci bûne û Kurdên, ku bona kar hatine bajarên Rojava, roj bi roj zêde dibin.

Hinek njadperest û faşîst li ber çavê polestanê êrîş dikine ser Kurdan, dikujin, malê wan talan dikin, dişewitînin. Bê guman halwesta dadîgehên Tirk derheqa êrîşkarên hanê û siyaseta dewleta dagirker ya derbareyê Kurdistan, hêz û cesaret dide êrîşkarên nijadperest.

Îca di zirufeka usa da, ku rewşa aborî roj bi roj xiraptir, zîlm û zordariya dewletê a li ser Kurd û hêzên demokrat û aşitî û mafxwazan zêdetir dibe, bi xurtî û berbelavî behsa amade kirina destura nu, destpê kirina “pêvajoya çareserîya nu” li Tirkîyê û pêkanîna balansa siyasî ya nu di navçeyê da têne kirinê. Ku bandora wan babetan li ser xebata azadîxwaziya Kurdistanê bi hêz e.

Em dizanin li Tirkîyê Îtîfaqa Cumhur, ku her usa deshîlat e û Îtîfaqa Millet heye. Rast e Îtîfaqa Cumhur û Îtîfaqa Millet di gelek warên siyasî û aborî û civakîyê da nakok in. Lê belê ne tenê derbareyê pîrsa Kurd da tu nakokîya bingehein di nava wan da nine, her usa hinek wêran da halwesta Îtîfaqa Millet ji yê dinê xiraptir e. Her usa em dizanin, ku amedekariya herdu Îtîfaq ji bona babatên jorî hene.

Hinek rastîyên me

Di rewşa weha da divê Kurd çi bikin? Di vî warê da pîrsa divê em çi nekin ji gelek girîng e.

Bersiva pîrsên hanê ya partî û rêxistinên Kurd cuda cuda ne. Ku bi bawerîya min ev yêka hanê jî tişteke siruştî ye.

Bi gor bîr û bawerîya min di zirufa îro da ji bona destnîşan kirina halwesteka rastbîn û guncav, divê hinek rastîyê li ber çavê me da bin.

Yek ji wan ev e:

Dîroka me nîşan daye, ku di her perçeyê Kurdistanê da bizava azadiya gelê Kurd çiqas bi hêz dibe bila be, nikare bi tenê wî welatê bigore. Ango bi tenê ji Amedê nikarin Ankara bigorin, ji Mehabadê nikarin Tehranê, ji Qamişlo ji nikarin Şamê bigorin. Em dikarin bibine şîrîk û hevkarê bi hêz a hêzên demokrat û aşitîxwaz. Bi gotineka dinê beşdar bûn di xebata demokrasîyê li Tirkîyê da yek ji erkên me ye, lê belê demokratîzekirina Tirkîyê ne erkê me yê serekî ye.

Rastîyeka dirokî ya dinê jî ev e:

Heya çend salên dawiyê Kurd di her guhartineka siyasî, ku li navçeyê pêkhatiye, nebûye yek ji aktorên (faîl, özne) serekî. Lê îro ziruf hatiye guhartin. Hikumeta Herêma Kurdistan, pêşhatyên Kurdistanê Rojava û rola Kurd di hîlbijartina şaredariya dawî a Tirkîyê da nîşan didin, ku êdî Kurd û bizava netewî ya Kurdistanê bûye yek ji aktorên serekî.

Navenda Kurdistanî

Di hel û mercê îro ya navçe û Tirkîyê da divê em, partî û rêxistinên Kurdistanê çi bikin?

Bi gor bîr û bawerîya min, nabe em bibîne beşek ji tifaqa Cumhur an jî Tifaqa Millet. Baştir e em rastîyên dîrokê xwe li ber çav bigrin. Derbareyê bûyer û pêşhatyên siyasî yên Tirkîyê û Bakurê Kurdistanê halwesteka

rastbîn û guncav destnişan bikin, daku hem berjewendiya gelê xwe biparêzin û hem jî bibine yek ji aktorên serekî ya pêvajoya guhar-tin û xebata demokrasî û wekheviyê.

Ji bona vê jî pêwîstiya me bi pêkanîna Navendekî Kurdistanî hene. Navenda hanê divê ji aliyên partî û rêxistinên siyasî yên Kurdistanê ve, ku rizgariya welatê xwe dixwazin, pabendê nîrxên netewî û vesiyeta Pêşava Qazî ne, were pêkanin.

Navenda hanê bêtir ku armanca xwe ya serekî ji bîr bike, divê armancên demkî destnişan bike. Bona ghiştin bi armancê hanê û bi destxistina mafên netewî û demokratîk bernamekî xebat a rastbîn û maqul amade bike.

Her weki min li jorê jî got, amade kirina destura nu û pêvajoya çareserî wê bibe xaleka serekî ya rojava siyasî. Divê em jî xwe amade bikin, daku ne tenê nebin duvîkek, bibine aktorek û her usa bikarin hinek mafên xwe yên bingeîn desteber bikin.

Bo nimune Navenda Kurdistanî dikare derbareyê daxwazên Kurd yên desturî projeyek amade û pêşkeşê bîrurayê bike û bona ku daxwazên xwe di destura nu da cî bigrin di hemu waran da kar û xebatê bike.

Bi gor bîr û baweriya min Navenda Kurdistanî dikare li ser daxwazên jêrî hemu aliyên Kurdistanî bigihîjine hevdu:

Naskirin û desteberkirina nasnameyê Kurd di desturê nu da.

Divê zimanê Kurdî wekî zimanê fermî bê nasin û di hemu qonaxan da bibe zimanê perwerdeyî.

Divê mafê damezrandina hemu cure rêxistin bi navê Kurdistanê di desturê da cî bigre û were desteber kirinê.

Bê guman bidestxistina mafên hanê nayê wê wateyê, ku pîrsa Kurd hatiye çareser kirinê. Na nayê wê wateyê, lê belê rê li ber çareser kirina aşitiyane û bi rêka diyalogê xweştir dike.

Navenda Kurdistanî her usa dikare bibe terefekê çalak û bi bandor di pêvajoya çareseriyê da û divê bibe jî. Ji bona ku pêvajoya çareserî nebe amrazekê konjokturel di destê dewleta Tirk da, divê Navenda Kurdistanî di vî warê da jî projeyek amade bike û fişar li ser deshilatê bike, daku were li ser mêzê giftugoyê.

Pêkanîna Navenda Kurdistanî û beşdariya Navend di xebata demokrasî û wekheviyê da, baştirin piştgiriya kurdan e li hêzên demokrat û aşitîxwazên Tirkîyê.

Pêkanîna navenda Kurdistanî her usa dibe qonaxeka girîng di pêkanîna Kongreya Netewî, ku daxwaza pîroz û dîrokî ya hemu kurdan e.

100. yılı yaklaşırken Lozan Antlaşması

Hasan YILDIZ

Hasan YILDIZ

Kovara DENG

1639'dan beri iki parçalı olan Kürdistan'ın dört parçaya bölünmesi Lozan Antlaşmasıyla olmuştur. Başka bir tabirle Kürtlerin kaderi Lozan Antlaşmasıyla belirlenmiş ve Kürdistan dört parçaya bölünmüştür. Kürtler için hayati önem arz eden uluslararası bu antlaşmanın önemi halen yeterince kavranmış değil.

Bu nedenle Lozan Antlaşması üzerine araştırmacı yazar Sayın Hasan Yıldız ile bu röportaj yaptık. Lozan Antlaşması'nın daha iyi anlaşılması için yapmış olduğumuz bu röportajı okuyucularımızın ilgisine sunuyoruz.

Aydoğın İnal

Lozan Antlaşması tam olarak nedir, bize açıklar mısınız?

1. Emperyalist Paylaşım Savaşı'ndan güçlü çıkan İtilaf devletlerinin, Osmanlı İmparatorluğunun Balkanlar'da ve doğu sınırlarında bıraktığı sorunların çözümü için oturdukları Sèvres görüşmelerinde uğradıkları başarısızlıkların devamında, Anadolu'da Kemalistler olarak ortaya çıkan yeni güçle aynı sorunların, farklı bir paylaşım konseptiyle tekrar masaya yatırıldığı bir müzakere alanıdır.

Lozan'a giden süreçte, 1. Paylaşım savaşı boyunca ve sonrasında yapılan Sevr görüş-

melerinde Kürt siyasi hareketlerinin aldıkları tavır iyi değerlendirilmez ise, Lozan'ı eleştirmek kolay olur ama, anlamak zorlaşır.

Mustafa Kemal'in bir ordu komutanı olarak halk katmanlarını da arkasına alarak Amasya Tamimiyle deklare edip, Erzurum ve Sivas Kongreleriyle somutlaştırıp, Ankara'da Meclis'in açılışına kadar yürüttüğü çalışmalar boyunca, Kürt siyasi hareketleri aynı çalışma ritmini kendi topraklarında göstermeyerek, alanı tamamen Kemalistlerin inisiyatifine bıraktılar. Koçgiri 'de bu dar çember kırılmaya çalışıldı ama, metropolde elde ettikleri mevkilerin arkasına sığınarak Sevr görüşmelerinden elde edilecek sonuca kendilerini bağlayan Kürt siyasi akımlarının ilgisizliği sonucu izole edilen bir hareket olarak kaldı. Aynı akımlar, Kürdistan ile hiçbir sosyal ve duygu bağı kalmamış Şerif Paşa'yı temsilci olarak göndererek yaptıkları hatayı kabuklaştırıyorlardı. Etrafındaki aydın kitleğine rağmen, buna karşı çıkan, görüşmelere kendi toprağından temsilci göndermek isteyen Şeyh Mahmut Berzenci ise yalnızlaştırılıyordu. Kaldı ki, Süleymaniyeli aydınların çoğunluğunun bir eli Saray'da iken, diğer eli Kürt örgütleri içindeydi. Şeyh Mahmut'un ise Kemalistler tarafından gönderildiği

sonradan ortaya çıkan “aydın” tabakasının hedef saptırma oyunlarına rağmen Kürt halkının çıkarlarını savunmak için geçerli bir yol arıyordu. Bu, Kürt siyasi hareketleri üzerinde Kemalistler tarafından uygulanan ilk manipölasyon olması bakımından dikkate değerdir.

Kürdistan sosyolojisindeki önemli kişilerle, aşiret reisleri veya dini kişiliklerle henüz daha bir Osmanlı subayı iken insani ilişkiler kuran, onlarla zaman zaman mektuplaşıp ilişkileri sıcak tutan Mustafa Kemal, yeri geldiğinde bu ilişkileri siyasi bir zeminde kullanma fırsatını ele geçirdi. Meclis çalışmalarında bu gücü kullandığı gibi, Lozan görüşmelerinde bu ilişkileri siyasi baskı unsurları olarak kullanmayı başardı. Dolayısıyla soruna bu cepheden bakmak doğru olacaktır: Paylaşım savaşının yıkıntıları içinden Lozan’a kadarki süreçte Kürt siyasi akımları neler yaptı, Türkler kendi açılarından neler yaptı? Eğer elde edilen sonuç 100 yıl sonra da devamlılığını sürdürüyorsa, güçler dengesindeki uyumsuzluğun kaynaklarını irdelemek bir zorunluluktur.

İran ve Türkiye Kürdistan’ındaki halkın büyük bir çoğunluğunun ruhani lideri olan Şeyh Ubeydullah’ın oğlu olarak Seyit Abdulkadir’in, Sünni Zaza aşiretlerinin tamamını harekete geçirebilen Şeyh Sait ile birlikte olduğunu düşününüz, bu güce kimse karşı koyamazdı. Ne yazık ki, halkın içine nüfuz eden güçler, siyasi hareketlerden önce dini kişiliklerdi ve bunlar siyaseten donanımsızdılar. Bu gücün doğru kullanılabilmesi için siyasi bir organizasyonun yapıldığı yerlerde ulusal taleplerin kazanma şansı artıyordu. Güney Kürdistan buna örnektir.

Lozan Antlaşmasının amaçları nelerdi, hangi ülkeler arasında yapıldı?

Birinci derecede Osmanlı borçları ve kapitölasyonlar, ikinci derecede ekalliyetler/azınlıklar, üçüncü derecede Boğazlar ve dördüncü derecede Musul sorununun çözümü ana maddeler halindeydi.

Tarih yazımında yeni sömürgeciliğin II. Paylaşım savaşı sonunda geliştirildiği söylenir. Oysa yeni sömürgeciliğin ilk adımının Lozan’da atıldığına tanık olmaktayız. Yeni rejimin iktisadi olarak batıyla işbirliği yapmak zorunda olduklarını iyi bilen İtilaf devletleri, klasik bir sömürü aracı olan kapitölasyonları kaldırılmasını kabul ederken, Osmanlı borç yükümlülüğünün devamını elde ederek Türkiye’yi kendi alanlarında elde tutuyorlardı. Öte yandan onlar da savaştan yorgun çıkmışlardı ve sömürgelerinden asker toplamakta zorlanıyorlardı. Toprak işgallerinin sonsuz kavgasını vereceklerine ülkeleri ekonomik ve ticari alanda bağımlı hale getirmenin yollarının döşendiği süreçte Türkiye, bu durumu ispatlarcasına, yarıda kesilen 1. Lozan görüşmelerinin ortasında, 17 Şubat 1923’te yapılan İzmir İktisat Kongresi’yle batıya mesaj veriyordu. Oysa aynı devletler, Osmanlı’nın diğer topraklarında manda yönetimlerini elden bırakma niyetinde değillerdi. Osmanlı’nın son döneminde düşünülen çıkış yolları içinde ABD mandacılığını savunan görüşlerin olduğu düşünülürse, elde edilen nisbi bağımsızlığın anlamı daha iyi anlaşılır.

Katılımcı ülkeler, eskiden beri Osmanlı topraklarında yaşayan halkın demografik yapısıyla ilgili, ekalliyetler sorunlarıyla bağlantılı olarak Yunanistan, Sırp ve Romanya krallığı, ekonomik ilişkilerle birlikte ve manda yönetimlerinin sınır tespit sorunuyla bağlantılı İngiltere, Fransa ve adalar sorunuyla ilgili olarak İtalya, ana müzakereciler arasındadırlar. Sovyetler Birliği Kemalistlerle olan dostluğunu kullanarak imzacı ülkelere biri olmak istemiş, ancak buna uygun dille “red” yanıtı verilmişti. Yine de “Boğazlar” konusu gündeme geldiğinde İtilaf devletleriyle dengeyi sağlamak için Türkiye Sovyetler Birliği’nin davetini elde etti. Bunun dışında, doğunun en büyük sömürgeci gücü olan Japonya, Batı’da siyasal sorunların nasıl görüldüğünü yakından takip etmek için katılmıştır. Resmi katılımcı olarak sadece gözlemlerle yetinmiştir. Bir de sadece gözlemci statüsünde olan ABD vardır.

Lozan Antlaşmasında imzası bulunan Yugoslavya bölünmüş bir ülke. Ardılları bu antlaşmanın mirasçıları mıdır?

Yugoslavya'nın parçalanmış herhangi bölgesinde Müslüman veya Türk azınlığı varsa halkların sorunlarıyla muhatap olan ülkenin Türkiye olması devam etmektedir. Örneğin, Bulgaristan'da da önemli bir Türk ve Müslüman nüfus vardır. Bir farkla ki, buradaki sorunlar Lozan'la bağlantılı değil, iki devletin karşılıklı görüşmeleriyle ele alınan sorunlardır. Lozan'a katılan tarafların ise kendi ekalitelerinin sorunlarını ele alma ve müdahale hakları antlaşma yükümlülükleri çevresinde devam etmektedir. Bu nedenle bugün bile Türkiye, Bulgaristan dışında kalan Balkan coğrafyasındaki Müslüman azınlığın dini sorunlarına, cami yapımı dahil, müdahale hakkını kullanmaktadır. Ancak bu alan yurttaşlık kavramına dokunmadan sadece dini konularla ilgilidir. Bu da Lord Curzan'un kurnaz İngiliz siyasetiyle Türk heyetine sunduğu bir ayrıcalıktan kaynaklanmaktadır.

Türk heyeti ısrarla "Müslüman bir ülkede Müslüman bir azınlık olmayacağı" savıyla hareket ederek Kürtleri de temsil ettiklerini söylüyorlarsa da Balkanlar'daki Müslümanları Türk olarak gösterme gayreti içindeydiler. Yunanistan "soy azınlığı" kavramıyla Türkiye'nin Batı Trakya Türklerini kendisine karşı kullanacağını düşünerek bu formüle şiddetle karşı çıkıyordu. Orta yolu ve uygun çözüm önerisi İngiliz temsilci Lord Lurzon'dan geldi. "Yunan vatandaşı Müslümanlar." Bu kavram öylesine tutmuştu ki, Sırp yetkililer de ele alarak, Müslümanların çoğunun gerçekte Sırp kökenli olduklarını ispata kalkarlar. Soy azınlıklarının gündem dışı kalmasından en çok memnun olan ülke Türkiye oldu. Çünkü Kürtler bir anda, İslam adına, ortadan kayboldular!..

Yukardaki soruya paralel olarak sormak istiyorum; Bizim edindiğimiz bilgilere göre bu antlaşmada imzası olan ülkelerden biri çekildiği taktirde antlaşma geçersiz sayılacak. Bu bilgiyi doğru kabul edersek, bölünen ülkelerin miras-

çıları olarak kabul edilen bu ülkelerin çekilmesi durumunda antlaşma ne olur?

İlgili her ülke kendi parlamentosunda antlaşmayı onaylayarak kabul etmiştir.

Bugün geldiğimiz noktada ortaya çıkan her devlet, sorunlara kendi pençeresinden bakmaktalar. Bu azınlıkların bulunduğu Bosna-Hersek, Makedonya, Kosova gibi devletler, Türkiye ile olan ilişkilerinde mevcut durumu siyasi bir araç olarak kullanabilmekteler. Hırvatistan, Slovanya, Dağlık Karabağ gibi yerlerde sorun olmaktan çıkmıştır. Eğer o günkü şartlar içinde bir çekilme olsaydı siyasi bir kriz yaşanabilirdi. Bugün tarafların en ilgili olanı Yunanistan bile çekilebilecek durumda değildir. Örneğin, bu antlaşmayla bağlantılı olarak, bugün için iktisadi, ekonomik ve siyasi olarak hiçbir kazanımı veya kaybı olmayan İtalya'nın çekildiğini düşünelim. Değişen hiçbir şey olmayacaktır. Çünkü günümüzün jeopolitiğini geçerli kılan şey, devletin kendi yapısında ve gücünde saklı olduğu gibi, BM'lerce güvence altına alınmıştır. Finansal olarak Osmanlı borçlarını üstlenen ve ödeyen bir ülke olmasının yanında Türkiye'nin kalkınma modeli olarak batı'yla sürdürdüğü ilişkiler, ilgili devletler açısından yeterli sonuçlardır.

Ayrıca bu tür kavramların arkasına saklanarak çözüm üretme kolaylığına girilmeli. Eğer öyle olsaydı, Lozan'da Türk hükümetini bağlayan "doğum, ulusal topluluktan olma, dil, soy ya da din ayrımı yapmaksızın, Türkiye'de oturan herkese hayatlarını ve kısıtlamasız dolaşım özgürlüğünü de kapsamak üzere özgürlüklerini tam olarak sağlamayı yüklenir" maddesini ilk ilga eden devlet olarak yaptırımlara uğraması gerekirdi. Türkiye kendi vatandaşını isyanları bahane ederek zorunlu oturumu yaygın bir şekilde kullandığı gibi, bir insanın en büyük değeri olan ana dilinde öğrenimi engelleyen, konuşulmasını yasaklayan ve konuşana para cezası uygulayan bir devlet olarak yaptırımlara uğraması gerekirdi. Hiçbir devlet bunun takipçisi olmadı.

Bunun dışında “dil, din, soy, ulusal topluluktan olma” gibi haklar üzerindeki maddeleri konuşmak Kürt siyasi hareketlerine düşmektedir. Bu ifadelere karşı yine Lozan kulanılmakta ve “Türkiye’de soy azınlığı yoktur, Lozan’a baksınlar”

Kürtlerin kaderinin belirlendiği böylesi bir antlaşmanın 100. yılında Kürt ulusal hareketi ne yapmalı, yani nasıl bir yol izlemeli? 100. yılında Kürt ulusal hareketinin bu antlaşmayı boşa çıkarabilme gibi imkânı veya olanağı var mıdır?

Lozan Antlaşması’nın Kürtler açısından yarattığı en büyük olumsuzluk, 1639’dan beri iki parçalı olan Kürdistan’ın dört parçaya bölünmesidir. Bu bölünmüşlük altında ilgili devletler, bölgelerindeki bürokratik ağı güçlendirerek “devlet” olduklarını göstermeye çalışmışlardır. Osmanlı 1864 yılından beri bu yolda ilerlerken, cumhuriyet rejimi altında hâlâ egemenlik sahasına girmeyen iki bölgeye yaptığı askeri saldırılarla bu alanları da etki altına aldı. Bu iki bölge Dersim ve Nasturi halkın yaşadığı Hakkari’dir. Güney’de ise Irak rejimi, İngilizlerin bütün desteklerine rağmen bürokratik egemenlik kuramadılar. Kürt isyanlarıyla ilgili resmi veya gayri resmi tarih yazımındaki temel dayanaklardan biri “İngilizlerin bir Kürt devleti peşinde koştuklarıyla” ilgilidir. İngilizler Kemalistlere karşı gerçekten bir cephe oluşturmak ve kuzey Kürtlerini çekim merkezi haline getirmek isteselerdi, Kürt devletine rahatlıkla yol verebilirlerdi. Şeyh Mahmut Berzenci buna en yakın olanıydı. Oysa aynı İngilizler Irak anayasasını hazırlarken Kürtlere yer veremeyerek gerçek siyasetlerini gösterdiler. Bu gerçeğe karşın, belgeler arasına sıkışmış birkaç raporu öne çıkartarak yön saptırmaya çalışmak bilimsel ruha aykırı olduğu gibi Kürt siyasi hareketleri üzerinde uygulanan maksatlı bir akademik terör eylemidir. Bu alanda yürütülen terör o kadar ileri gitti ki, Lozan maddelerinde yer alan “dil, din, soy, ulusal topluluktan olma” gibi haklar üzerindeki maddeleri konuşanlara karşı “Türkiye’de soy

azınlığı yoktur, Lozan’a baksınlar” diyebilme körlüğünü gösterdiler. Neyse ki rahmetli Uğur Mumcu “Lozan’da Kürtler yoktu, ama gerçek te öyle değildi” diyebilmişti.

Suriye’de vatandaş dahi kabul edilmediler. Devlet geleneği güçlü olan İran bu tür antlaşmaların dışında duruyor gibi görünse de, Kürt sorunu gündeme geldiğinde kendisini olayın içinde buluyor, taraf oluyor.

Dolayısıyla Kürtlerin sorununu Lozan’la sınırlamak da doğru değildir. Çözülmemiş uluslararası sorun olarak güncelliğini devam ettirmektedir. Çıkış yolu, Kürtlerin yaşadıkları coğrafyadaki siyasi gelenekleri ve gelişmeleri dikkate alarak, parçaların somut hedefleri üzerinde yapacakları “centilmenlik anlaşmasında” yatıyor.

Lozan ile Sevr antlaşması karşılaştırıldığı zaman Kürtlerin lehine veya aleyhine ne gibi farklar vardır?

Sevr Antlaşması dikkate alındığında Lozan’ın Türk halkı için anlamını yadsımak mümkün değildir. Ancak aynı Sevr’de Kürt devleti kurulacaktır söylemi “eğer” şartının arkasında gizlidir. Ermenilerle sınır hattının belirlenmesinde yaşanan gerginlik başka bir sorundur. İngilizlerin ise açıktan “yarım ağızla” ifadeleri dışında, gerçek resmi devlet söyleminde Kürt devletiyle ilgili bir hedeflerinin olmadığı açık ve net. Bu yarım ağızla söylenen sözlere karşı bunun imkansızlığını kaygıyla ifade eden yazılar gazete sayfalarını doldurmaktadır. Bu karşı tarafı masaya oturtmak, zorlamak için İngilizlerin oynadığı tipik bir siyasettir. Bölgede istihbarat faaliyetlerinde bulunan kişilerin raporlarındaki tutarsızlıklar bunu gösteriyor. Kendisini Lawrence’ın yerine koyan Noel’in girişimleri böyledir. Boşuna uğraştığını üst makamlar tarafından dikkat çekilmektedir. Nitekim Lawrence Arap halkı içinde sorunsuz yaşama olanağı bulurken, Noel alınan bir istihbarat sonrası Bedirhanilerle birlikte bu toprakları terketmek zorunda kalmıştı. Dolayısıyla Sevr’de söylenen “eğer” ve “belki” kavramlarına bakarak ve zaten işlevsiz kalan bir antlaş-

mayı bugün gündemde tutmaya çalışmak yanlış, yanlış olduğu kadar da, kendi gücüne güvenmediğini gösteren siyasi iflas kampanyasıdır. Öylesi bir durumda Ermeni halkıyla bu sorunu nasıl çözeceklerini de açıklamak durumundadırlar.

Lozan'da Kürdistan'ın bir parçası siyasi manipölasyonlarla Misak-ı Milli sınırları içinde tutulmuştur. Osmanlının devamı olarak buna bir anlam verilebilir. Ancak antlaşma maddelerinin uygulanması halinde Kürtlerin insani, sosyal ve ekonomik olarak birçok hakları elde etme olasılığı vardı. Ancak bu konularda ısrarlı olacak Kürt muhalif grup ortada yoktur. Meclis'te 1. grup, 2. grup diye kümelenmeler olurken Kürt vekilleri 3. bir grubu yaratamamıştır. Türk heyetinin "Türkleri ve "Kürtleri temsil ettiği" diskurunu, iki Lozan görüşmeleri arasında İzmit'te yaptığı yerel yönetimlerle ilgili konuşmasıyla destekleyen ve bunu Lozan'daki muhataplarına gösteren Mustafa Kemal'in bu yükümlülüğünü hatırlatacak bir Kürt muhalefeti ortada yoktu. Meydan, halkın tepkilerine bırakılmış olarak kontrolsüz bir güce devredilmişti. Bu nedenledir ki Koçgiri dahil, bütün isyanlar bölgesel çapta kalmış, Meclis'te halkın temsilcileri sıfatını taşıyanlar ise sanki bu durumu kanıtlar gibi, birey olarak kendilerini sınırlamışlardır.

Son olarak genelde Kürtlere ve özelde ise Kürt ulusal kurtuluş mücadelesi yürüten hareketlere bir mesajınız var mı?

Bunun için önce yaşadığımız toprakların jeopolitiğini iyi bilmemiz gerekiyor. Sürekli değişken Ortadoğu coğrafyasının bir parçasıyız. Zamanın ruhunu yakalamak yerine, Sevr veya Lozan'a kafa yorup çıkarılacak mantıki sonuçlar üzerinden siyasi aktivite geliştirmenin artık pek bir anlamı kalmamıştır. Esas olan, Birleşmiş Milletler'in karar tasarıları üzerinden insan hakları ve demokrasi kavramının ön planda tutulmasına yönelik eylemler olmalıdır. Örneğin, BM'lerin devletlere verdiği sınır güvencesinin ne anlama geldiğini, gerilla eylemlerini uzun yıllar sınır boylarında sürdüren PKK anlamış değildir.

Anlamadığı gibi, bunu kışkırtarak kendi eylem alanını sınırladığının da farkında değildir. Ne Saddam döneminde, ne de bugünkü Irak yönetimince Türk ordu birliklerinin bu topraklara girmesine karşı resmi bir tepkinin verilmemesi, öyle olmasının istendiği tezini güçlendirmektedir. Oynanan ikili oyun, 100 yıldır mücadele içinde olan Güney Kürtlerinin büyük fedakarlıklarla elde ettikleri federatif yapıyı zora sokmaktan başka bir sonuç vermemektedir.

Aynı politikanın devamı bugün Suriye'de oynanmaktadır. Resmi söylem dahil, basın ve yayın kuruluşlarıyla bütün medya ve akademik çevreler Suriye'de bir Kürt halkının yaşadığını ve onların insani ve ulusal sorunları olduğu konusunda sessizdirler. Bütün dikkatler PKK üzerine çevrilerek sorun kriminalize edilmeye çalışılmakta ve kamuoyunun dikkatleri farklı yönere sevk edilerek müdahale hakkına "yasallık" kazandırmaya çalışılmaktadır. Bu durumun farkında olan batılı güçler Suriye Kürt hareketine bağımsız bir kimlik vermeye çalışırken PKK, Irak Kürdistanı'nda oynadığı oyunu burada da devam ettirmeye çalışarak sorunu dış müdahalelere açık hale getirmektedir.

Dolayısıyla dört parçadaki sorunları genelleştirerek çözüm arama yolları hem iç dinamikleri yıpratacağı ve hem de jeopolitik koşullara aykırı olacağı için, elde edilen bir mevzinin güçlendirilmesi esas hedef olmalıdır. Bu nedenle, paradoksal olarak bu güçbirliği kuralları önceden belirlenmiş "ayrılık-tan" geçiyor. Bunun yolu, her parçada elde edilecek en küçük siyasi hak'ka, büyük bir kıskançlıkla sarılmaktan geçiyor.

Türkiye'de "Çözüm süreci"nde yaşananlar da, izlenen siyasetin kirliliğini göstermesi bakımından derslerle doludur. "Çözümün" bir gecede nasıl çözümsüzlüğe dönüştüğünü anlamak için "Hendek" siyasetine bakmak yeterlidir. Ülke zemininde siyasi merkezini kurmakta zorlanan bir örgütün, insanları hendeklere sokarak açık cephe savaşına sokması bir kahramanlık gösterisi değil, bir cinayet suçudur. 40 yıldır gerilla savaşı deneyi

yaşayan bir örgütün, geliyorum diyen bu tehlike karşısında devletin gösterdiği sessizliği bir zafiyet olarak algılaması bir hesap hatası değil, suç ortaklığıdır. Sayıları bile doğru dürüst verilmeyen binlerce genç bu hendeklerde katledildiler. Bu olayların arkasındaki gerçekleri açıklamaya çalışan dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu, yaşanan olayların arkasındaki güçleri anlatırken “Terörle mücadele konusunda defterler açılırsa birçok insan, insan yüzüne çıkamaz. Bizi bugün eleştirenler insan yüzüne çıkamazlar. Neden mi? Gelin hafızanızı bir yoklayın. İlerde birgün Türkiye Cumhuriyeti tarihi yazıldığı zaman eminim en kritik dönemlerden biri 7 Haziran ve 1 Kasım (2015) arasındaki dönem olarak yazılacaktır.” diyerek bu defterin ancak kapığını açabilmişti.

Benim açımdan ise bu olay, ‘çözumsuzlüğe’ odaklanmış “Düşük Yoğunluklu Savaş” stratejisinin iki ucunun bir noktada birleş-

mesinden başka bir sonuç üretmemiştir. Taraflardan biri istediği kadar hedeflerinin böyle olmadığını iddia etsin, sonucun, binlerce genç dinamiğin katliamı üzerine kurulu, kilitlenen bir siyaset sahnesi gerçekliğini değiştiremez. Burada yaşanan en büyük eksiklik Türkiye’nin gündemi olan Kürt sorununun iki partinin sorunu gibi ele alınmasında yatıyordu. Oysa Kürt siyaseti bunu Meclis gündemine taşımakta ısrarcı olmalı ve bütün siyasi partileri kamuoyu önünde açık tavır almaya zorlamalıydı. Bir sonuç alınmasa bile, en basit insani haklar konusunda kimlerin nasıl tavır aldıkları kamuoyu vicdanına bırakılabilirdi. Orada Lozan da tartışılabilir, Türklük kavramının arkasındaki “ulus” tanımlamasının asimilasyoncu hedefleri de açıklanabilirdi. Siyasette alınacak olan bu kısa yol, hendeklerin yarattığı yıkıcı sonuçlarla karşılaştırılamayacak kadar çok daha anlamlı olabilirdi.

Huner û siyaset

Mazhar KARA

Mazhar KARA

Kovara DENG

Destpêk

Pirs û pêwendîyên huner, hunermend û siyasetê, ji kurahî dîrokê vir de di rojeva civatan de ye. Civata me jî kêr zêde ji zû de li ser vê mijarê hûrbûye. Ev pirs hê jî xaleke girîng a gengeşiyên entelektuelên Kurdin jî. Hinek ji entelektuelên me dibêjin gere siyaset û huner bi temamî ji hevdû biqetin, ji hevdû dûrbîn. Hinek jê, vê fikra xwe hinek din jî pêşda dibin. Dibê; gere qet tu têkilîyên hunermend bi hêzên siyasetê re tunebe. Belê yê eksê wê fikrê helwest digirin jî henin. Ew jî dibêjin; hunermend ew ku, di nava refê siyasetê de, ji bona çareserkirina pirs û pirsgerêkên civakî xwedî helwest e û bi rêxistin e.

Belê emê di vê nivîsê de ji bo zelalkirina vê mijara girîng hewl bidin, bifikirin û dîtîniyên xwe yên di vê mijarê de bi we re parvekin.

Belê mijar du têgehên girîng û kûr in. Huner û siyaset. Du têgehên ewqas kûr û dûrin ku, rehên wan digihîjin despêka jîyana civakî ya mirovahiyê. Belkî di dû dîtîniyên bikaranîna agirê germ re, van têgehên hanê ji aliyê ramyarên wan civat û komikên piçûkên li dor agir komdibûn ve hatine afirandin û bi kar anin! Belê ewqas jî nebe, dîroka van têgehên gelek kûr e. Lê, bi ihtimaleke mezin,

ew têgehên girîng iro êdî bi wê wateya xwe ya wan demên kûrahîya dîrokê de nayênd bikaranînê. Lewra, di nava kelekela xwezayê û jîyana mirovahiyê de weka her tiştî ev têgehên girîng jî bi ber pêlê guherîna tebîetê, xwezayê ketine û guherîne. Lewra em dibînin ku, ew di nava lehîya jîyanê de iro jî, gav bi gav, dem bi dem diguhirin.

Ku em bi kurtî bibêjin; heta serdemên sedsala 18. ev herdû têgeh xwedîyê yek wateyek bûn û bi hev re dihatin bikaranînê. Lê hetanî wê dema ku huner, li seranserê dinê derfetên aborî û civatî bi dest xist û bi serê xwe bû sektoreke taybet a pêvajoya afirandin, hilberîn û aboriyê, ev herdû têgeh hêdî hêdî ji hevdû dûr ketin. Di dû sedsala 18an re rewş guhîrî. Ji wê qonaxê şûnde, hilberînê huner bûn sektorek aborî, xaleke danûsitendina, ticareta navnetewî. Di vê serdemê de hûner êdî bû xwedî statûyeke otonom, serbixwe.

Di dû vê rewşa nû re, hunermend jî gihîştin derfetên nû. Ew êdî huner ne weka alaveke siyasetê bû. Lewra hunermendan nêrînên xwe yên di derheq jîyanê, di derheq siyasetê de, fikr û ramanên xwe yên siyasî û civakî bi rêya hunera xwe ve nîşan dan û bi wê awayî derketin pêşîya civakê. Wan bi vî awayî bi

hunera xwe ve sîyaseta xwe meşandin. Him jî sîyaseteke bi tesîr. Wan di vê pêvajoyê de, rola xwe ya di qada sîyasetê de jî piçek ji ya sîyasetmedaran derbazbûn. Ango, wan, di warê pêşketin û guhertina civakî rolek ji rola sîyasetmedaran girîngtir leystin.

Bingeha pêwendîyên hunerê û sîyasetê

Weka me li jor jî qalê kir, di navbera hunerê û sîyasetê de têkilîyeke mezin û girîng heye. Wek ku, tê zanînê, di dîrokê de cara ewil Platon ev herdû têgeh da ber hev, wan bi hev re nixand û bingeha felsefa wî danî. Platon, di wê derheqê de têgeha îdê, anga têgeha aqil bikar tîne. Cara ewil qala “dewleta aqil” dike. Bi raya Pilaton, dîlxweşîya civakî her bi dewleta aqilane mimkûn e. Tenê dewleta aqilane dikare pîrs û pîrsgirêkên civatan çareser bike û civatan dîlşa bike. Lê em dizanin ku ji serdema antîk bigire hetanî demên modern hunerê di pêvajoyên birêvebirîya civakan de, weka amûreke sîyasî roleke berbiçav leystîye. Di demên dirêj de weka têgeheke politik hatibe nixandin jî, dîsa li gor Platon, çevkanîya huner hes, hîs û çosa dilê mirovan, civatan e. Li gor vê rewşê nakokîya di navbera aqil û hes û hîsên civatê derdikevine holê. Lewra, hes û hîsên me li pêşîya helwesta aqilane û rasteqîn dibû asteng.

Her çiqas Platon nabereke bixe nava hunerê û sîyasetê, jî, bi xwe jî dipejirîne ku huner, ji serdema antîk virde, ji bona armancên civakî weka amûreke politik hatiye bikaranînê. Ev rewş di serdema 20. de hêdî, hêdî wenda bû. Di wan deman de hinek civakan, ji ber erkên olî huner weka kareke, amûreke bêkêr, heta bi zirar nixandin, rexne kirin. Heta li gelek cîh û waran qedexe jî kirin. Li gel wê pêvajoya xedar jî hunerê form guhert. Tu pêşî lê nehate girtinê. Huner weka afirandin û hilberînên kesane be jî meşîya û ji xwe re rêyekî nû vekir. Hilberîn û afirandinên kesane zêde bûn û li hember sîyaseta rasteqîn bû alternatîfeke xwedî tesîreke mezin. Di vê serdemê de weka amûreke politik a tesîr, di pêvajoyên pêşketina civakî de roleke girîng leyst.

Dixwîyê ku huner di vê serdemê ji aliyekê de bû sektoreke serbixwe, azad û mezina a aborî. Ji bin tesîra hêzên birêvebir derket. Li hember sîyaseta olî, tesîra sazîyên olî (Kilîse, Hawra, Camî û hwd.) derket. Ji aliyê din de bêtir politik bû formên birêvebira devletan guherand. Tesîreke mezin li civatê kir û bû amûreka guhertina civatî. Ji ber vê yekê jî, weka ku bi zelalî dixwîyê, emcamên wê jî her politik bû.

Amûreke politik; huner

Di jîyana civakî de hinek tişt hene ku, dewr û dem derbazbin, şert û mercên jîyanê biguherin jî ew her di rojevê de ne û ji binî de naguherin, ser û bin nabin. Yek ji wan babetan têkilîyên hunerê û sîyasetê ye. Wek girîngîya wan têgehan, pêwendîyên wan jî girîng in.

Kêmtirîn, em ji serdema 18. virde bi zelalî pêwendîyên van herdû têgehên girîng dibînin, dişopînin. Xwîyaye ku, bingeha wan, naverok û rewşa wan biguhere jî, gengeşeya di navbera wan de naguhere. Di navbera wan herdû têgehan de dijberîyeke dîyalektîk heye.

Belê xwîyaye ku, ji serdema 18. virde ev têgehên dijber; huner û sîyaseta di rojewa civakan de ne. Her têgehên girîng, bi naveroka xwe û tesîra xwe ya mezin ve civatan dane ber pêlên xwe yên dijwar û bi hêzeke mezin ve diherikînin, diguherînin. Ev yek jî zelal e. Em dibînin ku, tesîra van herdû têgehên girîng di nava kelekela jîyanê de rastê hev hatin û ketine ser hev ewcax guhertinên civakî rûdide, pêk tê.

Sîyaseta bedewîyê; huner

Li gor dîtînyên Kant, estetîk tenê bi ilim, bi zanîna di derheq objeyan de, tiştan de pêk nayê. Tu eleqa hûner bi zanênên rasteqîn tune ye. Lewra, estetîk, bedewîy bi hes û hîsên kesane, anga hes û hîsên “hunermend” ve heye. Ya wî diafirîne hêza hunermend e. Hest, hes û hîsên mirovan ji pêwîtiyên jîyana rojane, bi ecibandina wan xweşbîniya wan ve girêdayî ye. Wek ku, kesek ji çiqilê zeytûnê re dibêje bedew, yekê dinê ji rengên gulê re

dibêje bedew. Ji ber vê yekê mirov dikare bi-bêje ku, hunera bedewîyê estetîkeke safî ye. Ango her hunermendek xwedîyê formeka estêtîkê ye, hunera wî, şeweyên afirandina wî taybet e.

Jixwe Kant jî dibêje; “di pêvajoya afirandina bedewîyê de nîrxên hunermend, hêza xeyalên wî yên di derheq bedewîyê de bi hev re dest bi lestîkeka bedewîyê dikin û bedewî di dû wê pêvajoya afirênê de dertê holê.” Bedewî û lihevanîna tiştan, ya qetên, werseleyên objeyan hêz û estetîka hunermend a taybet derdixe holê.

Iro hê jî li ser hunerê û estetîkê gengeşiyên felsefîk didomin. Lê em dixwazin li vir, bêtir li ser gengeşiyên di dîroka nêzik de, di vê derheqê de çêbûne çavê xwe bigerin.

Di serdema 19. de Theophile Gauthier dibêje; “Huner ne jî sîyasatê re, ne jî ji exlaq û etîkê re xizmetê dike. Ew tenê li gor qeyde û şeweyên xwe tevdigere. Ji ber van egeran jî, hewceye ku huner serbixwe be.” Di wê serdemê de, bi wê awayî serxwebûna siyaseta bedewîyê, bi gotîneke dinê, hunera bedewîyê diparêze. Gotina meşhûr hate bîra we ne wisa? “Huner jî bona huner.”

Weka helwesteke politik; huner

Civaknasê Firansîz Soint Simon wê fikra Gauthier bi tundî rexne dike. Dibê; “bi vî halê xwe ve hunera bedewîyê jî jîyana rojane durtetiye. Ew bi wê halî jî bi kêrî tu tiştêkî nayê. Hewceye ku huner û hunermend di xizmeta civakê de be.” Do jî, iro jî gelek zanyar, ramyar û hunermend wê dîtina Sîmon diparêzin û dişopînin.

Di dû şoreşa 17ê oktobê re ev dîtîna li seranserê cihanê weka helwesteke politîk derkete holê. Di vê serdemê de gelek hunermendan di nava rêxistinên civakî de weka aktîvistên, çalekvanên politîk cihên xwe girtin. Gelekan di pêvajoyên birêvebirina dewletan, komaran de jî cih girtin. Gelekan hunermendê navdar û serkeftî di nava refê hêzên şoreşger de weka aktîvistên siyasî cih girtin. Ka bifikirin. Wê gelek navê bîra bîra we...

Paşê di tesîra postmodernîte de; huner

Paşê di serdema 21. de postmodernîta di mîmarî û felsefê de derkete holê, tesîra xwe da ser hunera bedewîyê jî.

Postmodernîte objeyan bi temamî nade pêş çavan û bi wê awayî nanîrxîne. Ew bêtir bi qetan re, bi perçan re eleqeder dibe. Ew her qetekî bi serê xwe dinîrxîne. Li gor postmodernan qetêke demê, civatê, ya objeyan her yek bi serê xwe babet û bingeha hunerê ye. Bedewî û mene jî her yek bi serê xwe xaleke hunerê ye. Ango bingeha postmodernîzmê wehm û ji aqildûrî ye. Ew jî îdeolojîyên berfireh dîr e. Pirtir bi her qetêke, werseleke fikran, îdeolojîyan, olan û civakan re eleqeder dibe.

Wek mînak, siyaseta postmodern jî weka hunerê postmodern bi pirs û pirsgerîkên beşên civakê yên piçûk, ji dêlva pirs û pirsgerîkê civakê, bi edet û toreyan beşeke civakê re mijûl dibe.

Petîka postmodernîzmê jî, weke ya hunerî cuhê ye. Ew li dij otorîteyan e. Dîsîpnê red dike. Li dij xebatên mekanîk e. Li dij rêzbûna tevahî, gelemperî ye. Ew bi pêvajoyên sîmulatîf, sîmilasyonan, wehman (sanal), nîgaşî ve eleqeder e. Ne bi tevahîya civatê re, bi perçek çivatê re bêtir mijûl dibe. Tiştê ku digire rojê xwe wana qet qetî kike, perçe dike, mînimâlîze dike û her qetêke wî bi awakî dinîrxîne. Bi vê helwesta xwe ve yekîtîya dîyalektîka jîyanê ser û bin dike.

Dawî; pêwendiyên hunermend û sîyasatê

Em Kurd jî bi salan e li ser pêwendiyên sîyasatê, huner û hunermendîyê diaxivin. Lê hê di vê derheqê de tu zelalîyek tune ye û hê ne dîyar e ku ev gengeşî wê li kuderê bisekin. Ne dîyare ka emê li ser encameke lihev bikin û bigihê çî biryar û encamê jî.

Di halê hazir de, iro hunermendên ne bi berhemên xwe, bi xeta xwe ya politîk, îdeolojîya xwe, hizba xwe ve tene nîrxandinê. Hunermendên li ser xetêke politîk bin, ew li gxetor xetêka siyasîya dijber, endamê wê, hu-

nermendê di xalawî sîyateta dijber de tu ne hunermend in. Lewra ew li gor dijberê xwan her li ser rêçeke şaş in. Di rêya şaş de behsa hunereke pêşketî nayê kirinê. Ji xwe hunermend ji endamên hizbeke dijber be di heman demê xayîn e, û neyar e jî!

Ev rewş wê hetanî kêngê bidome? Bersivê ji vê sewalê re tune ye. Eşkere ye ku huner jî, bedewî jî, sîyaseta bedewîyê jî, sîyaseta jî di wê helwesta entelektuelên me, aqademisyenên me, hunermendê me de tune ye.

Ev devdorên em qal dikin, pirtûkên hevdû naxwînin, berhemên hevdû yê çandî hunerî naşopînin, ji bona hevdû femkirinê tu hewl nadin.

Di pêvajoya sazkirina şîûreke netewî, çand û hunereke netewî de rola politikayê û hunerê gelek girîng e. Ka emê bibînin hunermend, ramyar û sîyasatmedarê me wê çiqas ders ji wê dîroka zeelê sîd wergerin. Ew jî hukmê aqil, huner û dîrokê ye... Emê li bendê bin.

Kürt aydınlarının anlatımıyla Xoybûn ve Cemilpaşazadeler

Mehmet BAYRAK

Mehmet BAYRAK

Kovara DENG

Apê Musa'lı İki Küçük Anı

1988/89 Yıllarında yayımladığımız **Özgür Gelecek Dergisi** ve 1990'dan itibaren çıkardığımız Özge Yayınları sürecinde, **Apê Musa** Ankara'ya geldikçe mutlaka Büromuza uğrar ve görüş alış-verişinde bulunur, sohbet ederdik.

Kendisinin uzun bir sessizlik sürecinden sonra memleketinden çıkıp İstanbul'a taşındığı sıralardı. 1988 yılında **2000'e Doğru Dergisi** kendisiyle uzunca bir sohbet gerçekleştirmiş ve böylece yeniden kamuoyunun gündemine gelmişti. Büromuz, o tarihlerde Kürt aydınlarının uğrak yerlerinden birisiydi. Dergiyi öğrenen ve izleyen aydınlar, Ankara'ya geldikçe bize de uğruyorlardı.

Apê Musa'nın en yakın arkadaşlarından **Canip Yıldırım** ile **Faқи Hüseyin** ve **Süleyman Kutlay** gibi Kürt aydınları Büromuzun müdavimlerindendi. Nitekim, Faқи Hüseyin'e Avrupa'da çıkmış bazı Kürdoloji yayınlarından verdiğim gibi; **Apê Musa**'ya da bir defasında çevrimyazısını yapması için, 1921'de İstanbul'a yayımlanmış olan, Türkçesiyle "*Kürtçe Öğrenmek İsteyenlere Dil Rehberi*" anlamına gelen "*Hîinkerê Zimanê Kurdi, Rehberê Zimanê Her Du Kurdi*:"

Kurmancî, Babanî" kitapçığını vermiştim. Katledilmesinden nice sonra, aynı kitapçığın bir kopyasını de yayımlanmak üzere yazar **Selim Ferat** aracılığıyla Berlin'deki Kürt Enstitüsü'ne vermiştim.

Üzerinde hazırlayanın ismi bulunmadığı için o aşamada kitapçığın kime ait olduğunu bilmiyordum; çok sonraları kitapçığı hazırlayanın **Ekrem Cemilpaşa** olduğunu öğrenecektik. (Bkz. Doğan Ceren: **Brüksel'de Bir Kürt Kadını: Perwin Cemil** ve İ. Bulak: **Kürt Ulusal Davasına Adanmış Bir Ömür: Ekrem Cemilpaşa**; Öz-Po, 22 Şubat 2020).

Apê Musa ile ikinci anımız daha da ilginç. Ankara'da bir sinemada "**Mem û Zîn**" filmi'nin galası var. Filmde, Apê Musa da "Bilge" rolünde. Davetli olarak biz de katılıyoruz filmin ilk gösterimine. Apê Musa, bizi görünce çok seviniyor ve film sonrası benimle konuşmak istediğini söylüyor. Film izledikten sonra, Kızılay'da kaldığı otele gidiyoruz, yanında bir yeğeni de var, kendisine yardımcı olmak üzere.

Derken, konuyu açıyor ve benim, İstanbul'da kurulacak olan Kürt Enstitüsü'nde kurucu olmamı istiyor. Ben de, daha önce kurduğumuz "**Kürt Kültürünü Araştırma**"

Vakfı”nda kurucu üye olduğumu ve ortak dayanışmayla Taksim yakınlarında bir daire satın aldığımızı söylüyorum. Israr edince, kendisinin uzun bir inziva hayatından sonra büyük şehirlere yeni geldiğini, gelişmelerden yeterince haberdar olmadığını, ne kadar Kürt kurumu olursa o kadar iyi olacağını söyleyince ikna oluyor ve ekliyor: “Yahu Mehmed’im sahiden yeni bir kitap yayımlanmış, Kürtler için son derece önemli bir kitap; yazarın yakınları İstanbul’dan **Dr. Nejat Cemiloğlu** ile Diyarbakir’den **Felat Cemiloğlu** adına yayımlayanı ziyaret etmek ve onların dayanışma mesajlarını iletmek istiyorum” diyor. Lobide oturuyoruz, yiğeni gönderip odadan kitabı getirtiyor. Daha uzaktan kitabı görür görmez tanıyorum!.. Apê Musa, kitabı bana göstererek; “işte bu bizim başucu kitabımız, tabir caizse bizim Kur’anımız...” diyor.

Peki, kim yayımlamış diye soruyorum. Bilmiyorum ama içinde adres var, yarın yayınevine gideceğim, diyor. İç kapağı açıp bakar mısın, diyorum. Bakması ve “Sadeleştirerek ve Notlayarak Yayına Hazırlayan: **Mehmet Bayrak**” ibaresini görmesiyle, gözleri faltaşı gibi açılıyor ve hemen boynuma sarılıp, alnımdan öpüyor... Daha sonra, yakınlarının isteği üzerine, **Kadri Cemilpaşa** (Zinar Silopi) nin “**Doza Kurdistan**” kitabından her birine 100'er adet gönderiyoruz.

Daha sonra, bu aileden Ankara’da politika yapan **Ferda Cemiloğlu** büromuza geliyor. O aşamada, henüz hiç görmediği **Kadri Cemilpaşa**’nın (Zinar Silopi) “**Doza Kurdistan**” kitabını ilk kez Türkiye’de yayımladığını görünce şaşıyor. Dahası, **Ekrem Cemilpaşa**’nın anılarının da Brüksel’de kızı **Perwin Cemil** tarafından yayımlandığını öğrenince iyice şaşıyor ve benden telefonunu alıyor. (Daha sonra 1992’de Beybun Yayınları’nda çıkan bu kitap hakkında da dava açılmış ve 1996 yılında yayıncı tutuklanmıştı).

O tarihlerde, bu ve başka kitaplar hakkında Ankara DGM’de dava açılıp, 10 buçuk sene ceza alıp 1994 Eylül’ünde Avrupa’ya

çıkiyorum. Ben dışardayken, **Doza Kurdistan**’ın birilerince Türkçe, **Ferda Cemiloğlu** aracılığıyla başka birilerince de Kürtçe olarak yayımlandığını duyuyorum...

Derken, bir gün **Perwin Cemil**’den bir telefon. **Cemiloğlu** ailesini anmak ve bu kitabı kutlamak için Güney Kürdistan’a davet edilip- edilmediğini soruyor. Hiçbir şeyden haberim olmadığını söyleyince çok şaşıyor ve düzenleyicilere felaket kızıyor. Nasıl olur, diyor, “kitabı Türkiye’de ilk kez yayımlayan sen, iki yıl ceza alan sen ve davet ediliyorsun!..”

Hemen ilgililerle görüşeceğini söyleyerek, telefonu kapatıyor. Kısa süre sonra bana билет gönderileceğini bildiriyor ancak gitmeyeceğimi söylüyorum...

Böylesi ilginç bir olay da, Ankara’daki evimizde yaşandı. Eşim Gülay, SHP’de Parti Meclisi üyesiyken birgün birkaç arkadaşıyla gelmişti. İçlerinden biri de, benim dışardan tanıdığım ve Eskişehirli olarak bildiğim; TRT Muhabirlik kurslarından öğrencim olan **Kadriye**’nin (**Kansu**) eczacı ablası **Nilgün Süer**’di. Bir süre konuştuktan sonra, kendilerinin **Bedirxan Ailesi**’nden olduğunu söyleyince, kitaplığımdan **Bedirxanlar**’a ilişkin kitaplarımı başkaca yayınları çıkarıyor ve kendisine gösteriyorum. Resimleri inceleyip, gözyaşı döktüğünü görünce duygulanıyor ve üzülüyorum... Bu arada, bir de espri patlatıyorum: Doğrusu, öğrencim **Kadriye** ile **Ceyhun Atuf Kansu**’nun oğlu **Işık Kansu**’nun izdivacı ilginç bir tesadüf ve koalisyon olmuş!.. Birisi, Şark İstiklal Mahkemesi Reisi **Mazhar Müfit Kansu**’nun yakını, diğeri bu mahkemede yargılanan ve hüküm giyenlerin yakını...

Cemilpaşazadeler’in Aile Fotoğrafı

Bugün, gerek inceleme- araştırma alanında gerekse eski Kürt aydınlarının anıları bağlamında elimizde, XOYBÜN’den söz açan çok sayıda bilgi ve belge bulunuyor. Bu “**Anılar**”-dan bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

- Kadri Cemilpaşa (Zinar Silopi): **Doza Kurdistan/ Kürt Milletinin 60 Yıllık Esa-**

retten Kurtuluş Savaşı Hatıraları; 1. Bas. Stewr yay. Beyrut- 1969; Sadeleştirilmiş ve Notlanmış 2. Bas. Ank. Özge yay. 1991

- Ekrem Cemilpaşa: **Muhtasar Hayatım;** Brüksel Kürt Ens. yay. 1991

- Vet. Dr. M. Nuri Dersimi: **Kürdistan Tarihinde Dersim;** Halep- 1952; Tıpkıbasım, KOMKAR yay. Alm. 1990

- Vet. Dr. M. Nuri Dersimi: **Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım;** Sadeleştirilmiş ve Notlanmış 2. Bas. Ank. Özge yay. 1992

- Hasan Hışyar Serdi: **Görüş ve Anılarım;** Med yay. İst. 1994

- Abdurrezzak Bedirhan: **Otobiyoğrafya** (Çev: Hasan Cuni); Peri yay. 2000 (Kürtçe yay.; C. Celil: **Autobiyoğrafiya Ebdurrızzaq Bedirxan;** Berlin- 1999

- Prens Süreyya Bedirhan: **Kürt Davası ve Hoybun;** Med yay. İst. 1994

- Garo Sasuni: **Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni- Kürt İlişkileri;** Orfeus yay. (1. Bas. Beyrut- 1969), 2 bas. İsveç- 1986

Ancak, Anılar'ın ayrıntısına girmeden gazeteci- yazar **Halil İbrahim Uçak**'ın yıllar önce **"Cemiloğlu Ailesi"** üstüne hazırladığı bir çalışma dolayısıyla benden istediği yazıya özetle yer vermek istiyorum. (Bkz. **Kürdoloji Belgeleri-II**, 2004, 283-284).

Kürt ulusal hareketinde ana hatlarıyla şöyle bir panorama ile karşılaşırız. 19. Yüzyılın başlarında yoğunlaşan Kürt- Osmanlı çelişkisi ve mücadelesinde iki mîr ailesinin ismi öne çıkar: **Babanlar** ve **Bedirxanlar**. 19. Yüzyılın ikinci yarısının ortalarına kadar yurtseverlik bağlamında Kürt ulusal hareketine bu iki aile adeta damgalarını vururlar.

Bu mîr ailelerinin nüfuzlarının önemli ölçüde kırılmasından sonradır ki; dinsel- ulusal parolalarla ortaya çıkan "şeyh", "seyyid" ve "pir" ailelerinin, mîr ailelerinin bıraktığı yerden bu mücadeleye devam ettikleri görülür.

Şeyh Ubeydullah Nehrî ile başlayan bu dinsel- ulusal önderliği, daha sonra **Barzani, Talabani** ve **Berzenci** gibi şeyh aileleri ile kimi **"Ocaklar"**ın sürdüğü görülür.

19. yüzyılın sonu ile 20. Yüzyılın başlarında silahlı mücadelenin, yerini daha çok siyasal mücadeleye bıraktığı görülür. Bu aşamada, gerek kendi bölgelerinde, gerek başkent İstanbul'da, gerekse Avrupa'da eğitim gören ve büyük çoğunluğu bu mîr ve aristokrat ailelere mensup gençlerin yürüttüğü bu yeni mücadele, siyasal-ulusal karakterdedir ve giderek genişleyen bir kadro içermektedir.

İşte, bu yeni kadroda gördüğümüz önemli ve etkin ailelerden biri de **Cemilpaşazadeler**'dir.

1902'de vafat eden **Cemil Paşa**'nın **Kemal** ve **Cevdet** adındaki oğulları bu mücadelede hayatlarını kaybetmişler; büyük bölümü yüksek eğitimli çocuklarının ve torunlarının hemen tamamı da kendilerini bu milliyetçilik dalgasının içinde bulmuşlardı. 1908 Meşrutiyet Devrimi sonrasında kurulan Kürt demokratik örgütlerinin birçoğunda bunların yeraldığını görürüz.

1925 Hareketiyle ilişkilendirilip Diyarbakır'daki Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan aydınlardan birçoğu da bu ailedendi: **Cemilpaşazade Kadri Bey, Ömer Bey, Cevdet Bey, Memduh Bey, Ekrem Bey, Ahmed Bey** ve **Muhiddin Bey** bunlar arasındaydı.

Bunlardan **Kadri, Ekrem, Memduh Selim, Mehmed Cemil** ve **Ömer Bey**'lerin; 1927'de kurulan **Xoybûn** örgütünde de aktif rol aldıklarını görüyoruz. Burada adı anılan ve anılmayan onlarca Kürt aydınının, büyük bölümü sürgünde olmak üzere bir ömürlük çabasına tanık oluyoruz.

Son yüzyıllık Kürt ulusal- demokratik mücadelesine tanıklık eden sayılı hatıra kitabından ikisi de **Cemilpaşazadeler** tarafından kaleme alınmıştır.

Bunlar, **Kadri Cemilpaşa**'nın “**Zinar Si-
lopi**” adıyla kaleme aldığı “**Doza Kurdistan**”
adlı hatıra kitabı ile **Ekrem Cemilpaşa**'nın
“**Muhtasar Hayatım**” (*Kısaca Hayatım*) adlı
anı kitapçığıdır.

Kadri Cemilpaşa'nın “**Doza Kurdistan/
Kürt Milletinin 60 Yıllık Esarettten Kurtu-
luş Savaşı Hatıraları**”, yakın dönem Kürt
tarihini inceleyecekler için başlıca başvuru
kaynaklarından birisidir. Ancak, “**Muhta-
sar Hayatım**” için aynı şeyi söyleyemeyiz.
Daha önce bir “**Kürt Tarihi**” de yazmış olan
Ekrem Cemilpaşa, anılarını neden 1973'te
ölümünden yalnızca bir yıl önce ve “*muhta-
sar*” yani “*özet*” olarak yazdı, anlamak gerçek-
ten mümkün değil..

Sözgelimi 1919 yılında, **Celadet** ve
Kamuran Bedirxan'la beraber birkaç ay
boyunca **Binbaşı Noel**'le birlikte Fırat'ın
batısındaki Kürt yerleşimlerinde bir gezi-
ye katılmış ve **Bnb. Noel**, bu geziyi ertesi
yıl “**Kürdistan- 1919**” adıyla bir kitap bü-
tünlüğünde sunmuşken; Ekrem Cemilpaşa
bu önemli geziyi sadece iki sayfalık bilgiyle
geçştirir.

Yine, **M. Kemal**'in 1922'de “**Türkiye Bü-
yük Millet Meclisi Reisi**” sıfatıyla kendisi-
ne “*Kürdistan'a mahalli özerklik*” verileceğine
dair bir Genelge gönderdiği Elcezire Cephesi
Komutanı **Nihat Paşa**; bildiğimiz kadarıyla
Ekrem Cemil'in birlikte çalıştığı bir komu-
tandır. Ekrem Cemil'in hatıralarında buna
ilişkin bir şey görmek de mümkün olmuyor.
Celadet ve **Kamuran Bedirxan**'ın bu gezi-
ye ilişkin anılarının ise kısmen **Rewşen Be-
dirxan**'ın anlatımlarıyla **Mehmed Uzun**'un
hazırladığı “**Bîra Qederê**”(*Kader Kuyusu*)
nda ifadesini bulduğu anlaşılıyor.

Öyle görünüyor ki, Batılı kafayla Doğulu
kafa arasındaki temel farklardan biri bu.

Özetle Kürt Aydınlarının “Xoybûn” Değerlendirmesi

1993 yılında ilk kez İstanbul'da kitap fu-
arında yüzyüze görüşüp sohbet ettiğimiz
Kürt romancı **Mehmed Uzun**, bana, “**Blêç**

Şêrko”nun kesinlikle **Dr. Celadet Be-
dirxan** olduğunu, eşi Rewşen Hanım'dan
öğrenip söyleyince; bu isimle 1930 yılında
Xoybûn adına yayımlanan “**Kürt Sorunu,
Kökene ve Nedenleri**” konulu ünlü broşürü
çevirtince “**Kürdoloji Belgeleri- I**”de (Ank.
1994) ilk kez doğrudan **Celadet Bedirxan**
adıyla yayımlamıştım. Aynı kitap fuarında,
bir yıl önce yayımlanmış olan “**Kürtler ve
Ulusal- Demokratik Mücadeleleri**” konu-
lu çalışmamı, Mehmet Uzun'la birlikte ünlü
Kürt aydınlarından, yazar ve **Av. Mehmet
Mihri Hilav**'ın oğlu felsefeci ve yazar **Sela-
hattin Hilav** ile şair ve yazar **Hilmi Yavuz**'a
da hediye etmiştik...

Mehmed Uzun, üstteki anıları roman
olarak kaleme aldıktan sonra diyor ki: “*Ben
tarih çalışmalarına başlayınca ve içine girince;
Kürtler için çok şeyler yapmış bir aile ile karşı-
laştım. Bu ise **Bedirxanlar** ailesidir. Bu aile,
kadın ve erkeği ile birlikte dil, edebiyat, siyaset
ve Kürt hareketi için çok şeyler yapmıştır. Ta-
rihini öğrenmek isteyen her Kürt bu aileyi ta-
nımali, hayatlarını okumalı ve onların yaşam
tecrübelerinden ders almalıdır.*” (Bkz. Meral Çi-
çek: **Sureya Bedirxan**; Politik Art, Sayı:46/
2010).

İşte, bu aileden **Prens Süreyya Be-
dirxan**, 1927'de kaleme aldığı “**Kürt Dava-
sı ve Xoybûn**” konulu broşürde özetle şöyle
diyor: “*1927'de değişik politik inançları ve bağ-
lantıları olan Kürt liderleri biraraya gelerek,
Kürdistan olmadan bir Milli Andlaşma hazır-
lamak ve kendi ulusal amaçlarını yerine getire-
bilmek adına gerekli adımları belirlemek için bir
toplantı yaptılar. Bu toplantıda ortak fikirleri
(a) en yüksek ulusal organ ya da Kürt Hükü-
meti Xoybûn'u kurma; (b) Hükümet'i ulusal ve
uluslararası güçlerle donatma kabul edildi.*” (*Bkz. Age, Yeni bas. Çeviri: Dilara Zirek, Med
yay. İst. 1994, s. 55*).

Kürt ulusal hareketinde önemli roller üst-
lenen **Hasan Hişyar Serdi**'nin anlatımıyla
Xoybûn'un yayın işlevi şöyle: “*Politik olarak
Hoybun Cemiyeti, çıkardığı dergi ve gazeteler-
de, eylemlere yer vererek haberler yapıyor ve
yayınıyordu. Ararat'a gönderdikleri baskı ma-*

kinası ile çıkarılan bildirilerin yanısıra Ararat gazetesinde haber ve bilgilendirmelere yer verilerek halka ulaştırılmaya çalışılıyordu". (Bkz. Üstte age, s. 364).

Gerek 1921'de Koçgiri'de gerekse 1937/38'de Dersim soykırımı sırasında yoğun bir diplomatik çaba içerisinde giren **Vet. Dr. M. Nuri Dersimi**, 1952'de Halep'te yayımlanan yarı- anısal eseri "**Kürdistan Tarihinde Dersim**"de **Xoybûn**'u özetle şöyle değerlendiriyordu: "Türk zulmünden Suriye, Mısır ve Irak'a iltica eden Kürt vatanperverleri tarafından 1927 yılında **Hoybun** namında bir Cemiyet tesis edilmişti. Bu Cemiyetin birinci kongresi, 1927 senesi Ağustos ayında Lübnan'ın **Bihamdun** merkezinde yapılmıştı. Kongreye, **Ermeni Taşnak Cemiyeti** Lideri Vanlı **Vahan Papazyan** da iştirak etmişti." (Bkz. Üstte age, s.253).

Önemli hatıra kitabı "**Doza Kurdis-tan**"ın yazarı **Kadri Cemilpaşa**, **Xoybûn**'un işlevini şöyle değerlendiriyor: "Kürt milletinin öz fedakâr çocuklarının meydana getirdiği **Hoybun Cemiyeti**'nin kuruluşu ve **Taşnak Cemiyeti** ile sınırlı olarak işbirliği yapmış olması, düşmanlarımız tarafından kasıtlı olarak **Hoybun**'un Ermeniler hesabına çalıştığını propaganda etmek suretiyle kamuoyunu kasden iğfal etmeye çalışmışlardır." (Bkz. Üstte age, 1. Bas. S.106).

Xoybûn Cemiyeti'nin kurulduğu sırada Burdur'da sürgünde bulunan ancak yayınlarından örgütün kuruluşunu yakından izleyen, daha sonra da doğrudan yöneticilik yapan **Kadri Cemilpaşa**, anılarının başka bir yerinde ise şunları söyleyecektir: "Sürgünde yaşayan Kürt aydınları Suriye'ye geçerek **Xoybûn Cemiyeti**'nin kurulması yönünde çalışmalar yürüterek 5 Ekim 1927 tarihinde Suriye'de (Kürt Milli Genel Kurultayı) adıyla 45 gün süren bir kongre düzenlediler. Cemiyet, 1927'de Lübnan'ın başkenti Beyrut'ta kurulduktan sonra yöneticileri Suriye'de ve ulaşabildikleri diğer alanlarda faaliyetlerini yürütmüşler ve örgüt merkezini Suriye'nin başkenti Şam'a nakletmiş-

lerdir." (Bkz. Selahaddin Uğur Işık: **Bir Kürt Milliyetçisinin Portresi: Kadri Cemilpaşa**; Kürt Tarihi, Sayı:20/ 2015).

1925'te Diyarbakir'deki Şark İstiklal Mahkemesi'nde ceza aldıktan bir süre sonra Suriye'ye geçen **Ekrem Cemilpaşa** ise, bu süreci şöyle anlatacaktır: "Dört amcazade (**Kadri, Ekrem, Mehmed, Bedri**) Suriye'ye iltica et-tik. Kardeşim **Mikdad** Fransa'da hukuk tahsil ediyordu. Bir sene sonra o da bize iltihak etti. Biz yani **Cemilpaşa** torunları, Suriye'ye iltica etmeden önce İstanbul'dan ve Kürdistan'dan birçok Kürtler, **Mustafa Kemal**'in zulmünden kaçmışlar, Suriye'ye hicret etmişlerdi. İstanbul'u 1922'de terkeden Vanlı **Memduh Selim Bey**, 1927'de Suriye'de **Hoybun Kürt İhtilal Cemiyeti**'ni tesis etmişti. **Memduh Bey** büyük gayret ve himmet sarfederek **Türkiye, Mısır, Suriye, Irak, Avrupa ve Amerika**'da bulunan Kürtler'den mürekkep kalabalık bir mücahidin kitlesi toplayabilmiş ve bu mücahidler grubu Lübnan'ın **Bihamdun** sayfiyesinde ictima ederek, birçok celselerde müzakereler, münakaşalar yaparak bu Kürt ihtilal cemiyetine **Hoybûn** adını vermişlerdi." Bkz. Üstte age, s.67).

Sonuç

Esas olarak **Xoybûn**'un omurgasını ve temelini teşkil eden **Azadî** ve diğer milli örgütlerce gerçekleştirilen 1925 Kürt Ulusal Direnme Hareketi dolayısıyla idam edilen Kürt aydınlarının son sözleri, **Garo Sasuni** başta olmak üzere birçok aydının anılarına yansımıştır. Ancak, biz bunları vermek yerine, **Yılmaz Odabaşı**'na (Rojvanê Civan) kaynak vererek yazılmasına katkıda bulunduğumuz **Destan**'ın şu dizeleriyle yetinmek istiyoruz: "**O şehitler, her biri dumanlı bir yürektiler/ Dağbaşı gibi.../ Sesi o bulutlara/ Ağrısı umutlara/ Düşleri kan tarlası/ Özlemi ağıtlara.../ İstiklal mahkemelerinde/ İdam, hapis ve sürgün ömrümüz.../ Emperyalizmin salladığı ölüm beşiği: Kürdistan/ Kemalizmin yazdığı bir kanlı destan...**"

Siyaset ve demokrasi*

Ümit TEKTAŞ

Hukuk ve yasalar karşısında eşitlik olmazsa demokrasi de olmaz.

Ümit TEKTAŞ

Kovara DENG

Yazıya başlamadan önce, demokrasi ve siyaset konulu pek çok yazıda yaptığım gibi, siyaset ve demokrasiyle ilgili çoğumuzca bilinen birkaç tanımı aktarmakta yarar görüyorum. Sözlük anlamına göre halkın kendini yönetmesi ve halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi, el erki ya da demokratlık anlamına gelen demokrasi, aynı zamanda dünyadaki tüm üye veya vatandaşların, organizasyon veya devlet politikasını şekillendirmede eşit hakka sahip olduğu bir tür yönetim şeklidir. Partiler, dernekler, üniversiteler, kimi meslek odaları, işçi ve işveren organizasyonları ve bazı diğer sivil kurum ve kuruluşlar da demokrasi ile yönetilebilir. Bunlarla birlikte demokrasi daha çok devletlerin yönetim biçimi olarak ele alınır ve değerlendirilir. Kâğıt üzerindeki tanımlar, demokrasi söz konusu olunca iddia edilen kavramlaştırmaların önemli bir bölümü bunlardır. Devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış ya da toplumun halka dair yaptığı tüm etkinlikleri kapsayan siyasetin demokrasiyle kopmaz ve sarsılmaz bağları vardır. İkisi de egemenler tarafından kavramlaştırılmış, egemenlerin istedikleri şekilde manalandırılmış ve yeni anlamlara büründürülmüş olan siyaset ve demokrasi hem kâğıt üzerindeki anlamları bakımından hem de toplumsal hayatı düzen-

leme ve kontrol etmek yönünden sihirli iki kelime, her kilide uyan ve her kilidi açan maymuncuk gibidirler. Mesela siyasetin pek matan olmayan ama çok makbul sayılan ve çok kabul gören bir tanımı daha vardır. İnsanların doğumundan ölümüne kadar ki yaşamını ilgilendiren kurallarla birlikte yasaları yapan, düzenleyen, değiştiren ve geliştiren her türden faaliyetlere de siyaset denmektedir.

Tarihte demokrasiyle ilk yönetilen toplum olarak kabul edilen Eski Yunan'dan günümüze kadar çeşitli evrelerden geçen demokrasi kavramının siyaset kurumunun ve ihtiyaçların etkisiyle zaman içinde değişime uğradığı birçoğumuz tarafından biliniyor. Demokrasi nosyonu (kavramı), tarih boyunca insanlık tarafından üzerinde en fazla tartışmaların yapıldığı kavramlardan biridir. Kimisi şu zamana kadarki en iyi yönetim şekli, kimisi oligarşinin halk çoğunluğuyla meşrulaştırılması, kimisi halkın ortak iradeyle kamusal alanı yönetebildiği sistem, kimisi halkın kendi kendisini yönetmesi biçiminde tanımlanmış fakat herkesin, her dönemin şikâyetler ve sorunlarla yüz yüze kaldığı bir yönetim şekli olarak günümüze kadar gelmiştir. Denebilir ki bu kabil tartışmalar, insanlık daha iyisini buluncaya kadar devam edecektir. İdeal düzen arayışı içinde olmak ve

bir türlü bu düzene kavuşamamak, bu yön-deki çetin mücadeleleri, tartışmaları devamlı canlı tutmuştur. Unutmamak gerekir ki ege-menlerin gizli ya da açık bir elastikiyet alanı olsa da demokrasi, insanlığın şu zamana ka-darki ideale yakın en iyi yönetim buluşudur.

Nasıl işlediklerinden bağımsız olarak demokrasiler, günümüz uluslararası ortak dağarcığınca bilinen ve toplum kesimlerini sistemlerle uyumlu hale getiren en güvenli ve birey odaklı olan yapılardır. Bugünkü güç-lü konumuna rağmen demokrasi, ana yur-du Antik Yunanistan olan filozoflar Aristo ve Platon (Eflatun) tarafından ağır biçimde eleştirilmiş, halk içinde “ayak takımının yö-netimi” gibi aşağılayıcı kavramlarla nitelen-dirilmiştir. Bu ve benzeri (ayaklar baş oldu) olumsuz yaftalamalara karşın, demokrasi di-ğere yönetim şekillerinin arasından sıyrılarak günümüzde en yaygın kullanılan yönetim sistemi haline gelmiştir. Bu yüzden, artık siyaset bilimciler, hangi sistemin daha iyi işlediğinden çok hangi demokrasinin daha iyi işlediği tartışmalarına girmişler ve libe-ral, komünist, sosyalist, muhafazakâr, anar-şist ve faşist düşünürler kendi sistemlerinin erdemlerini ön plana çıkarmaya çalışmışlar-dır. Bunlardan ötürü, demokrasinin çok sayı-da değişik tanımı ortaya çıkmıştır.

Demokrasiye farklı atıflar, tarihsel sü-reç içerisinde çok başka yeni alanlar, yeni fırsatlar, yeni uzlaşma noktaları, kavram ve tanımlar yönünden yeni açılımlar ortaya çıkarmıştır. Böylece demokrasinin tanımı tartışması, günümüzde hâlâ devam eden, canlılığını ve sıcaklığını sürdüren bir tartışma konusuna dönüşmüştür. O kadar ki bazı si-yasileri ve düşünce insanlarını, *demokrasi öyle bir süreç olmalıdır ki, her türden çapraşık akıntı düz yön alabilmeli, sorunları çözecek güçteki çe-likten bir pota gibi kullanılmalı, siyasi yönetim-ler her bakımdan gereksinimlere karşı toplumun tüm kesimlerine nefes olabilmelidir*, noktasına getirmiştir. Tanımda ve düşüncedeki böyle-sine iddialı yaklaşımlarla beraber anlaşılması, çözülmesi veya içinden çıkılması güç, karışık ya da muğlak anlamındaki girift (çapraşık) kavramı, demokrasi sürecinin neredeyse kendisi haline gelmiştir. İster tanımda ister

düşüncede ister pratik yaklaşımlarda ister uygulama konularında olsun, öyle zannedi-yorum ki demokrasi süreci, kadar dolambaçlı olan başka bir yol yoktur.

Mesela felsefe ve bilim tarihi alanında insanlığa pek çok katkısı olan Platon’unu demokrasi tanımı şöyleydi: “*Demokrasinin esas prensibi, halkın egemenliğidir. Ama halkın kendini yönetecekleri iyi seçebilmesi için, yetiş-kin ve iyi eğitim görmüş olması şarttır. Eğer bu sağlanamazsa demokrasi, otokrasiye dönüşebi-lir. Halk övülmeyi sever. Onun için, güzel sözlü demagoglar (lafebes),** kötü de olsalar, başa geçebilirler. Oy toplamasını bilen herkesin, devleti idare edebileceği zannedilir. Demokrasi, bir eğitim işidir. Eğitimsiz kitlelerle demokra-siye geçilirse oligarşi olur. Devam edilirse de-magoglar türer. Demagoglardan da diktatörler çıkar,*” diyerek iler tutar yeri olmayan hatta insan esenliğini ve geleceğini umursamayan tanımlar yaptığı, biçimsiz ve tutarsız açıkla-malarda bulunduğu aktarılmaktadır.

Açık ki Platon dönemi demokrasisi, prob-lemli ve sağlıksızdır. Birey ve otorite yeterin-ce bilinçli, donanımlı, adaletli, insan sever, haktanır değildir. Bundandır ki Platon’un, *demokraside; tembellik olur, düzen olmaz, kim-se emir dinlemez, ahlak olmaz, kaos (kargaşa) olur, demokratik düzen uygulanabilir değildir, devlet batır, ayaklar baş olur, bilim olmaz, sanat olmaz, yozlaşma olur, kabili cümleler kurduğu, yanlış düşüncelere kapıldığı söy-lenmiştir. Söz gelimi anılan dönemlerde ve tartışma ortamlarında Platon’un “kadın-er-kek-köle eşit olmamalıdır,”* gibi günümüzde çok gerici duran, çağdışı sayılan sözler sarf ettiği ileri sürülmektedir.

Antik Yunan’dan günümüze demokrasi

Platon’dan günümüze, hak, eşitlik, adalet, ideal düzen arayışları, pek çok sosyal konuda olduğu gibi demokrasi alanında da yeni pers-pektiflerin, giderek gelişen ihtiyaçlara cevap arayan yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Söz konusu çabalar zaman içinde hız kazanarak daha sağlam bir zemine otur-muştur. Platon’un özgürlük ve eşitlik kavram-larını eleştirip kötülediği, monarşiyi (krallık)

ve aristokrasiyi, demokrasiden üstün gördüğü iddia edilse bile bu, dönemin koşullarına bağlı olan yöntem ve yol arayışı, kafa yorma gayreti, metodolojik bir süreç ya da süreçler toplamıdır. Sokrates ve Platon'un ardılları, aynı alandaki düşün emekçileri, dönemin ihtiyaçlarını gözetken Platon'un ayrıca, kralın filozof olması gerekir dediğini ekliyorlar. Yaşadığı dönemde her türlü mücadelenin, yaşamanın bile keskin, sert ve alabildiğine vahşi olduğu zor koşullar karşısında, Platon'un demokrasiyi zorbalıkla eşitlemesi, o günün eğitim düzeyi ve eğitim ilişkisi bakımından anlaşılır bir durumdur. Bilim, teknoloji ve eğitim süreçleri geliştikçe insan zihninin kapasitesi, hayal etme gücü ve daha iyiyi istemesi, aynı oranda nitelik ve nicelik kazanmıştır. Platon'un kadınları ve köleleri insan olma özlerinden ayırması ve onları oldukları gibi önemsememesi, yanı onları birlikte yaşadıkları diğer insanlarla eşit görmemesi, demokrasi ve monarşi konusuna şaşı bakmasını beslemiştir. Oysaki bir filozofun, birikim sahibi birinin, donanım erbabı bir insanın demokrasilerde aday olup, adaleti ve eşitliği savunup başkan olabilmesi belli dönemlerde zor olsa bile olanaksız değildir. Tabii ki dönemin yargılarına göre raflara konan insanların belli düzeylerde eşit olduğuna, hiyerarşi söz konusu olsa bile bunun görev tanımları ve sorumluluk düzeyleriyle ifade edilmesi gereğine olan inanç ve bu amaca dayalı bilinç, anılan zamanda henüz yeterince gelişmemiştir. Sınıflara ayrılan dönemin topluluk yaşamında, alt sınıfı da insan olarak görmesi gerekirken iddia edilen odur ki ve ne yazık ki Platon'un kadınları ve köleleri pek de insan olarak görmediği söylenir. Hatta monarşilerdeki yönetim anlayışının soya dayanmasına rağmen söz konusu sakat anlayışın Platon'u ırgalamadığı da. Yönetici olmak için kan bağının koşul sayılmasının akıl dışı görüleceği ve büyük sorunlara yol açacağı demek ki Antik Yunan'da yeterince hafızalara yerleşmemiştir. Platon'un karışık ve çapraşık teorilerinde, *"kaç tip insan varsa o kadar devlet modeli vardır."*, *"devletlerin en mutsuzu zorbalık en mutlusu da krallıktır,"* gibi günümüz ihtiyaçlarına ve bilinç düzeyine çok uzak yaklaşımlar ortaya konabilmiştir.

Antik Yunan'dan günümüze kadar demokrasi üzerine kafa yoranlar, demokrasi için bedel ödeyenler, ondan dönenler veya ona dönenler olagelmıştır. Bununla birlikte demokrasi sürekli ve aralıksız olarak gelişmiş ve yeni kıstaslar, kurallar, kurumlar edinmiştir. Mesela giderek insani değerler ve ahlak kuralları bakımından öngörülebilirlik bir standart olarak ve bir şart olarak demokrasinin olmazsa olmazı haline gelmiştir. Denetim, düzenleme ve izleme kurumları oluşmuştur.

Hiç şüphe olmasın ki gelecekte de iyileştirici ve geliştirici yönde çok şey yapılacaktır, yapılmak zorunda kalınacaktır. İnsan hakları kuralı kabul edilen asgari geçim standardı, zaman içinde bir kriter (ölçüt) olarak benimse-necektir. İnsan aşamalarından biri olan görev süreleri, iktidar ve siyaset için de belli zamanlarla sınırlandırılacaktır. Bu durum, yavaş yavaş da olsa bazı ülkelerde ve kimi siyasi partilerde bir yasa ya da tüzük maddesi haline geldi bile. Böyle böyle demokratik açılardan kurallar ve değerler zinciri dışındaki bir siyaset süreci, insani boyuttan uzaklaşma sayılacaktır. Her biri zamana uygun biçimde ortaya çıkan parametrelerin yön verdiği sürece ya da süreçler toplamına, gelecekte belki de tam ve gelişmiş demokrasi değil, başka bir şey denecektir.

Birbirinden farklı düşünce çevrelerinin iddialarına karşın demokrasi şu zamana kadar denenen ve en geniş toplumsal kesimleri üzerinde uzlaştıran en iyi yönetim şeklidir. Zaman zaman egemenlerin elastikiyet alanı olma çerçevesini aşan veyahut aşma eğilimi gösteren demokrasi, aynı zamanda en geniş uzlaşma rejimidir. Çoğunluğun yönetimi; azınlık haklarını güvenceye alan yönetim; fakirin yönetimi; sosyal eşitsizliği yok etmeye çabalayan yönetim; fırsat eşitliği sağlamaya çalışan yönetim; kamu hizmetinde bulunmak için halkın desteğine dayanan yönetim gibi klasik adlandırmalar yapılmıştır. Zamanla demokrasi kavramı katılımcılığı ve çoğulculuğu esas alan yönetim; saydamlığı ve insan olgusunu önceleyen yönetim; önce insan diyen ve giderek çeşitlilik kazanan, insan haklarını tanıyan ve geliştiren yönetim niteliklerini kazanmıştır. Böyle böyle hesap verilebilirliği ve denetimi esas alan yönetim gibi pek çok yeni kuşak haklarla beraber sayısız para-

metrenin yaşama şansı bulduğu, günümüze kadar ki en az tartışılan ve en çok kabul gören tek yönetim şekli olma özelliğine kavuşmuştur.

Unutulmamalıdır ki oy kullanma hakkının zamanla bütün kesimlere dağıtılması ve herkesin eşit sayıldığı bir çizgiye getirilmesi, demokrasilerin çok kabul gördüğüne ve çok ayrıcalıklı olduğuna dair önemli bir göstergedir. Aynı zamanda çoğunluk ya da azınlık, fakir veya zengin, sağda yahut solda olsun, demokrasilerin ortak yönü halka, dolayısıyla insanların ortak iradesine dayanmasıdır. Söz konusu durum bir gerçeklik değil de bir algı yönetiminin ürünü olsa dahi, demokrasiyi öteki yönetim şekillerine karşı ayrıcalıklı ve avantajlı kılmaktadır.

Diğer yandan günlük hayatta halkın, bir ülkede yaşayan tüm insanları kapsadığı düşünülse de pratikte, demokrasi tarihinden beri, kimi kesimler halk kavramının kapsamı dışında tutulmuş, halka bir sınırlama konmuştur. Söz konusu sınırlamalar sürekli olarak genişletilse de demokrasi konusuna toplumsal kesimler arası eşitsizlikler nedeniyle hastalıklı veyahut sakat yaklaşılmıştır. Örneğin Fransız Devrimi'nden sonra yapılan seçimlerde oy verme hakkı, sadece belli miktarda vergi verebilen vatandaşlara tanınmıştır. ABD'de de güney eyaletlerdeki siyah ırkın ilk kez oy kullanabildiği tarih 1960'lardır. Kadınlara seçme hakkı, ilk kez 1893'te, formel (biçimsel) açıdan dünyanın en iyi demokrasisine sahip olan Yeni Zelanda'da verilmiştir. Türkiye'de ise bu hak, yaklaşık 40 yıl sonra, 1934 yılında tanınmıştır. 20. yüzyıla kadar seçimlere tam katılım hakkı ise, toplumu oluşturan bütün kesimlere ya da bireylere hiçbir ülkede verilmemiştir. Anılan verilere, halkı oluşturan bireylerin öz iradelerinden kaynaklanan farklılıkları da katar-sak; pratikte halk bir kesim olarak toplumun bütünü içindeki çoğunluk anlamına dönüşür. Demokrasiye yapılan atıflarda da görüleceği üzere, halkın kendi kendini yönetmesi, kavramsal açıdan ve demokrasi bağı yönünden temel dayanaktır. Bu ise, yani kendini yönetme işlemi, yönetme ve yönetime katılma hakkı, kendileri adına karar alacak kişileri seçmeyi sağlayan oy vermenin yanında referandumlar gibi doğrudan etki yoluyla veya miting, gösteri gibi dolaylı yollarla sağlanır.

Adlandırmalar ve teknik ayrıntılar yönünden demokrasi

Demokrasi tarihinde uygulanan sistemler oldukça çeşitlidir. Bunlar kısaca beş grup içinde toplanabilir. Tarih boyunca klasik demokrasi, koruyucu demokrasi, kalkınmacı demokrasi, liberal demokrasi, sosyal demokrasi ve genellik (evrensellik) kazanamayan ama belli kesimlerce dillendirilen sosyalist demokrasi, burjuva demokratik ortam (Burjuva demokrasisi), gelişmiş demokrasi, özgürlükçü demokrasi, ileri demokrasi gibi demokrasi modelleri kavramlaştırılmıştır. Normatif ve ampirik (Deneye dayalı) demokrasi teorileri de kategorik olarak demokrasi kavramına derinlik kazandırmış, onu üstünde durulması gereken önemli bir konu haline getirmiş ve demokrasinin olabilecek en nitelikli bir yönetim şekline kavuşmasına katkı yapmıştır.

Önceki paragraflarda demokrasi tarihinden bahsetmişken, demokrasi sistemlerinin yanı sıra demokrasiyle ilişkili kavramlardan, demokrasinin araçlarından, demokrasinin gereksinimlerinden çok az da olsa söz etmekte fayda var. Demokrasiyle ilintili kavramlar; demokrasi ile monarşi, demokrasi ile cumhuriyet, demokrasi ile seküler yönetim ve güçler ayrılığı ilkesi (Kuvvetler ayrılığı ilkesi) uygulanan yönetimlerdir. Demokrasinin araçları; parlamento, siyasi partiler, anayasa, sivil toplum örgütleri, kolluk kuvvetleri; denetim, düzenleme ve izleme kurumlarıdır. Demokrasinin gereksinimleri ise; iktidarın seçim yoluyla değiştirilebilir olması, kuvvetler ayrılığı ilkesinin (Güçler ayrılığı ilkesi) varlığı, katılımcılık, çok partili siyasal yaşam, hukukun üstünlüğü, muhalefetin varlığı, çoğulculuk ve çoğunluk ilkesi, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasıdır.

Belirli özgürlükleri ve serbestlik alanını kısıtlasa bile demokrasi, kurumları ve kural-larıyla daha net bir şekilde var olan yönetim biçimidir. Kurum ve kural ilişkisi yasa ve gelenek zinciriyle daha sağlam bir bağ haline getirildiğinde, demokrasi ya da demokratik düzen olgusu önem kazanır, insan hayatını kolaylaştırır. Denebilir ki, demokrasi; eşitlik, özgürlük, hak ve adalet alanlarında ilerleme

ve gelişme ihtimalinin, geri gitme ve kısıtlanma ihtimalinden daha yüksek olduğu yönetim biçiminin adıdır.

Moral, motivasyon (isteklendirme) ve inanmak konularında demokrasi ve demokratik ortam ya da demokratlık, alabildiğine etkileyici ve belirleyicidir. Söz konusu kavramlar, herhangi bir şeyi yapabilme, kollama ve koruma gücüdür. Toplum hayatı yönünden ve birlikte yaşama kültürünün korunmasında önemli bir düzenleyicidir.

Bilindiği üzere aynı toprak parçası üzerinde bir arada yaşayan ve temel çıkarlarını sağlamak için iş birliği yapan insanların tümüne toplum ya da cemiyet denmektedir. Görüldüğü gibi tanımın kendisi bile hem siyaset kokmaktadır hem siyaset üretmektedir. Temel çıkarlar için iş birliği söz konusu olduğu her zaman, iş ve güç birliğinin niteliği, süresi, muhatapları ve kapsadığı daha pek çok alan gündeme gelir. Bu da, farklı felsefelerin, fikirlerin, yaklaşımların ortaya çıkmasını sağlar, onları tetikler ve teşvik eder. Hiç kuşku olmasın ki siyasetin, siyasetçinin finansmanı ve siyaset demokrasi, siyaset ekonomi arasındaki ilişkiler gibi, yatırımlarda, kaynakların yönetilmesinde ve ekonomik faaliyetlerde siyasi tercihler esas alınmaktadır. Hemen hemen her zaman siyasal tercihler, toplumu ilgilendiren konularda önceliği belirler. Zira siyaset zemini anımsızın, siyasetin etkisi varsayılmaksızın ve siyaset olmaksızın toplum hayatı ve demokrasi kavramını ele almak mümkün değildir.

Rahatlıkla ileri sürebilir ki demokrasi, diğer yönetim şekillerinin arasından sıyrılarak günümüzde en yaygın kullanılan devlet sistemi haline gelmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi artık siyaset bilimciler, hangi sistemin daha iyi işlediğinden çok, hangi demokrasinin daha iyi işlediği tartışmalarına girmişlerdir. Hatta bu tartışma ortamlarında liberal, komünist, sosyalist, muhafazakâr, anarşist ve faşist düşünürler, kendi sistemlerinin erdemlerini ön plana çıkarmaya çalışmışlardır. Bu sebeple demokrasinin çok sayıda değişik tanımını ortaya çıkmıştır. Demokrasi, düzgün (normatif) süreçler de dâhil durmadan bir devinim içindedir. Bu devinim aynı za-

manda, demokrasinin kendi varlık biçimini belirleyen, daha iyisini bulmaya yarayan toplumsal süreçlerin bütünü anlamına gelir. Kurallarla, yasalarla ilgili olan, kural veya yasa koyan, belirlenmiş kalıplar içinde kalan, yani normatif demokrasiden tutun önceden bilirlik kriterinin (kıstas) uygulanmasıyla daha anlamlı hale gelen ve derinlik kazanan demokrasilere kadar geniş bir yelpazede yer kaplamaktadır. Bu yelpaze, en iyisine ulaşılana kadar insanlığın dur durak bilmeden bir uçtan diğerine gidip geldiği ve deneyim kazandığı bir alan olmaya mahkûmdur.

Adı ister demokrasi olsun ister başka şey, öncelikle insanı insan olarak ve olduğu gibi, herhangi bir şeyci olmadan, herhangi bir şeyci olması istenmeden yaşatan ve saygın gören bir düzen gerekir. İnsana herhangi bir şeyci olmak dayatılmadan insanı kabul eden, sırf insan olduğu için ona kucak açan, ona yer gösteren, onu baş tacı yapan bir sistem amaçlanmalıdır. Böylesi bir siyasal ortam oluşmadan tam manasıyla demokrasi yaratmak ve sağlıklı bir toplumsal düzen inşa etmek olanaksızdır. Şüphe yok ki devlet akli denen ve görünmez olan o şey yüzünden insanlık, dünyayı anlamada ve kavramada zaman ilerledikçe daha çok zorlanıyor. Hele işaretleri bakımından müphem denebilecek kadar saklı kalan devletlerarası akıl, anlama ve kavrama işini daha da zahmetli hale getiriyor.

Kurumları, kuralları ve ilkeleri yönünden demokrasi

Demokrasi, bilinen ve her dönemde kendisine eklediği ilkeleriyle beraber sürekli olarak yeni bir evreye doğru geliyor. Katılımcılık, şeffaflık, açıklık, hesap verilebilirlik, çoğulculuk, önceden bilirlik, yerinden yönetim, önce insan olgusu, denetlenebilmek, eşitlik, kurumsallık, süreklilik, sağlıklı yaşam hakkı ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı gibi yeni kuşak haklarla fantastik aşamalar kaydediyor. Bilim ve teknoloji geliştikçe, insanlığın ihtiyaçları çeşitlilik kazandıkça demokrasi tanımını aynı oranda zenginleştiriyor, demokrasi standardı yükseliyor, esnekliği ve dinamikliği nedeniyle demokratik süreçler genişletilip

daraltılabiliyor. Yaşamın ve yaşamının gayesi, ortaya çıkan ihtiyaçlar temellinde, her yüzyılda bir öncekinden farklı şeylere odaklandığından birçok alanda olduğu gibi demokrasinin olgunlaşması konusunda da insanlığın arayışları devam ediyor. Zira dünya her alanda baş döndürücü bir hızla değişip gelişiyor. Giderek robotlaşan insan sayısının arttığı, robotların yön verdiği veya iş gördüğü bir çevre oluşuyor. Politikayla olduğu gibi demokrasi ve insan hakları arasındaki kopmaz bağlar ve siyasetin bu alandaki etkisi daha da artıyor.

Yukarıdaki cümleler içinde anıldığı için hem normatif demokrasi hem de ampirik demokrasi teorilerine kısaca değinmekte yarar görüyorum. Anılan konular, daha geniş perspektifte ele alınmasını hak eden, üzerinde çokça tartışma yapılması gereken önemde olmasına rağmen 'zaman ve yer' darlığı nedeniyle şimdilik aşağıdaki tespitlerle yetineceğim.

Denebilir ki normatif demokrasi teorisi, alabildiğine iddialı hata ütöpik (hayali) denemek bir teoremdir (Kanıtlanabilen bilimsel önerme). Normatif demokrasi teorisine göre demokrasinin tam anlamıyla sağlanabilmesi için, alınan kararların halkın tamamını memnun etmesi gerekir. Ne var ki gerçek hayatta bu durum imkânsızdır. Zira her bireyin beklentileri, istekleri, ihtiyaçları farklıdır hatta sınırsızdır. Böyle olunca da herkesi aynı anda memnun etmek olanaksızdır. Anılan nedenlerle bu teori ideal olsa bile ütöpik bir teoridir. Günümüzde hiçbir devlette uygulanmamaktadır, belki de uygulanmamaktadır. Yarınlardaki insanlığının ortak aklı nasıl bir çözüm bulur tahmin etmek kolay olmayabilir ama bugünden, bugünün aklının zaviyesinden bakıldığında işin güçlüğü aleni şekilde ortaya çıkmaktadır. Denebilir ki bu teori, Platon'dan günümüze kadar bir türlü üstesinden gelinemeyen, içinden çıkılamayan toplumun tüm kesimlerinin mümkün olan en iyi şekilde memnun edilmesi sorunsalını hayali olsun ya da olmasın canlı tutan bir kuramdır.

Ampirik demokrasi teorisine göre ise demokrasi, halkın tamamını değil olabildiğince büyük çoğunluğunu memnun etmeye çalışır. Deneye dayalı olması, niceliğe odaklanması,

onun uygulanabilirliği konusundaki avantajlardır. Deneysel demokrasi olarak da anılan demokrasinin amacı, nihayetinde herkesi değil mümkün olduğunca çok kişiyi memnun etmektir. Bu nedenle de gerçek hayatta uygulanması en mümkün teoridir. Kısacası halkın tamamını veya önemli bir kesimini memnun etmeye odaklanan iki teori, çoğunluk yönetimi ve hayali yönetim gibi tanımlarla anıldığı için yeni tartışmaların ve birbirinin zıddı düşüncelerin de konusu olmaktadır.

Demokrasi çalışmalarıyla bilinen Amerikalı siyaset bilimci Robert Dahl,** ampirik demokrasi teorisine göre dizayn edilmiş olan (tasarlanan) demokrasilere, "poliarşi (Çokluk yönetimi)****" der. Dahl'a göre, bir demokratik devletin demokratik bir poliarşi olup olmadığı belirleyen kıstaslar şunlardır:

Üst düzey siyasi makamları kullanacak kişiler (Cumhurbaşkanı, başbakan, bakanlar vb.) seçim yoluyla belirlenir.

Seçimler belirli aralıklarla, kesintisizce yapılır.

Muhalefet partilerine iktidarı ele geçirme olanağı sağlanır. (Örneğin seçim barajı düşük tutulur veya aynı cumhurbaşkanının üst üste seçilmesi yasaklanır.)

Tek parti yönetimi yoktur. Birden fazla parti kurulmasına izin verilir.

Temel insan hakları anayasa ile güvence altına alınmıştır.

Seçimler serbesttir; hiçbir seçmen oy kullanıp kullanmamak konusunda zorlanmaz.

Robert Dahl, bu şartları sağlamayan devletleri demokratik saymaz.

Siyasetin toplum hayatında giderek daha çok önem kazandığı son 200 yıllık dönemde demokrasi kavramı ve demokratik yönetimlerin görünen durumları hakkında, sayısız tartışma yaşandı, yığınla felsefe yapıldı, kütüphaneler dolusu kitap yazıldı. Kimilerine göre soğuk savaş sonrası dönemde yaygınlık kazanan yönetim biçimi, daha çok Batı Avrupa'yla anılan Batı tipi demokrasi oldu. Eski Kıta'nın (Avrupa) şöhreti, ekonomik gücü ve

siyasi etkisiyle birlikte bu durum demokrasi kavramının tekdüzeleşmesini, tek bir demokratikleşme tecrübesinin genel-geçer farz edilmesini beraberinde getirdi. Oysa her bir ülkenin şartları, dinamikleri, avantaj ve dezavantajları birbirinden oldukça farklıdır. Tıpkı üretilen sosyal yapılar ve ortaya çıkan siyasal sistemlerin kendilerine has biçimler gibi.

Çoğunlukçu demokrasiden özgürlükçü demokrasiye kadar uzanan süreçlerde, ülkeler ve siyasi yapılar bakımından kavram olarak demokrasi yeni içerikler, pratikteki uygulamalardan ötürü yeni eklemeler kazandı. Bu yüzden de ister yasalarla, kurallarla ilgili olsun ister deneylere dayansın dünyanın son 200 yılında en fazla tartışılan kavramı, demokrasi ve demokratikleşme oldu dersek yerinde olur. Savaşlar, barış süreçleri, monarşiler, diktatörlükler, muhafazakâr, faşist ya da sosyalist hatta liberal İktidarlardan konuşulduğu her anda demokrasi ve demokratikleşme söylemi bir şekilde anıldı. Dünyayla aynı hızda olmasa da, Türkiye’de de son 50, 60 yılda demokrasi, şu ya da bu adla kavramlaştırıldı. ‘Güler yüzlü’, ‘Cici demokrasi’, ‘Türkiye’ye özgü demokrasi’, ‘Filipin tipi demokrasi’ ya da ‘İleri demokrasi’ söylemi etrafındaki tartışmalar zaman zaman yaygınlık kazandı.

Her konuda olduğu gibi demokrasi konusundaki tartışmalarda, konu içi değerlendirmelerle beraber konu dışına savrulmaları da içeriyordu. Dünyadaki ve Türkiye benzeri ülkelerdeki tartışmalar hep aynı çizgide, birbirinden etkilenen ve birbirinden beslenen eski, yeni söylemlerle devam etti. Kimine göre az gelişmiş veya geri kalmış toplumlarda veya hut üçüncü dünya ülkesi olarak anılan coğrafyalarda demokrasinin inşası mümkün değildi. Kimine göre Batı tipi liberal bir anlayışla demokrasi tam ve eksiksiz uygulanabilirdi. Kimine göreyse demokrasi çoğunluğun temsil edildiği yönetim biçimi değildi, olsa olsa ancak “zinde kuvvetler”in öncülüğünde ve Nasır tipi bir sosyalizm eşliğinde kalkınmanın motoru olabilirdi. Yıllar yılı yaşanan tartışmalar, birbirine benzer bir düşünsel arka planın tezahürü gibi hiç değişmedi, tıpkısının tıpkısı oldu.

Bir siyasal sistem olarak demokrasinin sınırları nelerdir? Demokratikleşmeden, kişi

hak ve özgürlüklerinin sınırlarının genişletilmesinden, konuşan ve korkularından arınan bir toplumun yaratılmasından maksat nedir? Neredeyse her zaman bu tartışmaların ve soruların merkezinde şu tablo durur. Kimileri ülkedeki seçmen çoğunluğunun desteğini almış istikrar unsuru olarak gösterilen iktidarın demokratikleşme çabalarını konuşup över. Kimleri, bireylerin her türlü düşüncelerine saygı gösteren, yasak koymayan özgürlükçü demokrasinin vazgeçilmezliğini tartışır. Aynı kesimlere göre böyle bir demokrasi gerçek manada halk erki veya el erki denilen şeye teka-bül eder, her şey insan için mottosuna (ilke) denk düşer. Kimileri, uzun süre daha belirli bir kitleye hitap edecek olan siyasal bir harekete ve anılan siyasal hareketin demokratikleşme ajandasına inanır, inanılmasını savunur. Bir tarafta ise bu siyasal hareketin, yani iktidarın, geleneksel politik pratiklerle ve yeni her türlü siyasi ittifaklarla iktidardan edilmesi stratejileri konuşulur. Başka bir taraf da işi daha ileriye vardırır, rejim değişiklikleri, 1inci, 2inci cumhuriyet gibi sistem adları, kuvvetler ayrılığına ilişkin yeni kavramları, jüristokrasi (Yargıçlar yönetimi), bürokratik demokrasi, liberal demokrasi vesaire vesaire söylemler ortaya koyar. Küresel Egemenlik Sistemi’nin açtığı ve ne kadar esnek olması gerektiğine izin verdiği alanda, fikir ve bilgi sahipleri durmadan devinip dururlar. Zira egemenlerin demokrasiden anladığı şey, toplumun kahir ekseriyetinin kontrol altında tutulması ve çoğunluğun görece mutlu olması ya da mutlu görünmesidir.

12 Eylül öncesi Türkiye Komünist Partisi icadı olan ‘ileri demokrasi’, çoğunlukçu demokrasi olarak da tanımlanan ‘parmak demokrasisi’ karşısında ileri sürülen, Türkiye siyasal literatürüne (edebiyat) giren ve hatırlanması gereken önemli bir tanımdır. Nasıl ki her kaos (karışıklık) yeni bir düzendir; her sorun ve tartışılan her konu yeni tartışmaların, araştırmaların hatta anıştırmaların ve kavramlaştırmaların sebebidir. Öyle ki bu zamanlarda, istisnai egemenlik sayılan monark (monarşik) yapılar bile çok hararetli bir şekilde tartışılır. Kendini var eden ve tüketen bir olgu olarak demokrasi ve demokratikleşmenin anlaşılmasında bu tartışma noktaları, esasında bir yönetim biçimi

olarak demokrasinin temel karakteristiklerinin ortaya konulması ihtiyacını beraberinde getiriyor. İnsan, düzen ve siyasi düzlem anılmaksızın bu tartışmaları anlamak ve çözme kavuşturmak olanaksızdır. İster Batı ister Doğu Avrupa'dan ister eski SSCB'den ister Balkanlar'dan ister Asya'dan veyahut Ortadoğu'dan bir ülke olsun, farklı kültür havzalarında, farklı siyasi geleneklerin boy verdiği ortamlarda farklı uygulamalarıyla demokrasi kavramının asgari ortak çerçevesini çizmek mümkün değildir. Demokrasi; her yerin kendine özgü şartlarıyla ve o yerin dinamikleriyle ortaya çıkmakta, şu ya da bu şekilde anlam bulmakta, değişip gelişmektedir. Demokrasi çözümü belli olmayan bir sorunsal, ipin ucu bulunmayan karmaşık bir yumak değildir. Kendi patikasında, sürekli çalışan beyin kaslarının, deneyimlerin, zihinsel faaliyetlerin doğrultu ve yön vereceği, ayrıca becerilebilirse insanlığın ortak hafızasında yer bulacağı, her adımı iyileştirilebilir bir güzergâhın, ortak bir zeminin adıdır demokrasi.

İddialı bir söz: halkın gözleri ve kulakları olmak, olabilmek

Birçok kere birbirine benzer şekillerde ifade edilse de en yalın ve basit anlamıyla liderlerin ve organizasyonların karar alma süreçlerinde söz sahibi olabilmek için yarıştıkları yönetim biçimlerine demokrasi dendiğini ve bu kabulün daha çok yaygınlık kazandığını bir kez daha hep birlikte anımsamak gerekir. Bununla beraber, muhalefet yapma, temsil etme hakkıyla kamusal kararlara oylama yoluyla katılma hakkı, demokrasinin en şekli ve yetersiz olan halleridir. Halkın oylama yoluyla kamusal kararlara katılma hakkı ya da kamusal karar alma süreçlerinde liderleri veya organizasyonları seçme hakkı, siyaset demokrasi ilişkisini iğdiş eden, siyaset eliyle demokrasinin gelişmesine yapılabilecek katkıları sınırlayan, insan odaklı çabaların gelişmesini engelleyen en başlıca faktörlerdir. Zira duruma alışma ve mevcut durumu sürdürme, siyaset erbabı için çoğu zaman bir tavır veyahut üsluba dönüşüyor. Halklar ya da toplumlar tarafından, toplumun bütünü adına devletleri yönetmeye yetkili kılınanların, gerektiğinde halka hesap vermek zorunda oldukları düzenin adına demokrasi denmesi, söz konusu politika yönte-

mini benzerlerine kıyasla daha avantajlı hale getirmiştir. Halkoyu veya halkın oy kullanma süreçleri, devletin yönetimi için hatta devletin daha iyi yönetilmesi için halkın gözlerini, kulaklarını, olanaklarını, yetkilerini ve yönetim iradelerini, siyasilere, organizasyonlara ve dolayısıyla yönetenlere ödünç vermektir. Söz konusu süreç ister yanlış ister doğru olsun ister pişmanlık içersin ister isabetli sayılsın, ne zamana kadar süreceği kestirilemeyen bu döngü belli aralıklarla tekrarlanır. Bundandır ki Amerikalı siyasetçi Alfred E. Smith, *“Demokrasinin bütün hastalıkları daha fazla demokrasi ile tedavi edilir,”* demiştir. İngiliz filozof, politikacı ve ekonomist John Stuart Mill de haklı olarak, *“Çoğunluğun iradesi, diğer insanlar üzerinde baskı yapabilir; gücün çoğunluk tarafından kötüye kullanılmasının önlenmesi gereklidir. ‘Çoğunluğun tiranlığı’ topluma karşı bir kötülüktür ve toplum buna karşı korunmalıdır,”* saptamasında bulunuyor. *“Politikada çoğunluk kuralının haklı gösterilmesi onun ahlaki açıdan doğru olduğunu göstermez,”* diyen Soğuk Savaş kavramının mucitlerinden gazeteci-yazar, Walter Lipmann da yukarıda anılan yaklaşımı teyit etmektedir. Açık ki, belli aralıklarla tekrarlanan sürelerin olması ve yönetenlerin yenilenebilmesi demokrasinin soluk borusudur.

Kimi dokümanlar ve bilim insanları yönünden demokrasi

Antik Yunan'dan günümüze kadar Sokrates, Platon, Aristo, Voltaire ve Jean Jacques Rorsseau, Friedrich A. von Hayek, Robert Dahl, Alfred E. Smith gibi birçok düşünce ve siyaset insanı, demokrasi konusunda fikirler açıklamış demokrasi hakkında övücü ya da yeric ifadeler kullanmıştır. Açıkça ifade etmek gerekir ki anılan düşün insanlarının eleştiri içeren fikirleri dahi üstünde durulmaya, tartışmaya değerdir. İnsan hakları belgesi niteliği taşıyan dokümanlardan bir tanesi olan Paris Şartı, *“Milletlerimiz tek yönetim sistemi olarak demokrasiyi kurmayı ve güçlendirmeyi taahhüt ediyoruz. Demokrasi, temsili ve çoğulcu karakteri ile seçmene hesap verilmesini, kamu makamlarının hukuka uymak yükümlülüğünü ve adaletin yansız bir şekilde dağıtılmasını da zorunlu kılar. Kimse hukukun üstünde*

olamaz,” demektedir. Benzer konuda, 1789 yılında Fransız Devrimi sonrasında kaleme alınan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nden de eski olan ve 1776 yılında imzalanan Virginia İnsan Hakları Bildirisi (Md.2), “*Tüm güç halkta toplanır ve halktan gelir; yetkili kişiler halkın vekilleridir; halk için çalışırlar; halka karşı her zaman sorumludurlar,*” ifadelerini içermektedir. Öyle anlaşıyor ki, yelpazenin sağından soluna kadarki bütünü üzerinde siyaset yapan veyahut fikir üretenler; dur durak bilmeden demokrasi için düşünce açıklamış, uğraş vermiş, belgeler, felsefi nitelikte kavram ve kalıplar ortaya koymuştur.

Öte yandan Avusturya ekolüne bağlı ekonomist ve siyaset bilimci Friedrich A. Von Hayek, “*Sınırsız güç ve yetkilere sahip bir meclis, bu güç ve yetkiyi belirli grupları veya bireyleri kayırmak üzere kullanabilecek bir konumda olur, bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak da üyelerine özel yararlar sağlayan çıkar gruplarının oluşmasıdır. Kendi lehlerine karar alması için yasama organına baskı yapan örgütlü çıkar gruplarının çağımızda yaygın olarak artması sınırlanmamış devlet gücünün zaruri ve kaçınılmaz bir sonucudur. Bireylere ve gruplara etkisi önceden kestirilemeyen, adil davranışın evrensel kurallarını koyma göreviyle sınırlanmış bir yasama meclisi, bu gibi baskılar altında olmaz,*” diyor. Jean Jacques Rousseau ise, Toplum Sözleşmesi’nde, “*Üyelerinden her birinin canını, malını bütün ortak güçle savunup koruyan öyle bir toplum biçimi bulmalı ki, orada her insan hem herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kalsın, hem de eskisi kadar özgür olsun. İşte, toplum sözleşmesinin çözüm yolunu bulduğu ana sorun budur,*” belirlemesinde bulunur.

Bu bölümün sonuna gelirken hemen belirtmeliyim ki artık dünya; dünyalıların, anlamakta çok zorluk çektiği, kavramada ve olup bitenleri olduğu gibi algılamada insan aklının tek başına yeterli gelmediği, sayısız bilinmeyeninin içinde yer aldığı alabildiğine karışık ve karmaşık bir yumağa dönüşmüştür. Öyle ki, hiçbir ideal düzenin, eksiksiz ve tam demokrasinin, demokratiklik kültürünün, ipin ucunu bulma, bu yumağı çözme olanağı kalmamıştır. Zira üst akılla ortalama akıl ve birey

aklı arasındaki fark, gelişmiş teknolojiyle primitif (ilkel) araçlarla iş gören toplumlar arasındaki farktan daha fazladır. İster sağa ister sola ait olsun, demokrasinin kavramlaştırılmasında, ağırlığı olan düşünce ve eğilimlerin hemen hepsinin ulaşılan gelişmeler karşısında fiktif (itibari) kalmak dışında bir seçenekleri yoktur. Siyasetle ve günlük hayatla sarsılmaz bağları olmasına rağmen demokrasi kültürünü öğrenmek ve idrak etmek, bilen yanında durarak, izleyerek öğrenilecek şey değildir. Demokrasi ve siyaset, sosyologların, siyaset analistlerinin, toplum bilimcilerin, filozofların dünyayı algıladıkları kadar gelişim gösterebilmiştir. Şöyle düşünün ki, günümüzde bile çok referans gösterilen Platon, Aristo, Rousseau gibi düşün insanları kendi dönemlerindeki dinamikleri ve insan ihtiyaçlarını gözeterek fikir ortaya atmışlar, belli konuların felsefi alt yapısını oluşturmuşlardır. Söz gelimi Platon’un “*kadın-erkek-köle eşit olmalıdır,*” şeklindeki ilkel duran saptaması ve Rousseau’nun dünyanın önemli bir bölümünde geçerliliği olmayan halk kavramı, günümüzdeki şartlar karşısında, konunun sağlıklı analizini zorlaştırmaktadır. Zira Jean Jacques Rousseau, Emile’de, bugün pek çok ülkede hiç geçerliliği olmayan bir fikir ileri sürerek köy nüfusunun halk çoğunluğunu oluşturduğu yıllarda şunları demektedir, “*Ülkeyi oluşturan köylerdir, ulusu oluşturan köy halkıdır.*” Rousseau aynı eserde, “*Benim için düşüncenin zincirleri kırılmıştır. Ben sadece zorunluluğun zincirlerini tanırım,*” diyerek demokrasi ve özgürlük kavramı için günümüzde ve gelecekte de karşılık bulacak önemli bir iddiada bulunur.

Açık ki siyaset anılmaksızın yeterince anlaşılamayan konulardan bir tanesinin de demokrasi olması, siyasetçilerin tavrını, soruna yaklaşımını, ortaya koydukları çözüm önerilerini akıllara getiriyor. Bu nedenle politikacılar için bir iki cümle söylemek gerekirse pek çok yorumcuya, düşünce insanına hatta bizatihi siyaset yapanlara göre politikacılar, iktidarı kendileri için değil devlet, millet ya da insanlık için isterler. Zira bunların hemen hepsi Aristo’nun şu veciz sözünün farkındadır: “İktidarı toplum yararı nedeniyle isteyenler, aklın ve tanrısal yönetimin öncülüğünü yapanlardır.”

Sert ve köşeli bir tespit: Küresel egemenlik sistemi, demokrasi süreçlerini de kontrol etmektedir, kontrol altında tutmaktadır

Bu bölümün son sözü yerine özetlemek gerekirse; demokrasi son 50 yıldır itilen, kılın, ötelenen, ihmal edilen, sürekli olarak iç ve dış siyasetin malzemesi haline getirilen, sadece bir talep olarak toplumun farklı kesimlerinin ve siyasi partilerin gündeminde kalan bir olguya dönüştü. Unutulmamalıdır ki demokrasi ayrıca egemenlerin yön verdiği, egemenlerin izin verdiği veya istediği kadar vücuda geldiği, alan bulup büyüdüğü bir vakıadır. Toplum hayatına sirayet eden, devlet yönetiminde yer alan ve önemli köşe başları haline gelen kurumlarla, kavramlarla, kurallarla ilerleyen, çekiştirildikçe genişleyen ve gelişen bir alan haline getirildi. Bütün bunlarla beraber demokrasi siyasi partilerin dizayn edilmesi (tasarlanması), toplumun dezavantajlı ve üretici kesimlerinin umutlarının diri tutulması için bir malzemeye, bir dayanağa, bir gerekçeye, bir acil kaçış rampasına dönüştürüldü. Tarih boyunca demokrasi, Küresel Egemenlik Sistemi'nin büyük ölçüde kontrol ettiği nefes alanı olmanın yanı sıra, toplum kesimlerinin yarınlara dönük umutlarının canlı tutulmasının temel ve en önemli aracı oldu. Egemenlerin, yani pek çok şeye muktedir olanların düzeni son bulmadıkça, bu düzen cılız ve zayıf düşmedikçe demokrasinin, demokratlık manasında yerleşmesi oldukça zor ve bir o kadar da meşakkatli görünmektedir. Aynı zamanda egemenlerin topluma dayattığı tüketim anlayışı, oburca sanayileşme ve zenginleşme hırısı, para tutkusu ve paraya bağlılıkları engellenmedikçe ya da kontrol altına alınmadıkça demokrasinin, toplum hayatında en azında kavramına uygun olarak, sözlüklerdeki anlamına uygun olarak yer bulması mümkün değildir, neredeyse olanaksızdır.

Hayli uzun bir çalışmanın parçası olarak kaleme alınan bu yazıda, biraz olsun bir yönetim biçimi olarak demokrasi konusuna ve demokrasinin, demokratik düzen süreçlerinin tarihsel arka planıyla birlikte ele alınan tartışmalara katkı sağlanabilirse maksat hâ-

sıl olmuş demektir. Yazıda baştan sona, demokrasi kavramının süreç boyunca siyasal sistem içinde uygulama tarzlarını, kurumsal şekillenişini incelemek, günümüz tartışmalarına katkı yapmak amaçlanmıştır.

18.04.2021

NOT 1: Siyaset anılmaksızın ve siyaset olmaksızın demokrasi ele alınamayacağından yazıda siyasetin demokrasi üzerindeki etkisi bu bölümde çok fazla işlenmemiştir. Zira demokrasinin her bir normu, aynı zamanda siyaset zemininin doğal konusudur.

NOT 2: Küresel Egemenlik Sistemi'nin siyaset ve demokrasi üzerindeki doğrudan etkilerine, gerçekte bir demokrasinin olup olmayacağı veya gerçek bir demokrasinin olup olmadığı konusuna yazının devamı bölümünde değinilmiştir. Kısaca, *"Unutmamak gerekir ki egemenlerin gizli ya da açık bir elastikiyet alanı olsa da demokrasi, insanlığın şu zamana kadarki ideale yakın en iyi yönetim buluşudur. Zaman zaman egemenlerin elastikiyet alanı olma çerçevesini aşan veyahut aşma eğilimi gösteren demokrasi, aynı zamanda en geniş uzlaşma rejimidir,"* biçimindeki belirlemeler, Küresel Egemenlik Sisteminin konu üzerindeki etkilerini hatırlatma cümleleridir. Kurum ve kural ilişkisi yasa ve gelenek zinciriyle daha sağlam bir bağ haline getirilse, demokrasi ya da demokratik düzen olgusu, insan hayatını azami ölçüde kolaylaştırırsa bile, Küresel Egemenlik Sistemi'nin devasa gücünün demokrasi üstündeki tehlikesini ve yakın tehdidini azaltamamaktadır...

(*) Yazı, siyaset üzerine denemeler adlı uzun bir çalışmanın kapsamı içinde olduğundan, nispeten kısa olan bölümü yayına verilmiştir.

(**), (****) Yazarın notu

(***) Robert A. Dahl, 1946 yılında Yale Üniversitesi'ne siyaset bilimi profesörü olarak atandı. 1953'te Charles E. Lindblom ile birlikte modern toplumları klasik toplumlardan ayırt etmek üzere "poliarşi" terimini icat etti. 1966-1967 yılları arasında Amerikan Siyaset Bilimi Derneği'nin başkanlığını yürüttü.

Li Rojhilatê Kurdistanê xebat xurt e

Kavûs EZÎZÎ

Kavûs EZÎZÎ

Kovara DENG

Dibe hinek xwendevan dema vê sergotara hanê mêze bikin, bipirsin: Gelo ka kîjan xebata xurt li Rojhilatê Kurdistanê heye? Ka destkevtiyên vê xebata hanê?

Bersiv di ristik û şiroveyên nişiv de wê werin zelal kirin.

Bizava netewî a li Rojhilatê Kurdistanê di sed sala 19ê û vir ve heya nika di çi zirûfekî de dibe bila bibe, bi hêz be an zeîf, lê rêçika xwe bernedaye û pêşengiya xwe hertim parastîye. Di xebata çekdarî de bi avayek herî xurt xebat kiriye û bedelên pir giran dane, lê li meydana tekoşînê derneketiye û cihgîr nebûye. Simkoyê Şîkak di 1930ê de bi rêka têrora dewleta vî demîye Îranê ve şehîd dibe, Pêşeva Qazî Mihemmed û partiya vî (PDKÎ) pêşengiya xebatê digirne dest û Komara Kurdistanê di 1946ê de elan dîkin û Kurd dibe xwedî komarek.

Komara Kurdistanê bi hegera tewn û bendên siyasî û aborî yên Îran û Sovyeta vî demî dikeve ber êrîşa hovaneye leşkirên Îranê û tê hiloşandin. Pêşeva Qazî û komek ji hevalên xwe têne li darve kirin û şehîd dibin. Lê dîsan xebat nasekine û didome heta digîje dema hiloşiyana rêjîma paşatiyê di 22/1/ 1979 de.

Dîsan bizavek xurt û hemû alî bi pêşengitiya Partiya Dêmkrata Kurdistana Îranê û bi rêberî kirina rêberê navdar Dr. Qasimlo, û hinek part û aliyên nû çêbûyî ve di heyamek kurt de hemû cografîyaya Kurdistana Rojhilat belav dibe û bi hizaran xortên Kurd barê giranê xebatê didanîne ser milê xwe û di wê xebatê de nîrxên pir mezin têne dan ku têrora Dr. Qasimlo û dr. Şerefkendî û hevalên wan sertopa nîrxên azadiyê di wê qonaxa hanê de tê dîtin.

Lê dîsan jî xebat didome û gel li navxweyê welat xwe bi rêkxistin dike, bizava siyasî bi hemû diwariyên ku hene, hemû astengên ku ser rêka domandina xebata wan heye, rola pêşengatiya xwe diparêze û têkiliyên xwe li tevî hemû qadên civaka Rojhilata Kurdistanê nek naqetîne, belkî berfirehtir jî dike.

Qada xwendevar, ronakbîr, nivîskar, hunermend, şair û di her fersetek ku dest ketibe deng û rengê Kurd û Kurdistanê geş û bilind kirine. Di varê siyasî, civakî û medyayî de Kurdên Rojhilat pir çalak û meydandar in. Eger hinek qonaxa de mecalek hatiye pêş ku bikaribin çend kesan ji kesên xudan bawerîya netewî bişînine Meclisa Îranê, ew ferseta hanê li dest nedane û mifah wergirtine.

Bi hemû astengiyên ku di nava makezagona Îranê de hene, şalak û pêşengên gelê Kurd karine derfetan bixwe bîafîrîne û herne pêş. Zîndan, îdam, surgûn û terka welat û.. nekarine gel ji xebatê dilsar bikin û gel mukur e ser doza xwe.

Medya ya bizava siyasî ya Rojhilat bi hemû kêmasiyên xwe ve, rolek pir mezin heye di domandina xebatê de. Eger em berê xwe bidine torên civakî, Kurdên Rojhilata Kurdistanê di rêza herî çalake Kurdan de ye. Li medya Kurdî de piraniya medyakaran Kurdên Rojhilata Kurdistanê ne. Şirovekar û cavdêrên siyasî piraniya wan her Kurdên Rojhilat in di kom û rêkxistinên civakê de yên herî aktîv her dîsan Rojhilatî ne. Rojnamenivîs, nivîser û şair her piraniya wan Kurdên Rojhilat in ku pey doza gelê xwe ne. Para zor pirtûk bi zmanê Kurdî li bal nivîskarên Kurdê Rojhilat ve tene nivîsandin. Li torên civakî de Kurdên Rojhilat bi zimanê Kurdî çalak in, ligel wê ku zimanên din jî bi başî dizanin, lê Kurdî nivîsin bo Kurdê Rojhilat weke xurûr û heysiyet wa ye. Ger xwendin û nivîsandina Kurdî nezanin, xwe re weke şerm û fedê dihesibînin.

Li ser asta Kurdistanê jî Kurdên Rojhilat pir bi hest û soz in. Li her kuncikekî Kurdistanê de bûyerek hebe, xortên Rojhilat pêre ne û ya ji destê wan tê xwe naparêzin. Li derweyê welat li kîjan perçê Kurdistanê dibe bila bibe, gava bûyerek ser gelê Kurd de tê, Rojhilatî bê guhdane bîr û bawerî û îdolojîya siyasî, pişikdariyê dikin. Her li Qersê heya Efrîn û Kobanê, heya digêje Kerkûk û Xaneqînê xortên Rojhilat ji bona parastina axa pîroz û gel xwina xwe rijandine, mîrxasî kirine û niha jî ew mîrxasiyê didomin.

Ev bûyerên ku niha di devera Rojhilata Navîn de diqewimin, gelê me li Rojhilat û part û aliyên siyasî û civakî vê pare nemînin û her kîjan li wan bûyerana jî bi avayekî li ser doza gelê me bandor heye. Lewma em jî diviya xwe çalaktir bikin. Rojhilata Navîn dikele û wê derfetên mezin peyda bin, gel û bizava siyasîyê me jî xwe hazir û amade dike bo wan gera.

Bizava netewî ya gelê me li Rojhilatê Kurdistanê di 31 salên bihurî de nîrxên mezin dane bo parastina tecrebeya Başûrê Kurdistanê û nebûye sebebê astengiya bo Herêma Kurdistanê û hurmeta yasayên herêmê girtiye û Rojhilatîya xwe xudan qeziye hesibandîye. Her wisa Kurdên Rojhilat li xebata Bakûrê Kurdistanê de pişikdar e û gelek bedel dane. Li rojavaya Kurdistanê gelek lavên Rojhilat xwe kirine gorî û şehîd bûn. Her wisa li Başûr jî gel û bizava siyasî ya Rojhilat pişikdarî di berxwedana hember DAÎŞ kiriye û nîrx daye ku xwina berpirsyarê fêrgeha perwerdeya PDKÎ, Mamosta Resûl Mihemmedzade tevli xwina Dr. Silêman Çurukkaya bûye.

Li Rojhilatê Kurdistan û Îranê pir astengî jî ser rêka gelê me hene ku panturkîzm ya herî berçav e ku hertim di bin sîya dewleta Îranê de dijberiya Kurd û Kurdistanê dike û mixabin hinek cara destên wan bi xwina lavên Kurd sor bûye. her wisa hinek alî bi navê Kurdayetiyê dest dixine nav xebata gelê me li nawxweyî welat û cehdê dikin heta xebata gel kêr reng û berewajî nîşan bidin ku ewa jî ne di şehnê hêzek li nav bizava Kurd de ye.

Her wisa Îslama siyasî jî li derweyê Rojhilat û di welatên derdor re dixebite bo dest avêtine nav civaka me û mixabin di hinek deveran de heta astekî çûne pêş ku metirsiyek pir cidî ye bo pêşerojê.

Li Rojhilatê Kurdistanê hejmarek zor komik û rêkxistinên civakî û jîngeparêz û jînan û xortan hene ku serbarî hemû givaşên sîstemê jî, karîne rolek mezin bilîzin û hesta netewî pir bilind e û qada genc gelek girêdayî bi xebata neteweyî ye.

Gelê Kurd li Rojhilatê Kurdistanê di hember dewletek radîkale olî û di heman demi de jî zalim û diktator xebatê dike. Dewletek ku bawerî bi tu maf û azadiyekî nine û hemû pîvanên navnetewî bin pê dike û dengê azadî û mafxwaziye nabîse. Her di heyamê nêzîk de kesek ku xudan derbasbûya tejî mirov kuştine bûye serok komar û ewî jî hikûmetek li komek pasdarên kevnar û berçavteng

cih digrin pêşniyar kiriye. Niha rêjîma Îranê di qada navnetewî de yek ji wan rêjîman e ku xudan kêmtirîn îtibarê ye û gelên Îranê Jî jê nerazî û bêzar in. Lê gelê me di hember wê rêjîmê de tu cara ser natevîne û xebata xwe bi hemû avayekî didomîne.

Di davyê de maye bêjin ku gelê me li Rojhilata Kurdistanê bin zulm û zorek pir

mezin da ye, lê îradeya gelê me di wê perça herî çalake Kurdistanê de, xwedî pêşengiyek kêrhatî û xudan tecrebeya 76 salî de ye û niha jî ku xebata çiya û bajaran di bin nave: “Rasana Rojhilat” de bi avayek rêkxistî û çalak pêşve diçe û li hemû derfetên ku di pêşerojê de bêne pêş vê li gor zirûf xwe bi rêkxistin bike rêberîya xebatê bigre destê xwe.

1926 Tarihli Ankara Antlaşması Öncesi, sonrası ve Kürdistan'ın Kuzey ve Güney'e bölünmesi

Şeyhmus ÖZDEMİR

Şeyhmus ÖZDEMİR

Kovara DENG

Konunun anlaşılabilmesi için kısaca'da olsa, 1920 li yıllarda Mezopotamaya'da mandater göç olan İngiltere devletiyle yeni oluşum halindeki TC devleti arasında imzalanan ve sözü edilen Ankara antlaşması öncesini kısa da olsa irdelemekte fayda vardır. İngiltere adına Lloyd George, 25 Nisan 1920 tarihinde, San Remo Konferansında Fransızları Musul Villayeti üzerindeki haklarından vazgeçmeye bir anlamda zoraki da olsa ikna eder. Buna karşılık, Fransızlara, Musul'da çıkarılacak petrolün 25,75% oranında katılım payı sözü verir. Açıkça İngilizler sarbonun yerini alacak olan petrolü Fransızlara bırakmak istemedi. İngilizler bu vilayetin petrolca zengin olduğunu biliyordu. Bu Konferansta İngiltere, bu bölgeyi Fransızlara bırakmak istememesinin nedeni olarak ta, kendi mandasında Irak devleti (Basora, Bağdat Villayetleri) dışında bir de Kürt devleti (Musul Villayeti bu devletin içinde olacaktı) kurmayı vadediyordu. Daha sonra bilinen 10 Ağustos 1920 tarihli ünlü Sevr Antlaşması imzalanmıştı.

Bilindiği gibi Bolşevik Rusyası, 24 Kasım 1917'deki deklarasyonla, yani baştan beri, Fransa ise, Sykes-Piccot (16 Mayıs 1916) antlaşmasına uygun olarak Musul Vilayetini

İngilizlerden alamayınca ve bu çelişkiden dolayı, 20 Ekim 1921 tarihli Fransız-Türk Ankara Antlaşmasından itibaren kemalistleri Yunanistan'a karşı desteklemişlerdi. Özellikle Fransızların Kemalistlerle de facto ilişki geliştirmeleri ve sonradan, bu ilişkilerin, Fransız hariciye bakanı Franklin Bouillon ile Türk hariciye bakanı Yusuf Kemal Bey vasıtasıyla 20 Ekim 1921'de Ankara antlaşması ile resmiyete kavuşturulması, Kemalistlerin Batı cephesinde zafer kazanmasına neden oldu. Bu zafer, 11 Ekim 1922 tarihinde tarafları Mudanya ateşkesine götürmüştü. Kemalistlerin bu başarısı Sevr antlaşmasını kaduk kılarak Lozan antlaşması, barış görüşmelerine sebebiyet vermiş ve nihayet 24 Temmuz 1923 tarihinde herkesçe bilinen Lozan antlaşması ilgili taraflarca imzalanmıştı.

Bugünkü Türkiye devletinin Irak'taki Kürt Federe devleti ile olan sınırı (o dönemde Musul villayeti olarak bilinen, Musul, Kerkük, Süleymaniye, Hewler, Duhok şehirlerini kapsayan bugünkü Güney Kürdistan) Lozan antlaşması ile henüz kesin belirlenmemişti. Lozan antlaşmasının 3. maddesi, 2. paragrafı aşağıdaki şekildedir: "Türkiye ile Irak arasındaki sınır, Türkiye

ile İngiltere arasında karşılıklı anlaşmayla 9 aylık bir süre içinde belirlenecektir. Bu süre zarfında taraflar anlaşmadıkları takdirde, sorun milliyetler cemiyeti kurulu önüne getirilecektir. Kesin kaderi çıkacak karara bağlı olacak olan topraklar üzerinde iki ülke hükümeti karşılıklı olarak herhangi bir sınır değişikliğine gitmeyecekleri konusunda sorumluluk altına girerler.” Mayıs ve Temmuz 1924 yılında İstanbul’da yapılan görüşmelerde bir sonuç çıkmaz. Kemalistler Musul’u bırakmadıklarını ve Musul halkının kendilerinin denetimine girmek istediklerini ileri sürerler, İngilizler ise, niyete değil, fiili durumun belirleyici olduğunu, ayrıca Musul ahalisinin çoğunluğunun bağımsız bir Kürt devleti istediğini, Musul’un dışında kalan stratejik gereklikten dolayı, Van ve Hakkari vilayetlerinin de bir bölmünü isterler. Gerçeklikte ise, yaklaşık 850’000 nüfusu olan bu Vilayet, 10/7 si kürtlerden oluşuyordu, geri kalan Arap, Türkmen, Juif (Yahudi) ve Chaldéens-assyriens, vs. idi.

1918 de İngiliz askerleri ilk defa Musul Vilayetine ulaştıklarında Türk askerleri (Osmanlı) silahlarını teslim ederek kenara çekilmişlerdi. 30 Ekim 1918 Mondros ateşkes anlaşmasından sonra, şeyh Mahmud İngilizlere karşı direnir ve İngilizler onu Kürdistan hükümdarı olarak tanır ve böylece birinci şeyh Mahmud Kürt hükümeti kurulmuş olur. Kürtlerin mücadelesi ve güçlenmesi İngilizler’de panik yaratır ve İngilizler şeyh Mahmud’un yetkilerini sınırlamak ister. Bu durum karşısında Kürtler ile İngilizler ciddi bir hesaplaşmaya girer, İngilizlerin büroları kapatılır, sorumluları tutuklanır. Vilayetin büyük bir bölümünde kontrol Kürtlerin eline geçer ve bağımsızlıklarını ilan ederler. İngilizler Askeri Kraliyet hava kuvvetleri gücüyle Kürt hareketini kısmen kontrol altına alır. Şeyh Mahmud İngilizler tarafından tutuklanır ve idama mahkum edilir. Sonradan, Kürtlerin direnişi sonucunda İngilizler şeyh Mahmud’a af çıkartmak durumunda kalır ve kendi sömürgesi olan Hindistan’a sürgüne gönderilir.

Kemalistlerin bir subayı olan Ali Şefik (Özdemir) denetiminde Vilayette Kürtlerde dahil ayaklandırmalar başlatır. İngilizler bu durum karşısında şeyh Mahmud’un Hindistan’da dönmesine ses çıkarmazlar, çünkü halkın dinlediği tek liderdir. 21 Aralık 1922 yılında Mandater güç olan İngiltere ile Irak ortak bir deklarasyonla Irak içinde, Musul vilayetinde bir kürt hükümetinin (ikinci şeyh Mahmud hükümeti) kurulmasına onay verirler. Fakat daha sonra, Şubat 1923 tarihindeki Lozan 1. Konferans görüşmelerin başarısızlığı ve bağımsızlık, otonomi konularında Kürtler arası ayrılıklar bahanesiyle, İngilizler politikalarını değiştirirler ve tekrar kontrolü ellerine almak için Kraliyet Hava Kuvvetlerini (Royal Airc Force) devreye sokarlar ve Kürd direnişi sonuçta kırılır, şeyh Mahmud elindeki kalan silahlı güçleriyle Kürdistan dağlarına sığınır. İngiliz Ordusu ve Hava kuvvetleri, şeyh Mahmud’un Türklerle muhtemel birleşmesini engellemek için karşı saldırıya geçer ve Türkler Rawanduz’da savaşmaksızın geri çekilirler ve şeyh Mahmud İngilizler karşısında yalnız bırakılır. Bu durum karşısında Kürt hareketinin yöneticileri İran Kürdistan’ına sığınır.

Lozan’da kendilerinden çok söz edilen Kürtler ve kaderleri hakkında karar verilirken, kendilerine hiçbir söz hakkı tanınmamıştı. Bu barış görüşmeleri sonrası, bilhassa yeni Kemalist rejimi Türkiye Kürtleri açısından sadece onların geleneksel yaşam modelini değiştirilmesi değil, Sevr Antlaşmasında ve Londra Konferansında öngörülen Bağımsız ve Otonom Kürdistan tamamen kayıp olmuştu. 3 Mart 1924 tarihli Kemalist hükümetin kararnamesi Kürt okullarını, dilini, Kürçe yayın, Kürt derneklerini ve dinsel kurumlarını yasaklıyordu. Kemalist devlet Kürtlerin etnik ve kültürel kimliğini tamamen inkar ediyordu. Bu duruma karşı milli Kürt reaksiyonu bilinmektedir.

Lozan görüşmelerinde Güney Kürdistan sınır sorununa dönersek, barış

görüşmelerinin başarısızlığa uğraması sonucu, İngiliz hükümeti Ağustos 1924 tarihinde yukarıda sözünü ettiğimiz Lozan Antlaşmasının 3. maddesinin 2. paragrafına uygun olarak Milletler Cemiyetinin Kurulu'nun gündemine aldırır. Bu Kurul İngiliz ve Kemalist hükümetlerin temsilcilerinin hazır bulunduğu Eylül 1924 tarihli 30. toplantısında tartışır. Tarafların, Fetih Bey Kemalist hükümet adına, Lord Parmoor ise İngiliz hükümeti adına Vilayetin nüfusu konusunda değişik rakamlar ileri sürerler. Her iki tarafında ileri sürdükleri rakamlarda Kürtler ezici çoğunluğu oluşturmaktadır. Yine burada da Kürtlerden çok konuşulur ama Kürtlerin kendisi yine yoktur. Görüşmelerde Kurul kesin bir karar almak için 30 Eylül 1924 tarihinde bölgeye inceleme için 3 kişilik bir Komisyon gönderir.

Kemalistlerin sistemli olarak İngilizlerin Vilayetin kuzeyine doğru (bugünkü Hakari, Van, Siirt) ilerlediğine ilişkin şikayetleri üstüne ve Komisyonun teklifi üzere, Miliyetler Cemiyeti Kurulu, 29 Ekim 1924'te 31. toplantısında geçici statt quo temelinde Brüksel hattını (ligne de branting, geçici ateşkes hattı) geçici sınır olarak kabul edilir ve ayrıca muhtemel çatışmaları önlemek için 60 kilometrelik bir tarafsız bölge ilan edilir. Komisyon incelemelerini coğrafik, etnoğrafik, tarihi, ekonomik, politik ve stratejik açılarından yapar ve 16 Temmuz 1925 tarihli, birden fazla öneri içeren, raporunu Kurula sunar. Bu önerilerden biri de Irak'ın (Musul vilayet dahil) 25 yıl boyunca Milliyetler Cemiyeti Kurulu kontrolünde, İngiltere mandater göç olarak yönetmeliydi (bu mandaterlik sistemi o dönem Milliyetler Cemiyeti Kurulunun paktının 22. maddesinde hukuki ifadesini bulmaktaydı) ve Kürt bölgesinde yani Musul Vilayetinde (Komisyonun raporunda Kürt ülkesi diye geçmektedir) Kürtlerin dilekleri dikkate alınmalıdır. Vilayetteki bütün devlet kurumları Kürt memurlar, görevlilerden oluşmalı, Kürtçe bölgenin resmi dili olmalıydı.

Kurul Eylül 1925'te Cenevre'deki 35. toplantısında komisyonun raporunu incelemeye alır. Tam da bu esnada, Kurulun kararlaştırıldığı bir sırada ciddi bir soru gündeme gelir: Lozan Antlaşmasının 3. maddesinin 2. paragrafının Milliyetler Cemiyeti Kuruluna verdiği yetki neydi? Bu yetki basit bir tavsiye kararı mıydı yoksa Kurulun ilgili taraflarının katılmadığı, İngiliz mandasındaki Irak ile Kemalistler arasında sınırı belirleyen kesin bir karar yetkisimiydi? Bu durum karşısında, Kemalistler Kurul kararını kesin bağlayıcı olamayacağını savunur. Çünkü kararın kendi aleyhlerinde olacağını düşünmektedirler. Böyle düşünmeye sevk eden temel olgulardan biri de Milliyetler Cemiyeti Kurulunun görevlendirdiği Komisyonun bölgede incelemelerini sürdürdüğü bir esnada, Kemalistlerin Kürtlerin Kuzey'deki direnişini (1925 şeyh Said ayklanması) kanla bastırmalarındandır.

Kemalistler bilmektedirler ki Vilayetteki çoğunluğu oluşturan Kürtler, Kuzeydeki kardeşlerinin uğradığı zulümden dolayı, asla Türk hükümlarını istemeyecekler ve bağımsız olamadıkları bir durumda, tercihlerini İngiltere mandasında olan bir Irak'tan yapacaklardı. Kemalistlerin bu tezi karşısında, mandater göç olan İngiltere, Kurulun Kararının belirleyici ve kesin olduğunu savunur. Bu iki farklı görüş karşısında, Milliyetler Cemiyeti Kurulu, 19 Eylül 1925 tarihli kararıyla Uluslararası daimi adalet divanında ihtilaf hakkında görüş bildirmesi talebinde bulunur. 21 Kasım 1925'te Uluslararası daimi adalet divanı kendisine sorulan sorulara ilişkin kararını açıklar. Bu durumda mahkemeye göre: Lozan Antlaşmasının 3. maddesi paragraf 2 gereğince Kurulun alacağı karar taraflar için bağlayıcıdır (uyulması zorunlu) ve manda altındaki Irak ile Türkiye arasındaki sınırı kesin olarak belirliyecektir.

Kemalistler bu karar karşısında, yine kendi tezinde ısrar ederek Kurulun kararını tavsiye mahiyetinde gördüğün söyler. Milliyetler Cemiyeti Kurulu 23 Kasım 1925

tarıhli General Laidoner'in Brüksel hattına (yukarıda sözü edilen sınır çizgisi) ilişkin raporu, 16 Aralık 1925'te Kurula sunulur, aynı gün Kurul Brüksel hattını, Kemalist Türkiye ile İngiltere mandasındaki Irak arasında kesin sınır olacağını belirli şartlarla Kabul eder.

Bu şartları yukarıda'da belirttiğim gibi:

1.) Irak 25 sene tahmin edilebilen bir dönem boyunca Milliyetler Cemiyeti Kurulu mandasında kalacak

2.) Kendi ülkelerinin yönetimini, adaletini işleyişi, okulardaki eğitim için Kürt ırkından memurların atanması, bütün hizmetlerde Kürt dilinin resmi dil olmasına ilişkin Kürtler tarafından dile getirilen görüş ve talepleri dikkete alınmalıdır.

Anlaşıldığı gibi bu yukarıdaki şartlar Milliyetler Cemiyeti Kurulunun atadığı Musul komisyonunun raporundaki nihayi öneriler arasındaydı. İngiliz hükümeti himaye eden güç olarak, Komisyon raporunun nihayi sonuçları gereği tavsiye edilen, Kürtler yararına alınacak idari tedbirleri Kurula sunmaya davet edilir. 13 Ocak 1926'da İngiliz hükümeti, Kurula Irak hükümeti ile İngiltere arasında geçerli olacak bir antlaşma metni ile Kürtlerin haklarına ilişkin bir referandum sunar ve Kurulun 16 Aralık 1925 tarihli kararında öngörülen şartlar gerçekleştiğinde Türkiye ile Irak arasındaki sınırın kesin olduğunu Kurulda deklare etmesini talep eder. 11 Mart 1926'da Kurul İngiliz hükümetinin mektubunu onaylar ve aynı Kurulun 26 Aralık 1926 tarihli Kararı böylece yürürlüğe girerek bugünkü Güney Kürdistan ile Kuzey arasındaki yapay sınırı oluşturdu.

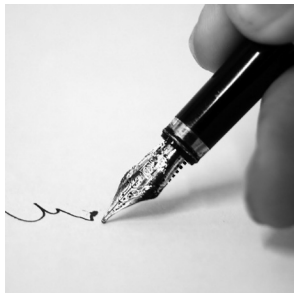
Yeni bir Kürt devletinin kurulması tehlikesi ve İzmir bölgesinde muhtemel bir askeri müdahale ile karşı karşıya kaldığını hisseden Kemalistler, üzerinde devlet kurdukları toprakların önemli bir bölümünün Kürtlere ait olması ve bu Kürt bölgelerinde olası yeni direnişlerle elden gidebileceği kaygısıyla İngilizlerle direk görüşmelere girerler ve sonuçta Kurulun daha önce kararlaştırdığı Brüksel sınır hattında ufak değişiklikler yapılarak 5 Haziran 1926 tarihli Türk-İngiliz Ankara Antlaşması imzalanır. Kemalistler bu Ankara antlaşması ile bir anlamda İngiltere'den bugünkü Misak-ı Milli dediği sınırlarını garantisini almış oluyordu. 5 Haziran 1926 tarihli Ankara antlaşması aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- 75 kilometrelik bir alanı tarafsız bölge ilan eder

- Antlaşmayı imzalama onuruna genel bir af ilan edilir ve böylece Asurî, Kaldani ve diğer Hristiyan azınlıkların evlerine dönmeleri sağlanmaya çalışılır. Fakat Kemalistler istemediği kişilerin gelişini engeliyebilecekti

- Buna karşılık İngilizler 25 sene boyunca yıllık çıkarılacak petrolden 10% luk pay ile Türkiye'deki devlet demir yollarının inşasında kullanılmak üzere 20 milyon Sterlin kredi öngörmektedir. Buna karşılık, Kemalistler İngiliz finans kuruluşlarına Türk limanlarının inşa etme, kurma hakkını vermektedir. Sonuç itibarıyla bugünkü Türk devletinin Irak Kürt Federe devleti ile olan ortak sınır garantisi, ona 5 Haziran 1926 tarihli Ankara antlaşması sağlıyordu.

Şairê Gel

Ebdulrehman QASIMLU

Ebdulrehman QASIMLU

Kovara DENG

Îro çi kesê şarezayê edeba kurdi be navê Hêmin seh kirîye. Şiirên wî xwendine û bêguman dizanin ku Hêmin yek ji şairên herî sevîye bilind yê kurd yê serdema me ye; lê şiirên Hêmin hê ji destpêkî ve di çarçoveya edîb û nivîskarên derçûye; di nav civata xelkê Kurdistanê de belav bûye û her ji destpêkî ve jî di dilê hemî kurdekî dilsoz û niştimanperwer de bi tesîr bûye û wan ber bi xebata di rêya rizgarîya gelê kurd de han daye. Hêmin ji destpêkî ve şairê gel e û her bi şairê gel jî maye. Sih sal zêdetir e bi hezaran xebatkerên kurd bi hev re li gel Hêminê şair hawar dikeyn:

*Gerçî tûşî rencerroyî û hesret û derdim emin
Qet le des em çerxe spille nabezim merdim emin*

*Min le zencîr û tenaf û dar û bend bakim nîye
Letaletim ken, bimkujin, hêştê dellêm kurd im emin*

[Kurmancîya Wê

*Her çend tûşî zehmetkêşîyê û hesret û derd im ez
Qet ji destê vê çerxa patreşk nabez im, merd im ez*

*Bi zîncîr û ben û dar û bend tîrsa min nîn e
Ker ker bikin min, bikujin min, hêj dibêjim kurd im ez]*

Hêmin evîndarê çiya û deşt û bendan e û berên Kurdistanê ye. Niştiman, xwezayê we-

latê xwe baş nas dike û pê re perwerde bûye. Di şiirên “Bihara Gund” “Bihara Kurdistanê”, “Şengebîrî”, “Ferîşteyê Perîwe” û gelek şiirên din de jî nîşan daye ku di nasîn û nasandina xwezaya Kurdistanê û ciwanîya wê de çend şareza û seyda ye. Ne cihê jê ecêbmayînê ye jî ku Hêmin bi xwezayê re mezin bûye û ji xwezayê îlham wergirtiye. Kesekî xwezaya Kurdistanê dîtibe û ne tenê dîtibe belkî li gel têkelav bûbe, Hêmin ne neheq e ku dibêje:

Beheşte kurdewarî min beheşt e

Hêmin di şiirên xwe de gelek car behsa zorlêkirîya neteweyî dike, parêzîya mafê hatî xwarin yê gel dike, daxwaza wî ew e kurd herçî zûtir ji sîtema neteweyî rizgar bibe, hebûna wê sîtemê çavkanîya pîraniya bedbextî, perçiqandin û bêparîyê dizane. Di “Dwarrojî Rûnak” de dibêje:

*Le mêj bû heqqî kurd dexura be firro
Le mêj bû kurd bû deykird şîn û rorro*

*Le meydani şeqênî dujminî da
Serî serdarî kurdi bû weku go*

[Kurmancîya Wê

*Ji mêj ve bû mafê kurd dixwar bi pûço
Ji mêj ve bû kurd bû dikir şîn û çûçû*

*Li meydanê şeqînî dijmin de
Serê serdarê kurd bû wekî go*

Hêmin bi taybetî gelek di xema wê de ye ku li Kurdistana Îranê zimanê azadiyê ber bi pêşveçûnê ve nîn e, edeba wê nayê belav kirin, çanda wê tê tehrîf kirin. Di “Rojgarî Reş” de dibêje:

*Daxira derkî rojname
Şikawan nûkî xame*

*Kurdî nûsîn xerame
Dujmin dellê bê tame*

*Dirran kaxez û defter
Gîran şa’îr û nûser*

[Kurmancîya Wê

Girtin derîyê rojname
Şikandin serê qeleme

Kurdî nivîsandin heram e
Dijmin dibêje bê tam e

Dirandin kaxez û defter
Girtin şair û nivîser]

Hêmin gelek ji neteweyê xwe hez dike. Ji wê jî zêdetir neteweyê xwe dihebîne, lê rika wî ji tu neteweyekî din nîn e. Di hemî diwana Hêmin de şîrek ku behsa neteweyekî din bi xerabî bike yan kurdan ji neteweyekî din bilindtir bihesibîne nayê dîtin; diyardeyek ku mixabin di dîwanên gelek şairên kurd de li ber çav dikeve. Ne tenê ev, belkî bi şer dostî yek ji sirûştên şîrên Hêmin e.

Hêmin gelek caran behsa Pêşewa Qazî dike û ji şîrên wî diyar e ku çend bi lawê bi qîmet û lihevhatî yê gelê kurd hez kirîye. Pêşewa ji gelek hez dike, ji ber ku:

*Zana bû, kurdperwer bû
Pêşewa bû, raber bû*

Lê ji bo wê jî Pêşewa mezin hesêb dike, ji ber ku

*Her kurd nebû, beşer bû
Xemî xellkî le ber bû*

Hêmin gelên din yên Îranê dostê gelê kurd hesêb dike û di xebat û têkoşîna xwe de bira û dostên hev dihesibîne. Di “Kurd û Azerbaycan”ê de dibêje:

*Kurd û azerbaycanî herdu dawayan rewa ye
Her bijîn û payedar bê yekyetî em dû bira ye*

Hêmin cardin ji destpêkî ve di nav neteweyê xwe de jî bi yek çavî li hemî sinif û tebeqeyan nenêriye û nake. Di şîira bi nav û dengê xwe ya “Deyllêm û Bêbak im” de dibêje:

*Ewî axa bêkar e
Cebûn û qells û lasar e
Dizî û rêgirtinî kar e
Emin deyllêm û bêbak im*

*Le şerm û şûreyî mirdim
Be xom min çon billêm kurdim
Ke axa abrrûy birdim
Emin deyllêm û bêbak im*

[Kurmancîya Wê

*Ew ê axa bêkar e
Tirsok û qels û serhişk e
Dizî û rêgirtin kar e
Ez dibêjim û bêtirs im*

*Ji şerm û şûreyê mirim
Ji xwe re çawan bêjim ez kurd im
Ku axa ava rûyê birim
Ez dibêjim û bêtirs im]*

Di “Areq î Tînî” de gelek bi ciwanî û bi zimanê sadeyî yê gundîyan behsa qîmeta karê gundîyan ji civatê re dike û çewsandina gundîyan nîşan dide û dide xuyakirin ku insanên zehmekêş li ba wî gelek evîndar in:

*Min cûtyar im, min cûtyar im
Min le gell hetaw hawkar im*

*Min be areq û ew be tîn
Daman riştuwe binaxey jîn*

*Baskî min û tîşkî ewî
Bijîw destênin le zewî
Ger cûtyar areq nerrêjê
Ger hetaw tîşk nawêjê*

*Daniştuwî naw koşk û qella
Dexon nanî gella gella?*

[Kurmancîya Wê

*Ez cotkar im, ez cotkar im
Ez li gel rojê hevkar im*

*Ez bi xwêhdan û ew bi tîn
Me rijandîye bingehê jîn*

*Zendên min û tişkên wê
Bijîyî distînin ji axê*

*Heke cotkar xwêhdan nerijîne
Heke roj tişk neavêje*

*Rûniştîyên nav koşk û keleh
Dixwin nanî pel pel?]*

Ji şîirên wî bi hêsanî dixuyê ku Hêmin li ser jiyana zehmekêşên Kurdistanê, bi taybetî gundîyan gelek şareza ye. Ji wê jî zêdetir bi xwe jî heta derecekê di vê jiyane de beşdar e. Bi xwe dibêje: “Baş mijûlê kespê bûm gelek zû hînê ziraetê bûm.”

Felsefeya jiyana Hêmin ne ew e ku rûne û ji dût ve temaşeya jiyana û xebata gel bike û ji bo xwe û gel şîir bêje. Hêmin wê eslê qebûl kirîye ku erkê şîira şairê gelekî zorlêkirî, tenê lêkdan û kirina nav hunera xweza û ciwanîyê nîn e. Şair berîya wê insan e, insanek e ku hestê wî nazik e û gelek dilive. Çawan şair bi manaya rastî ya wê bêjeyê ve, dikare li hemberî hejarî, tengasî û bêbeşîya gelê xwe bêteref be? Di navbera rastî û derewê de, di navbera Ahuramezda û Ehremen de, di navbera heq û neheqê de rastî hilnebijêre, li dijî Ehremen ranebe û parêzerîyê li heq neke? Ji bo wê Hêmin ne temaşevan e û nikare temaşevan bimîne. Bi hemî hêza xwe bi şîir û nivîs gav avêtîye nav meydana xebatê û heta bi ser asoyeka ronî, çirîska rizgarîbûna gelê xwe vede. Hêminê şair jî Hêminê xebatker nayê cihê kirin.

*Bizane to ewey ehlî huner bê
Debê ya des be ser ya derbeder bê*

*Hunermend û jiyani xos mehall e
Hunermend rencero ye, jînî tall e*

*Minîş babirdelley ber gêjellû kem
Demêk lew qullke, tawêk lew çillûkem*

*Minîş zordarî pirzey lê birryum
Minîş bedkarî biwari lê tenyum*

[Kurmancîya Wê

*Bizane tu ewê ehlê huner bî
Dibê ya dest bi ser ya derbeder bî*

*Hunermend û jiyana xweş mehal e
Hunermend rencero ye, jîna wê tahl e*

*Ez jî babirîyê ber gêjelukê me
Demek li wê qulkê, tavek li wê çilukê me*

*Ez jî zordarê pirzey lê birîme me
Ez jî bedkarê biwarê jê tenê me]*

Yan jî di “Firmêskî Geş” de ku bi gotina wî di halekî tengî yê lêqewimîyê de gotîye, dibêje:

*Kuştimî û şexsanî ummêdî le min girtin herif
More helldawêm û bêhûde be hêway dûşêşim*

[Kurmancîya Wê

*Ez kuştim û şexxaneyê hêvîyê ji min girtin herif
Zarê davêjim û beyhûde bi hêvîya duşêşim]*

Hinek şîirên din yê wekî “Giryanî Nîweşew” û “Arezûy Firrîn” nîşanên bêhêviya şair û nîşandana ji rastîya jiyana tahl e. Di sala 1325an heta sala 1330an [1946-1951] a serdemê paşvekêşîya tevgera gelê kurd û hemî gelên Îranê ye. Di sala 1332yan de [1953] ku asoya xebatê ronîtir bûye, Hêmin di “Awatî Berz”ê de careke din dadikeve meydana xebatê. Hêviya wî bi xebata gel zêdetir dibe û dixwaze bi şîirên xwe di vê xebatê de beşdar bibe:

*Dersî be kellk û başî kirdin têşikan
Ca bibîne raperrîn û şorîşî em carî kurd!*

*Wa gizingî da beyanî ciwanî azadî be şer
Rojî rûnake, nemawe zullmetî şewgarî kurd*

*Ew zemanê şîrney ême perey degrêtewe
Nadîrrê çîdî kitêb û defterî eş'arî kurd*

[Kurmancîya Wê

*Hînê zêde dersên bi feyde û baş kirin têşikan
Vêca bibîne serhildan û şoreşa ev car a kurd!*

*Va tavê da beyanê ciwanê kurd azadî bi şer
Roja ronake, nemaye zulmeta şevgara kurd*

*Wî wextî şêrîniya me belav dibe
Nayê dayîn çîdê kitêb û defter eş'arê kurd]*

Qonaxeke nû di jiyana gel û şair de dest pê dike. Mîdetê paşvekêşî ya dawî lê tê û gelê kurd xwe bi xwe pêşeroja xwe amade dike. Nîfûza Partiya Demokrat a Kurdistanê ku bi nehênî têdikoşe, roj bi roj di nav civata Kurdistanê de zêdetir dibe. Ber bi hervaz çûna tevgerê heta rojên gelawêja sala 1332an [1953] didome, ji 25ê gelawêjê ve heta roja şûma darbeya 28ê gelawêjê xelk li bajarê Mehabadê hemî li gel Hêmin ku cara yekê piştî çendîn salan di civîneke çend hezar kesî de şîir dixwîne, hawar dike:

Birro ey Şahî xaîn! Bexda nîwey rêyet bê

Ew serdem, serdema nîv demokrasî jî gelek dom nake. Dewrana reşê piştî derbeyê dest pê dike û Hêminê şair careke din tûşî bêhêviyê dibe û di "Tûreyî" de dibêje:

*Lew willate kesêk le xew rabê
Beşî çarrereşî û xem û şîn e
Têgeyîştîm îlacî derdî min
Mestî û şetî û nezanîne*

[Kurmancîya Wê

*Li wî welatî kesek ji xew rabe
Beşa wî çarereşî û xem û şîn e
Têgihiştîm dermanê derdê min
Mestî û şetî û nezanîn e]*

Yan di "Çarenûsî Şa'îr" de dibêje:

*Dezanî bo çî min hênde perêşan û xefetbar im
Le bazarrî jîyan xeyrî huner nîme çî sermaye
Le gell çarereşî û dûrebeşî û negbet debê hellkem
Le mêje çarenûsî şa'îranî kurdî her wa ye*

[Kurmancîya Wê

*Dizanî ji bo çî ez hinde perîşan û xembar im
Di bazara jîyanê de xeyrî huner nîn e tu sermayem
Li gel çarereşî û dûrebeşî û bextreş dibe hilkem
Ji mêj e çarenivîsa şa'îrên kurd her wiha ye]*

Ceribandina salên dirêj ên xebatê bi Hêmin îspat kirîye ku xebat dûr û dirêj e, hevraz û nişova wê heye, tê de serkeftin û şikestin heye; lê Hêmin stûnexwahr e:

*Rolley kurd im fêrî hewraz û lêj im
Ta zor birrom ziyatir areq birrêjim
Kurttir debê rêgay dûr û dirêjim
Dirrom be rew aso, be rew asoy rûn
Dirrom dirrom ta tiropkî rizgarbûn*

*Min perwerdey bin sêberî eşkewtim
Gelêk caran le çallawî reş kewtim
Hatime derê, hedam neda, nesrewtim
Derom be rew aso, be rew asoy rûn
Derrom derrom ta tiropkî rizgarbûn*

[Kurmancîya Wê

*Lawê kurd im hînê hevraz û nişov im
Ta zêde biçim zêdetir xwêhdan birêjim
Kurtir dibe rêya dûr û dirêjê min
Diçim ber bi aso, ber bi aso çûn
Diçim diçim ta kopa rizgarbûn*

*Ez perwerdeyê bin siha şikeftê me
Gelek caran li çalavî reş ketime
Hatime derê, hedam neda, neliviyayim
Diçim ber bi aso, ber bi aso çûn
Diçim diçim ta kopa rizgarbûn]*

Hevraz û nişova jîyanê û xebata gel di şîirên Hêmin de gelek spehî diyar e. Ji wê dema dest bi şîir nivîsandinê kirîye heta îro, şîira Hêmin ayîneya qonaxên xebata gelê kurd e. Di sala 1324 (1945)an de, Hêmin pêşwazîya pêkhatina Partiya Demokrat a Kurdistanê dike û dibêje:

Le sayey Hizbî Dîmokratî xoman
Le balldar têperrî ewroke pêrro

Nema dax û pejare û matem û xem
Zemanî hellperrîn û bezm e emrro

[Kurmancîya Wê:

Di saya Partiya Demokratê me
Ji firinde derbas bû îro pêrro

Nema da û pejare û matem û xem
Zemanê rabûn û şahî ye îro]

Di rêbendana sala 1324 [1945]an de, Komara Mehabadê hat damezirandin, Hêmin di "Ewsall Behar Bo Ême Zistan" ya di "Rojî Xoşî" yê de dibêje:

Gerçî zistan e befir dapoşî ewrro gişt willat
Xakî pakî ême xemllîwe weku Baxî Îrem

[Her çend zivistan e befir dapoşî îro temamê welat
Axa pakê me xemlîye wekî Baxê Îrem]

Lê temenê Komara Mehabadê kêmtir ji salekê
bû. Tevgra gelê kurd li Îranê her wekî tevgera se-
ranserê Îranê tûşî şikestinê bû. Hêmin jî di “Roj-
garî Reş” de wekî çawan civatên xelkê Kurdistanê
tûşî bêhêviyê bûbûn, ew jî dikeve nav bêhêviyê:

Wepaş kewt xebatman
Dagîrawe willatman
Têperrî roji hatiman
Rûxa koşkî awatman

Le piyawî aza û serkeş
Le zehmetkêşî bêbeş
Axinrawe kunerreş
Nabînî kesê rûgeş

[Kurmancîya Wê

Vepaş ket xebata me
Îşgal bûye welatê me
Derbas bû rojên hatîya me
Hilweşîya koşka hêviyên me

Ji kesên aza û serkeş
Ji zehmetkêşê bêbeş
Kirine ew kunereş
Nabînî kesî rûgeş]

Bi taybetî şehîdbûna Qazî, Hêmin daxdar
kiriye. Hem dost û seydayê xwe ji dest daye û
hem pêşewa û serekkomar.

Le Çîwarçiray Mehabad
Le kengawî bîrî azad
Destî reşî îstîbdad
Çeqandî darî bêdad

Le katî nîweşewa
Le cengey şîrxewa
Kira karî narrewa
Le dar dira Pêşewa

[Kurmancîya Wê

Li Çarçiraya Mehabad
Li kengava bîra azad
Destê reşê îstîbdad
Çikandin dara bêdad

Di dema nîweşevî
Ji çengê şîrxewî
Kirin karê narewayî
Li dar dan Pişewayî]

Her di eynî salê de Hêmin ji ber xebata
xwe ya berê rastê derdeserîyê tê û ji bo deme-
kê welat terk dike. Diyar e rewşa siyasî tesîrê
li ser şîirên Hêmin kirîye:

Minîş ey bilbilî bendî weku tom
Weha dûr im le hêlane û gullî xom

Minîş wek to le kîsim çû gullî sûr
Minîş hêlanekem lê kirawe xapûr

Minîş babirdelley ber gêjellû kem
Demêk lew qullke, tawêk lew çillûkem

[Kurmancîya Wê

Ez jî ey bilbil bendê wekî te
Wiha dûr im ji hêlinê û gula xwe

Ez jî wekî te ji kîsê min çû gula sor
Hêlin li min jî kirine xapûr

Ez jî babirîyê ber gêjelukê me
Demek li wê qulkê, tavek li wê çilukê me]

Ew tûreyî û reşîya çarenivîsa şair di şîirên
din de jî li ber çav dikevin û heta sala 1340
(1959)an, her berdewam e. Di “Le Gilêney
Şair” de dibêje:

Eger xermanî ‘omrim êstekane pakî ba bîba
Be mergî to miçurrkîşim be dill da naye, ba bîba
Hemû ‘omrî ebed têy da niye xoşî demêk mestî
Xidir awî heyatî bo çi bû? fêrî şerabî ba

[Kurmancîya Wê

Heke bêdera temenê min nihayî pakî bila bibe
Ji bo mirina te tevizîna ji dil nayê, bila bibe
Hemî temenê ebed tê de nîn e xweşî demek mestî
Xizir ava heyatê ji bo çi bû? hînê şerabê bibe

Di “Nasorrî Teşena” de, bazdana ji jiya-
na rasteqînî, ew heqîqeta tehlî ya şair lê rast
hatîye û naxwaze qebl bike, bi temamî diyar
e. Ew hêz pê re tune jîyanê biguherîne, rê jê
re tune xwe jê dûr bixe, dixwaze baz bide û bi
alîkarîya meyê berê xwe dide dinyaya xeyalî:

Çon nebem bo mey û meyxane pena tê geyyum
Lew willate hemû şit zor e, benîadem kem

Şerreba ye le çiyakan û hewa tûşe dena
Weku şêtan demewîst rû le çiyay estem kem

[Kurmancîya Wê

Çawan serî li mey û meyxane nadim tê bigehim
Li vî welatî hemî tişt zêde ne, insan kê

Şirreba ye ji çiyay û hewa tûşe tene
Wekî dînan min dixwest rû li çiyayê asê kim]

Di sala 1946-47an de ku serîhildana çekdarî ya Kurdistanê Îranê berpa dibe, Hêmin bi xwe tê de beşdar nabe, lê bi wê serîhildanê re diji. Hêvîya wî bi bebata gel zêde ye, bawerîya wî bi hêz e. Ji bo şehîdên wê serîhildanê digrî, lê şîirên wî ji bo serkeftinê tijî hêvî û daxwaz in. Niştimanperweran ji bo têkoşînê han dide. Hêmin bixwaze û nexwaze, cardin û vê carê ji bo bi timî di meydana xebatê de ye:

Bo şehîdekî ke gewzîwe le nêw xwên degrîm
Bo hevalêkî ke çû bê ser û bê şîwên degrîm

Ta be destî perî azadî le ser gorî şehîd
Gulle şillêre le gîşt layekî nerrwên degrîm

[Kurmancîya Wê

Ji bo şehîdekî ku gevizîye di nav xwîna xwe de digrîm
Ji bo hevalekî ku çûye bê ser û şûn digrîm

Ta bi destê perê azadî li ser gora şehîd
Gulên şîlêrê ji gîşt milekî hêşîn nebin digrîm]

Êdî bêhna bêhêvîyê ji şîira Hêmin nayê. Qonaxeke din a çend saleyî ya xebata gelê kurd li Kurdistanê Îranê dest pê dike. Qonaxek ku cihê hêvîya gelê kurd e. Hêmin jî şairê we-fadarê gelê kurd, hem di pêkhatina wê de û hem di danexuyakirina wê hêvîyê de beşdar e. Di “Meterêzî Şeref”, “Şengebêrî”, “Amêzî Jin”, “Tropêkî Rizgarî”, “Şepolî Tolle”, “Şew û Şeytan”, “Ga û Gerdûn”, “Karwanî Xebat” û “Deskewtî Xebat” de şîirên civatî û şorişgêrî çî di warê naverokê de û çî di warê awayê biçimî de gihandiye seviya herî bilind ku kêşîirên kurd ew gihandina wê sevîyeyê.

Hêmin amade ye ji bo bicihgihandina vê hêvîya xwe ji bext bike:

Xom desûtênim heta bezmî xellk roşin bikem
Kê le rêy xellka weku şa’îr desûtê şem nebê

[Xwe dişewitînim heta şahîya xelk roşin bikem
Kê di rêya xelkê de wekî şair dişewite mum nebe]

Di destpêkî de şîirên Hêmin di bin tesîra du şeweyên edebî de ye. Wekî hemî şîirên şairên kurd ên serdema sî-çilî ya salên berîya niha tesîra edeba farisî di şîirên wî de diyar e. Piranîya şîirên wî şîirên erûzê ne, wezin û qafîye li gel destûra şîira farisî dimeşe. Li milekî din jî şîira şairên kurd ên bi nav û deng yên wekî Nalî ku ew di bin tesîra şîira klasîk ya farisî de bûye, tesîrê li ser şîirên Hêmin kirîye. Ji bo wê di destpêkî de şîirên Hêmin bi awayê xezel, qesîde û car caran jî mesnewî û dubeytî û yên din hene. Hêmin niha jî her car caran vedigere li ser wî awayê klasîk û hinek ji şîirên nû jî her bi wî awayî hatine gotin. Wekî “Awatî Berz”, “Gilênay Şair”, “Destkewtî Xebat” û hwd. Di şewê şîir gotinê de Hêmin xwedîyê destekî blind e. Şîirên wî rewan in, bi zimanê spehî û bi mana dewlemend in.

Piştî midetek a destpêka şîir gotinê, Hêmin hêdî hêdî vedigere ser awayê edebî yê eslî yê kurdî. Xwe ji qafîye û wezna şîira klasîk rizgar dike û şîirên wî bi besteya kurdî diçin, bi wê besteyê ku şair herroj ji gundiyan seh dike; bi desteyek ku çarçoveya ji bo dariştina şîira kurdî bi bartir e û zimanê kurdî ji girê astengan rizgar dike û wekî çemekî herikbar lê dike ku ber bi deryaya bê sinor ve diherike.

Car caran ku niha şîirên Hêmin tîn xwendin, goranî tê bîra mirov. Wisan dixuyê ku di hîlbijartina vî awayî şîir gotinê de “Goran” li ser Hêmin bê tesîr nebûbe. Di van şîiran de ku Hêmin digehe kopa edeba kurdî û bi rastî edeba kurdî pêş dixê.

Hêmin şairekî realîst e, realîzma rexnegêrî di naveroka şîirên Hêmin de bi temamî li ber çav dikeve. Hêmin rewşa herî giring û esasî ya xweza, jiyan û insanê de bi çavekî rexnegêrî yê şairane behs dike û civatê ber bi pêşveçûnê han dide. Hêmin gelek car di hinek

şîirên xwe de nêzîkî naturalîzmê dibe, ya ku tê dîtin behs dike û bi çavê rexneyî li xwezayê civatê nake. Her wiha bi zanîn dixwaze tabloyeke xwezayê bikêşe û rayêxe ber çavê me. Lê şîirên wiha kêma in; wisan diyar e bi xwe jî agahê wî lê ye ku ji realîzmê dûr ketiye, zû dest ji naturalîzmê ber dide û vedigere ser realîzmê ku esasê bingehe naveroka şîirên wî ye. Ew naturalîzm bi taybetî di “Biharî Kurdistan”, “Le Bîrim Meke” û çend şîirên din de xwe didin nîşan.

Jin di şîira Hêmin de xwedîyê roleke gelek giring e. Spehîtiya jinê îlhamdera şair e. Seranserê dîwana Hêmin wê rastîyê derdixe ku wê-raniya xwezayê, jîyan û xebata gel, jin e ku Hêmin ji bo şîirgotinê han dide. Şîirên Hêmin li ser jinê nimûneyê sevîyeya bilind ên şîira kurdî ne. Di “Kîjî Ladê” de pesnê keça kurd dike:

Lacangit weku gizingî tawê
Her bo xoy ciwan e tîf tîfey nawê

Kullmeket weku gullalley geş e
Bê sûrmeş çawe mesteket reş e

Weku firmêskî aso rûnak î
Weku awingî beyanî pak î

[Kurmancîya Wê

Cênîkê te wekî berê beyanê tavê
Her ji bo xwe ciwan e tîf tîfeya navê

Hinarêka te wekî gullaleyê geş e
Bê sûrme jî çavê te yê mest reş e

Wekî rûndikên aşiq ronak î
Wekî hewana beyanê pak î]

Ew tabloya ku di “Bîrim Mirke” de ji jinê dikêşe, bi rastî ciwan û hêja ye, her wiha di “Perî Şîîr” û “Şengebêrî” û gelek şîirên din de Hêmin mamosteyîya xwe di helbestê de ji bo jin îspat dike.

Lê jin, ji bo Hêmin ne tenê çavkanîya îlhamê ye. Hêmin ji bo rizgarîya jina kurd xebatê dike. “Yadgarî Şîrîn” de dibêje:

Lade çarşewî reşit ba derkewê kullmey geşit
Çun le qernî bîstema zor ‘eyb e ew rû girtine

[Lade çarşefa xwe ya reş bila derkeve hinarêka te ya geş

Çawan di qerna bîstan de gelek eyb e ew rû girtine]

Hêmin dixwaze jin berîya hemî tişteki xwedîyê mafê xwe yê insanî be û gelek car li dijî zordarî û bêrêziyê ya di derbarê jinê de dengê xwe bilind kirîye. Hêmin gelek ji jinê hez dike, dihebîne û qîmeta hemî ciwanîyên wê destkîra bi qîmet a xwezayê dizane; lê li ba Hêmin xebat ji bo rizgarîya gel, ji bo azadiya civatên xelkî ji jinê evîndartir e. Di “Amêzî Jin”ê de dibêje:

Bellê sext e, yekcar sext e, dûrî le jin, namiradî
Bellam le jin xoşewîsttir, le lay min etoy azadî!

[Belê giran e, yekcar giran e, dûrî ji jin, namiradî
Lê ji jin evîndartir, li ba min tu yî azadî]

Zimanê Hêmin zimanê kurdî yê eslî û ciwan e. Tijî ji bêjeyên biyanî nîn e û bêjeyên çêkirî tê de hene. Zimanê wî yê civata xelkê Kurdistanê ye. Lê Hêmin ku bi xwe xelkê Mukriyanê ye, teesubê bikar neaniye û bi zaravayê Mukriyanê şîir nabêje. Bi taybetî di van çend salên dawîyê de zimanê Hêmin nimûneyê sevîye bilind yê edeba kurdî ye û bêguman di pêkanîna zimanê standard yê kurdî de tesîra wî hebûye.

Zimanê Hêmin sade, saf û rewan e, hem edîb û nivîskarê kurd pê xweş e û hem nexwendewarên kurd jê fêhm dikin:

Hezar xozgem be xot şiwane
Ke bew mangesewe ciwane

Danîştuwî le rîjd û heldêr
Pence debzêwî le bilwê

De gell tebî‘et hawdemî
Şadî, be keyfî bê xemî

[Kurmancîya Wê

Hezar xwezîya min bi we şivane
Ku bi wê şevheyîva ciwane

Rûniştîyî li rîjd û heldêr
Pençe dilivîne li bilêr

Li gel xweza hevdemî
Şadî, bi keyf û bê xemî]

“Beharî Kurdistan” ferhengeke biçûk ya zimanê kurdî ye, bi taybetî ji bo yên tenê li bajaran jiyanê û ji gelek warên jiyanê gundiyan bêagah in, tabloyeke rastîn ya zimanekî dewlemend û bêhevta radixe li ber çav. Ew şîir û çend şîirên din ku behsa xweza û jiyanê gundîtiyê dîkin, ji bo şaristanîyê ewqas bêjeyên nesehkirî tê de ne ku gelek car xwendevan ecêbmayî dimînin û bi naçarî dibêjin zimanê kurdî çiqas dewlemend e û mixabin jê re xizmet nehatiye kirin. Di dîwana wekî ya Hêmin de şîirên wekî “Beharî Kurdistan” bi rastî ferhengeke dewlemend ya zimanê kurdî ye. Şîira Hêmin teşbihên ciwan hatine hesêb kirin:

Xoşewîstî goşeyê tenyayî her ejnokeme
Boye roj û şew weha girtûmete nêw bawêşim

[Evîndariya goşeyê bi tenê her ejnîya min
Ji bo wê roj û şev wiha girtîye min nav him-
bêza xwe]

Di “Şengebêrî”yê de encamê şîira wî ev e:

Zorî nemawe bête ber nemanî hewll û xebatim
Le dagîrker pak bêtewe xakî pîrozî willatim
Çek dadenêm, goçanekey caranim hellde-
girmewe
To her bêrî be, min her şîwan, firîştey tase û
awatim

[Kurmancîya Wê

Gelek nemaye bête ber nemanî hewil û xebata min
Ji dagirker pak bêteve axa pîrozê welatê min
Çek datînim, kopalê xwe yê caran hildigirim
Tu her bêrîwan be, ez her şîwan, meleka xem
û awata min]

Hinek şîirên Hêmin ghiştine sevîya herî bilind ên edeba kurdî ku yek ji wan “Karwanî Xebat” e. Binêrin çawan behsa şehîdbûna rewsenbîrekî xebatker dike:

Her çîwar tenîştî gîrabû
Le sengerêkan da be tenê
Ew lawey bellênî dabû
Heta mirdin çek danenê

Rûnakbîrêkî ta îmrro
Deçû berew asoy rûn
Êsta hîway be bû lêll bû
Bo le gemaro derbaz bûn

[Kurmancîya Wê

Her çar tenîştên wê girtibû
Di sengerêkê de bi tenê
Wî lawî soz dabû
Heta mirin çek danenê

Rewşenbîrêkî heta îro
Diçû ber bi asoya ron
Niha hêvî jê re şilû bû
Ji bo ji dorpêçê derbas bûn

Bi rastî yên Hêmin li ser Goran dibêjin li ser xwe jî rast e: “Tekê wî di ciwanîperestîyê de kême û bête di destan de wekî mêmê ye, dîlter e, xweşxeyal e û nazikbîn e, bi huner e, şareza û bêjerengîn e”

Hêvîya min ew e ku: Hêmin bi salên dirêj di nav xelê kurd de, di rêza xebatkerên rêya azadî ya gelê kurd de, têkoşîna xwe di rêya rizgarîya gelê me de, di rêya pêşxistina ziman û edeba kurdî de, bidokîne.

Ez dilnîya me ku di pêşerojê de Hêmin gelek car xeyala spehîta şîirê têke nav jiyanê û dîwaneke din pêşkêşî bike ku şîirên kurdî yên ciwan tê de hebin:

Şê'rêk wek xunawî baran
Şê'rêk wek sirtey dilldaran

Şê'rêk weku deryay bê bin
Gerimtîr le bawêşî jin

Şê'rêk sirûdî şadî bê
Şê'rêk dengî azadî bê

[Kurmancîya Wê

Şî'îrek wekî xunava baran
Şî'îrek wek sirteya dildaran

Şî'îrek wekî deryayê bê bin
Gerimtîr li ber singa jin

Şî'îrek sirûdî şadî be
Şî'îrek dengî azadî be]

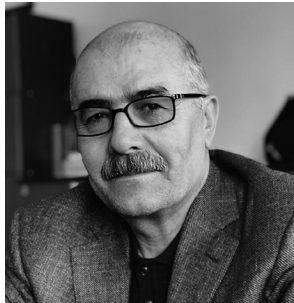
Bi hêvîya wê rojê.

Ebdulrehman Qasimlu

Çavkani: Dîwana Hêmin-Tarî û Ronî
Nîrxandîneke şehîd Dr. Ebdulrehman Qasimlu li ser Dîwana Hêmin

Amadekarê Kurmancîya Wê: Zîya Avci

Hêmanên Hevokan (2)

Nasir KEMALOĞLU

Xwendevanên hêja û birûmet, di jimara 122'an de yekemîn beşa nivîsa min, ya ku bi navê « Hêmanên Hevokan » hat weşandin. Her wiha me di wê beşê de bi hev re « kirde » şîrove kiribû. Di vê beşa hanê de jî emê hêmanên dinê « pêveber, biraser û têrkeran » bi mînakên balkêş şîrove bikin.

Pêveber hêmana ku kar, kirin, tevger, bûyer, rewş, daxwaz û ramanan bi lêkerên kişandî û tewandî dide agahdarkirin re tê gotin. Hevokan bi darazek girê dide û temam dike. Hêmana hevokê ya herî girîng e û bi qertafên deman û kesan tê tewandin. Lêkera kişandî ya ku wate û daraza dawîn tîne ziman di hevokê de « pêveber » e. Ji ber ku pêveber lêkera kişandî ye û darazek tîne ziman, di hevokan de hêmanên dinê bi pirsan tê dîtin. Lê belê pêveber bi pirsan nayê dîtin û berîya hêmanên dinê tê kifşkirin. Taybetmendiyên pêveberê meriv wek jêrîn dikare bide rêzê.

- Hêmana bingehîn ya herî girîng e.
- Bi gorî sazîyê hevok bê pêveberan çê nabin. Her wiha bê hêmanên dinê jî pêveber bi serê xwe dibe hevok. Ji aliyê sazî û maneyê de pêveber û hevok bi hêmanên dinê tîne neqîşandin û dewlemendkirin.
- Pêveber di hevokên lêkerên de bi lêkeran; di yên navîn de jî bi bêje û komên bêjeyan pêk tê.
- Di hevokan de cîyê pêveberê bi gorî sazî û gotinê tê guherandin.
- Navên ku bi alîkarîya lêkera « **bûn** » ê di hevokan de hatibin kişandin, bi gorî

hêmanên hevokan tevî lêkera « **bûn** » ê dibin « **pêveber** ».

- Di navbera kirdê û pêveberê de xênjî rêzik û qeydeyên ergatîfîyê bi gorî kesan û deman di tewandinê de **aheng** he ye. Bikaranîna ji vê ahengê der wateya hevokê xirab dike.

Dayîka min dîsa sifre **neqîşandîye** !

Ji sibê heta êvarê xeybên heval û hogirên xwe **dike**.

Hûn îro çûn ku derê?

Ew bi hev re **dixebitin**.

Hatim **nexweşxaneyê**.

Ez di serê tîrmehê de **têm** gund.

Dîwar sê roj berê **hilşîyabû**.

Çalekîyên xwendekaran di kolanan de **berdewam dikin**.

Hezkirin ji bo her tiştî **lazim e**.

Tu kesî ji me re wiha **nedigot**.

Her kes qise **dike**, le belê...

Hin kes ji te **memnûn nin in**.

Daristana gundê me îro şewitî.

- Di hevokan de hêmana herî giring pêveber û lêker e. Hevok bi lêkeran saz dibe. Bi gorî sazîyê lêkerek tewandî bi tenê jî dibe hevok.

-Tu jîyana xwe ya xerîbîyê dikarî **jibîr-**

bikî ?

- **Jibîrnakim.**

- Gelo, ji ber qeşayê kulilkên daran **cil-misîn ?**

- Belê, **cilmisîne.**

• Lêkerên ku di hevokan de tîn bikanîn, xênjî rêzik û qeydeyên ergatîfîyê, bi gorî jimarên kirdeyan tîn tewandin.

Wî ji min re **got.**

Dara ber derê me kulilk **vekir.**

Darên sêvan kulilk **vekirin.**

Wan ji min re **gotin.**

Êdî payîze, **pelên daran diweşin.**

Eliko û Sincar ji gund **derketin.**

Dibistan hatin **vekirin.** (Di vî hevokê de pirjimarîya « dibistan » ê bi tewandina lêkera « kîrin » ê tê kifşkirin. **Ergatîfî**)

Dibistanan derîyên xwe **vekirin.**

• Ji rewşa ku pêveber û lêkerên (transîtîf) bi gorî bireseran qertafan digrin re « **rewşa ergatîfî** » tê gotin. Her wiha pêveber, di hevokên wisa de, bi gorî bireseran tîn tewandin.

Wî **ez** helandim. (wî **kî/kê** heland ? - **ez**)

Wî **ew** helandin. (wî **kî/kê** heland ? - **ew**)

We **kevir** (yekjimar) davêt. (we çi davêt ? - **kevir**-yekjimar)

We **kevir** (pirjimar) davêtin. (we çi davêtin ? - **kevir**-pirjimar)

BİRESER

Di hevokan de hêmana ku di binê bandora lêker û pêveberê de dimîne û ji kar û bûyerê tesîrê dibîne re, bireser tê gotin. Her wiha kar, îş, bûyer û hereket ji bo wê hêmanê tê kirin. Bireser herdem di bin tesîra lêkeran de dimîne û bi lêker û pêveberên têper (gerguhêz) ve tîn bikanîn. Ji ber ku meriv di hevokê de bireserê bibîne (piştî ditina kirdeyê), bi kirdeyê re pirsên « **kî, kê û çi** » li pêveberê tê kirin. Ji bireserê re « **têrkera negerandî** » jî tê gotin.

Min **kevir** dikişand. (Min çi dikişand.)

Rengê ji **Narîne** pir hezdikeye. (Rengê ji **kê** pir hezdikeye.)

Cîwan li Îstenbolê **Memo** dîtibû. (Cîwan

li Îstenbolê **kî** dîtibû.)

Me iro li mala axê **goşt û savar** xwar. (

Me iro li mala axê çi xwar.)

Nivîskarê delal **pirtûka xwe ya nû** qedand. (Nivîskarê delal çi qedand.)

Rêzik û qeydeyên bikanîna bireserê wek jêrîn meriv dikare şîrove bike.

• Bireser hin caran di hevokên girêkî de dibin hevpar.

Qoco li **wî** xist, **wî** birîndar kir, **wî** cî de hîşt û çû.

Qoco li **wî** xist, birîndar kir, cî de hîşt û çû. (Qoco kî birîndar kir, cî de hîşt û çû ? - **wî**)

• Bireser gorî zayend û tewanga navan ditewin. Ji bo zayenda mê qertafa « -ê » ji bo ya nêr jî qertafa « -î » digire. Lê belê qertafa zayenda nêr « -î » di devokan de kêmtir tê bikanîn. Her wiha bireser ji bona pirjimarîya herdu zayendan jî qertafa « **-an** » digire.

Ez ji Xezalê hez dikim.

Ez ji Cîvan (-î) hez dikim.

Ezê vê pirtûkê bixwînim.

Ez beriya taştê rojnameyan dixwînim.

• Gotin û jêgirtinên di nav hevokan de (di navbera dunikan de) wek bireseran tîn hesabandin.

Çîçero gotîye « **Axaftina delal hevceyî tişteke dinê nin e.** » (Çîçero gotîye çi ?)

Melayê Cizîrî : « **Feyza me weka Nîl e, lê em Dicle û Ferat in.** » (M. Cizîrî gotîye çi ?)

• Bireserên **hevokên navîn** tune ne.

Lawikê min êdî **mezin e.**

Gundê me **nêzik e.**

Van qeşmerên hanê dijmînê **me ne.**

Kuro, hûn **piçûk in ?**

Zarokên niha **biaqil nin in.**

• Bireser hergav bi pirsên « **kî, kê û çi** » tîn dîtîn.

Ehmo çewalek **gûz** xwar. (Ehmo çi xwar ? - çewalek **gûz**)

Ewê **qelînekan** biqelîne. (ewê çi biqelîne)

? - **qelînekan**)

Ez ji **wê** hez dikim. (ez ji **kê** hez dikim - ji **wê**)

Wî **ez** helandim (wî **kî** heland? - **ez**)

• Di hevokan de eger bireser cînavên netewandî « **ez, tu, ew, em, hûn, ew** » bin, pêveber qertafên kirdeyan (çi cînav bin çi nav bin) **nagirin**. Her wiha qertafên bireseran (yên ku cînavên netewandî ne) digirin. Ji vê rewşê re şert û mercên ergatîfîyê tê gotin.

Wey li min keçikê, te **ez** helandim.

Min **hûn** berzeq elimandin!

We **ez** şaşkirim.

Me **ew** ji xewê rakirin.

TÊRKER

Di hevokan de ji hêmana alîkar ya du-yemîn re « **têrker** » tê gotin. Ji ber ku hîs, raman û daraz di hevokan de baş bîn ziman, têrker tîn bikaranîn. Hêmana ku reng û ahengê dide hevokan têrker e. Bi gorî vatînî û fonksîyonên xwe di hevokan de wek jêrîn tîn şîrovekirin û binavkirin û bi sê beşan tîn beşandin

1) Têrkera Gerandî (nerast)

Têrkerên gerandî di hevokên ku bi lêkerên netêper hatibin sazîkirinê de he ne. Di hevokan de **bêje û kombêjeyên** ku di halên « **derketinê (ablatîf) , cîvar (lokatîf) û hêlane (datîf)** » de hatibin tewandinê « **têrkerên gerandî** » ne. Her wiha bersivên pîrsê « **ji çi, ji kî, ji ku, ku, ji ku de, ji ku derê, li ku, li ku derê...** » dide.

Hesp **ji kerê** bezatire.

Ez **ji te** zîrektirim.

Xezal diçe **zanîngehê**.

Min **li Diyarbekirê** xwend.

Mêvanê me **ji Hewlêrê** hatine.

Îro **li mala me** sekinîn.

Li Tatosê dimînim.

2) Têrkera Hokerî

Hêmana ku « çawanî, **dem û** çiqasî » yê tîne ziman re « **têrkera hokerî** » tê gotin. Bêje û kombêjeyên ku di rewşa vê têrkerê de bersivên pîrsên « çawa, çi **wext, kengê (kînga)**, çiqas » didin.

Çawa :

Mamosteyê me **peyatî** tê dibistanê.

Tu **bi rihetî** ji destên min xilas nabî!

Hesen ji malê derket û **ber û ber** çû.

Çiqas :

Axaftina xwe **gellek** dirêj kir.

Zevî **pîrr** av da.

Kuro, te **pîrr û hindik** çi daye min ?

Çi wext û kengê (kînga) :

Sala çûyî goşt zehf biha bû.

Îro wisa tê gotin!

Saet di çaran **de** emê bi rê bikevin.

3) Têrkera Daçekî

Hêmana ku di hevokan de « **sedem, navgîn û şibandin** » ê tîne ziman re tê gotin. Kombêje û bêjeyên bersivên pîrsên « çima, **bi çi, bi kî/kê, bi kî/kê re, ji bo çi, ji ber çi, wek çi** » didin wek têrkera daçekî tîn binavkirin.

Taxîyan **ji bo pakêtên remezanê** şer dikirin.

Zarok **ji bo dayîka xwe** digirîyan.

Ji ber tesîra perpûnê, pîrr aciz bûbû.

Ji bo te, ez xwe davêjim avê.

Ji ber ku neçe ber pez xwe avêt

nexweşîyê.

Rûyê xwe **bi gûzanê** kur kir.

Bi tîranê çû Amedê.

Bi bavê xwe re hatibû.

Wek şêran bisekine !

Qasê ji te hez dikim, tu kesî hez nakim.

Lo mehrûmo, tu **qasê wî ji** nabî !

Yaşamı Dersim’le özdeşleşmiş yurtsever bir kavga adamı: Nuri Dersimi *

Munzur ÇEM

“Kürdistan Tarihinde çok önemli bir bölge olarak tanınmış olan Dersim’li bir Kürt olmaktan şeref duy-maktayım...”

M. Nuri Dersimi

Çocukluğu Ve Okul Hayatı

Anılarına bu cümle ile başlayan Nuri Dersimi’nin doğduğu köy Burnak’tır. Babası o dönem okuyup yazabilen, şairliği ve müzisyenliği ile bilinen Mile (Mile) İbrahim’dir. Mile İbrahim’in oğullarından Mehmet Nuri çok küçük yaşta beklenmedik bir şanssızlıkla karşılaşır. Şanssızlığı, Ağuşanlı annesi ile milij (Milanlı) babasının ayrılmalarıdır.

Okur-yazar olduğu için halk arasında “Mile” lakabıyla bilinen İbrahim, oğlunun da kendisi gibi okuma-yazmayı öğrenmesini ister ve böylece Mehmed Nuri’nin okul hayatı 1899’da Xozat (Hozat)’ta ibtidai okulu ile başlar. Bir süre sonra aynı amaçla Elaziz’e götürülen Mehmed Nuri ilk elde Askeri Rüştîye Mektebi’ne devam eder. 1904 yılında bu okuldan ayrılıp Harput idadi Mektebi’ne kaydolur. Bu okulda sınıf arkadaşı Necip’in etkisiyle edinmeye başladığı Kürtlük bilinci giderek gelişir. Mehmed Nuri aynı zamanda bu çerçevede yapılan çalışmaların da birçoğuna katılır. Bir süre sonra da aynı okulda yine Necip’in öncülüğünde “Kürt Talebe Birliği” kurarlar. Dersimi, bu okulu 1911 yılında bitirir.

Ver Elini İstanbul

Çok geçmeden tahsiline devam etmek üzere bu kez de İstanbul’a gitmesine karar verilir. Dersim’den Erzincan’a, oradan da

Trabzon’a gider ve gemiyle İstanbul’a doğru yola çıkar. İstanbul’da, önce o günkü deyişle “Muallim Mektebi” denilen okula kaydolur ama yanında kaldığı hemşerisinin ısrarı üzerine bu okula devam etmekten vazgeçer ve “Mülkiye Baytar Mektebi’ne girer. Yazdığı bir mektuba yanıt veren babası, Baytar Mektebi’ne kayda olmasından memnun olmadığını dile getirir ama artık yapacak bir şey yok; kaydını yaptırmış, okumaya başlamıştır bile. Tabi yatılı öğrencidir.

Beri taraftan erken yaşına rağmen politik konulara ilgisi günden güne artar. Politik alanda, temel ilgi alanı doğal olarak Kürtler ve karşı karşıya bulundukları sorunlardır. Buna bağlı olarak ta Kürt sorunuyla ilgilenen kişilerle yoğun ilişki kurar, örgütsel faaliyetlere ilgisi giderek büyür. Anılarından öğrenebildiğimiz kadarıyla İstanbul’da üye olduğu ilk Kürt örgütü “Kürt Talebe Havi Cemiyeti”dir.

Dersimi, bu örgüte üye olmakla kalmıyor, yoğun bir çalışma ile ilişkide bulunduğu birçok Dersimliyi de üye kaydediyor.

Dersimi’nin, bu dönemde üye olduğu ve faaliyetlerine katıldığı örgütlerden biri de Kürdistan Muhiban Cemiyeti’dir. Onun verdiği bilgilere göre örgüt 1912 yılında Sarı Saltuk’lu Molla Xıdır (Dersim Kirmancasında “Mile Xıdır”(Hıdır)’ın öncülüğünde kurulmuş. Örgüt, Filozof Rıza Tevfik tarafından ihbar edildiğin-

ce arama ve gözaltılar başlamış, bunun sonucu olarak ta Mola Hıdır Efendi Dersim'e dönmeye mecbur kalmış, kurucu üyelerden Dersim'li (Sarı Saltuk mensubu) Miralay Halil Bey, kardeşi Hasan, Erzincan yöresi Dewrês Cemal (Derviş Cemal) mensuplarından Ali Paşa, Pülümürlü Sey İbrahim sorguya çekilmiş. Cemiyet'in Umumi Katibi (Genel Sekreter) Nuri Dersimi ise Balya madenlerinde çalışan işçi liderlerinden Kureşanlı Süleyman Cavuş'un evinde gizlenerek kurtulabilmiş.

1. Dünya Savaşı'nda Dersim

Dersim, 1. Dünya Savaşı'nın başlangıcından beri devlete oldukça mesafeli duruyor ve alabildiğine bağımsız hareket ediyor.

Erzurum'dan sonra Erzincan üzerine yürümekte olan Rus ordu birlikleri ile Dersimliler arasında başlangıçta şiddetli çatışmalar yaşanmış ve bu yüzden de Ruslar Dersim içlerine girememişlerdi ki bu belirleme Türk Genelkurmayı kaynaklarında da yer almaktadır. Ancak aradan çok geçmeden de iki taraf arasında uzlaşma sağlanıyor ve dolayısıyla Dersim-Rus çatışması sona eriyor. Bu uzlaşmadan sonra doğal olarak Dersimlilerle Ruslar arasında, görüşme trafiği de hızlanıyor ve ilişkiler hızla iyileşerek dostluk düzeyine varıyor. İttihat ve Terakki yönetimi onları ikna etmek için çok çabalıyor ama başarılı olamıyor.

Dersimlilerin, Mutafa Kemal hareketine karşı tutumları da bundan farklı olmuyor. Alişer Efendi'nin 3 Mart 1920 tarihli mektubundan da anlaşılacağı gibi onlar için Kemalist hareket ittihat ve Terakki'den farklı değil, onun devamıdır.

Erzincan Valisi Ali Kemali "Erzincan", Kazım Karabekir ise "Kürt Meselesi" isimli kitaplarında Kemalist hareketi ile Dersim ilişkilerine değiniyor ve somut örnekler veriyorlar. Karabekir, ayrıca Dersimlilerle Erzincan'daki Rus askeri yetkililer arasındaki görüşmelerden de bahsediyor, Dersimli bazı aşiret ileri gelenlerinin yardım için Rus Çarı'na mektuplar bile yazdıklarını söylüyor ve buna ilişkin isimler veriyor.

Ama daha da önemlisi sadece Dersimliler adına değil, bütün Kürtler adına Alişer'in Rus yetkililerle yaptığı görüşmelerdir. Sey Rıza dâhil, önemli bazı Dersimlilerin imzaladığı

ve Paris Barış Konferansı Kürt Delegasyonu Başkanı Şerif Paşa'ya gönderilen 10 Mart 1920 tarihli mektupta Dersimlilerin söz konusu Kürt-Rus görüşmelerini çok önemsediklerini ortaya koyuyor. Yine Alişer'in aynı çerçevede bölgedeki Ermeni yetkililerle de yaptığı görüşmeleri de o günlerin önemli politik olaylarından biri olarak görmek gerekir.

Beri taraftan o yıllarda Dersim'de Osmanlı yönetiminin neredeyse her hangi bir etkinliği kalmıyor.

Yarım Kalan Okul Erken Gelen Görev

Dersimi, 1.Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine genel bir uygulamaya bağlı olarak okulu bitirmeden askere alınır ve bir süre İstanbul'da görev yapar. Kısa bir süre sonra, 4. Ordu Baytar Müfettişliği emrine verilmesi üzerine yine görevli olarak Erzincan'a gönderilir. Bölgesel olarak Dersim sınırları içerisinde yer alan Erzincan Dersimi için hem politik hem de sosyal ilişkiler bakımından çok uygun koşullara sahiptir ve o da buna uygun çaba harcamaktan geri kalmaz. Bu arada, Türk hükümeti, Dersimlilerin 1. Dünya Savaşı'na katılmama yönündeki tavırlarını değiştirmelerini sağlamak için bölgeye gönderdikleri Hacı Bektaş Tekkesi Postnişini Cemalettin Efendi'ye refakatle görevlendirildi. Bu planın başarıya ulaşamaması ve Cemalettin Efendi'nin Kırşehir'e geri dönmesi üzerine, Dersim'i beklemeden Dersim'e gider ve gelişmelerle ilgili olarak onları bilgilendirir.

Bazı Politik Çalışmalar

Bir süre sonra Sivas'ın Kangal ilçesine döner. Oraya döndüğünde, eş-dost arasında Çamşığılı Hacı Ağa'nın kızı Selvi ile evlenmesinin konuşulduğu ve uygun görüldüğü hatta bu konuda babasının onayının da alındığını görür. Ve çok geçmeden de, bilgisi dışında zemini hazırlanmış olan evlilik gerçekleşir. Alevi Kürtlerle meskûn olan bu bölge, Dersimi açısından Kürt ulusal davası için çalışma yapmaya çok uygundur. Ve o da gecesini gündüzüne katarak bu amaç için halk arasında bilinçlendirme çalışmalarını sürdürür.

Çok geçmeden, Kangal'daki ilişkileri ve faaliyetleri devletçe sakıncalı görüldüğü için görev yeri değiştirilerek Giresun'a gönderilir. Ne var ki o bu bölgede fazla kalmaz, oradan

Kangal'a geçer ve bir kez daha İstanbul yolunu tutar. Kısa bir süre sonra, 1 Eylül 1333 (1917) tarihinde İstanbul Selimiye'de Yüksek Askeri Baytar Mektebi'ne başlar. Artık yeniden öğrencidir. Mülkiye Baytar Mektebi Âli'den mezun oluş tarihi ise 25 Eylül 1918 olacak.

Aynı dönemde İstanbul'u ellerinde tutan Galip devletler, gayrimüslim kesimleri silahlandırma çabası içerisindeydiler. Nuri Dersimi anılarının bu bölümünde, o ortamda 1500 İngiliz tüfeği almağa muvaffak olduğunu ve Balya Maden'ine götürüp buradaki maden çalışanlarını, işçi lideri Kureşanlı Süleyman vasıtasıyla silahlandığını söylemektedir.

M. Nuri Dersimi, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin de aktif üyelerindendir. Ona yardım topluyor, görüşlerini yaymak için yoğun bir çalışma yürütüyordu.

Dersimi'nin verdiği bilgilerden, Dersimli Sarı Saltık mensuplarından Miralay Halil Bey'in İstanbul Polis müdürü olduğunu, amcası oğlu süvari binbaşı Mustafa Bey'in ise bu dönemde İstanbul'da bulunduğunu öğreniyoruz.

Dersimi Mustafa Bey ile olan ilişkilerinden bahsederken "... Mustafa Bey'e yaptığım müteaddit istirhamlarımda, bir kısım silahların kendi vasıtasıyla Ankara Civarındaki Haymana Kürtlerine gönderilmesinin teminine vasıta olmasını temenni etmekte idim. Ve netice itibarıyla muvaffak olmuş, vaad almıştım," diyor. (1)

Sonuçta Dersimi, 5 çantaya yerleştirdikleri bu silahları tren yoluyla Ankara'ya gönderiyor. Tabi Mustafa Binbaşı adına. Ancak silahlar Ankara'da açığa çıkıyor ve el konuluyor. Araştırma sonucunda Dersimi'nin ilişkisi açığa çıkınca Divanı Harbe veriliyor. Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı Seyit Abdulkadir'in devreye girmesi ve bir mektup yazması üzerine Divanı Harp başkanı olan ve Türk milliyetçileri tarafından "Nemrut" lakabıyla anılan Kürt Mustafa Paşa, kendisini serbest bırakıyor. Türklerin ona "Nemrut" la-kabının takmalarının nedeni ise Mustafa Kemal hakkında giyabı idam kararı vermesiydi.

Genç yaşına rağmen Dersimi üyesi olduğu KTC'nin dikkatini ısrarlı bir şekilde Alevisünni çelişkisi konusuna çekiyor ve kısa süre içerisinde örgütten bir heyetin Alevi

Kürt bölgelerine gönderilmesi yönünde talepte bulunuyor. Ancak örgütün Genel Kurulu onun bu talebini reddediyor.

Sivas'tan Dersim'e

Onun, KTC toplantılarında bu konuşmayı yaptığı günlerde Cemiyet, kendisinden Dersim'e gitmesini gerekli görüyordu. Sonuçta, Koçgiri ile Dersim arasında bağ kurmak ve ilişkileri güçlendirmek üzere bu bölgeye gitmesi yönünde karar alındı ve Seyit Abdulkadir'in Ziraat Vekâlet'ine yazdığı mektup üzerine Kangal-Divriği-Zara bölge veterinerliğine tayin edildi. İstanbul'dan Sivas'a gidiş yolculuğunu ise aynı günlerde İstanbul'da bulunan KTC üyesi Koçgiri'li Haydar Bey ile birlikte yaptı.

1918-1920 döneminde Sivas ve Dersim yöresi Kürtleri arasında Kürt ulusal bilincinin hızlı bir yükselme kaydettiğini görüyoruz. Haydar Bey dâhil, Koçgiri yöresinden bir çok aşiret reisi ve Kürt aydını KTC üyeliğine girmiş, örgütün gücü ve prestiji hızla yükselmekteydi. Örgütün o bölgedeki birinci derecede sorumlusu ise Alişer'di. Örneğin KTC Merkezine gönderdiği 3 Mart 1920 tarihli mektubun altında "Sivas, Zara, Ümraniye, Kürdistan Teali Cemiyeti Şube Reisi Koçkırilzade Alişir" imzası var. İşin gerçeği şu ki, Alişer adeta o yöredeki Kürt ulusal-demokratik mücadelesinin beyni ve motorudur. Daha önce de bahsini ettiğim gibi Kürt Halkı adına Ruslar ve Ermeni yetkililerle o görüşüyor, KTC il ilişkiler asıl olarak onun üzerinden yürüyor, yazışmaları o yapıyor. Bu etkinliği nedeniyle olacak ki Koçgiri yöresindeki mücadele arkadaşları Dersim'e gitmesini uygun görüyor ve bir bu yönde karar alıyorlar.

Dersim'in Şerif Paşa'yı Desteği

Paris Barış Konferansının sürdüğü günlerde, Koçgiri dâhil Dersim'in batı bölgelerinde politik tansiyon alabildiğine yükselmişken Osmanlı devlet aygıtı da doğal olarak Kürt ulusal mücadelesinin önünü kesmek, onu elden geldiğince güçsüzleştirmek için yoğun bir çaba içerisine giriyor. Kürtlerin imparatorluktan ayrılmak istemedikleri, bu çerçevede de Şerif Paşayı desteklemedikleri yolunda mektup ve telgraflar hazırlayarak Konferansa göndermek, bu yöndeki çabaların önemli bir parçasını teşkil eder. Buna karşılık, Alişer'in çabalarıyla Dersim'deki

bazı önemli kişiler, hazırladıkları bir destek mektubunu KTC eliyle Şerif Paşa'ya iletmekten geri kalmıyorlar.

Bu mektupta yer alan imzalar şunlar:

Tuzlucazade Mehmet Ferit İbrahim Reislerden:
Muhamet Munzur, Mehmet Emin Dersim Seyyidan Aşireti Reisi İdare İbrahim Dersim Şeyh Hasan Aşireti Reisi Seyit Rıza (imza)

Dersim Yöresi Erzincan Koçgiri ve Kangal ve Darende ve Akçadağ Kürdistan'da yerleşik tüm Kürt milletini temsil eden Koçgirilizada ALİŞİR.

Koçgirili reislerden Mehmet Kamil Koçgiri aşiret reislerinden Mahmud Erzincan'da Mukim umum aşiretlerinden Mustafazade Husên.

Mektup, imzacıların dünya halklarının hak eşitliğine ve özgürlüğe olan inanç ve bağlılıklarını ifade eden şu cümle ile başlıyor:

“Dünya halklarının serbestçe gelişmesini ve yaşam hakkını bağışlama ve kabul etme hakkında evreninin yaratıcısının manevi hikmetine inanarak, yeryüzünde tüm insanların haklarına eşitlik ve adaletle riayet eylemlerinizi olmalıdır ki, sizin gibi uygun kişilere galibiyet tecelli etti...”

Oldukça yüksek bir bilinç düzeyi ile yazılmış olan mektubun imzacıları, güven duydukları ve temsilcileri olarak gördükleri Şerif Paşa vasıtasıyla Konferans'a katılan galip devletlerin temsilcilerine ise şu şekilde seslenmekteler:

“... işte insanlık dünyasına köklü bir uygarlık, yiğitlik alicenaphıkla bağlı ve bunun bilincinde olan (ve) yalnız dini bir bağla Osmanlı hükümetiyle birlik içinde yan yana kalan **sekiz milyon** Kürt milleti (siyahlık bana ait, M.Ç.), bu hakkı sizin gibi büyük bir cihan mahkemesinden talep etmiş ve etmektedir.”(2)

Alişêr Efendi ile Nuri Dersimi Dersim'e Geçerken Politik Talepler Çıtası Giderek Yükseliyor

1919 yılında Sivas'a ulaşmış olan M. Kemal, Alişan Bey ile Nuri Dersimi'yi görüşmek üzere yanına davet ediyor. Dersimi kendisinin mazeret uydurup gitmediğini

ama Alişan Bey'in gitmesinin iyi olacağına karar verdiklerini söylüyor. M. Kemal Alişan Bey'e kendisini Sivas, Nuri Dersimi'yi ise Dersim mebusu olarak görmek istediğini söylüyor ancak ikisi de kabul etmiyorlar.

Elbet Dersimi'nin Kürt davası uğruna bölgede yaptığı çalışmalar devletin gözünden kaçmıyor ve Sivas'ta bulunduğu sırada gözaltına alınıyor. Tesadüfe bakın ki kardeşi Hıdır'ın nezarethanede onu ziyarete gittiği gün, Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey de orada bulunmaktadır. Hıdır'ın durumu kendisine iletmesi üzerine Hasan Hayri bizzat gidip Dersimi'yi nezarethaneden çıkartıyor ve yanına alarak kaldığı otele götürüyor, arkasından da Sivas Valisi ile durumu konuşup meseleyi hallediyor.

Çok geçmeden Dersimi bu kez de posta arabasının soyulması bahane edilerek Divriği'de tutuklanıyor ama bir süre sonra yine serbest bırakılıyor. Dersimi serbest bırakılışını,“... mevkufiyetimi kardeşim Hıdır pederime haber vermiş ve bütün Dersim aşiretleri Mustafa Kemal'den tahliyemi talep etmişlerdi. Mustafa Kemal bir şifre ile Sivas Valisi Reşit Paşa'dan talep etti. Hemen tahliye edildim.”(3)

Bu gelişmelerden sonra Koçgiri'deki mücadele arkadaşlarının istemiyle önce Nuri Dersimi, ardından da Alişêr Efendi Dersim'e geçiyorlar. Bu olayın gerçekleştiği günlerde Dersim henüz birlik halindedir. Batı Dersim ileri gelenlerinin kendilerine güveni büyük olup Ankara yönetiminden Sevr Antlaşması gereğince bağımsız Kürdistanı tanınmasını istiyorlar. Yani kartlar çok açık oynanıyor.

Erzincan Valisi Ali Kemali, bu gezide Alişêr'in yanında Refahiye yöresi Şadiyan aşiret reisi Paşa Bey ve arkadaşları var. Yine aynı kaynak Alişêr, Dersim'in Pulur (Ovacık) ve Hozat kazalarında verdiği konferanslarda özetle „Kürdistan'a muhtariyet verildiğinden aşiretlerin barışmaları lazımdır; derhal teşkilâta başlanmalıdır; bütün aşiret reisleri ve elebaşılar namına Ankara'ya bir heyet göndererek, Avrupa'nın Kürtlere hediye ettiği muhtariyeti, Ankara hükümetine tasdik ettirmek icabeder. Şayet Ankara hükümeti bu teklifi kabul etmezse, o hükümet aleyhine kıyam olunacağını bildirmeliyiz,” dedi, bu mevzu üzerinde Kürtçe konferanslar verdi,“ diyor.(4)

Erzincan Valisi, bu arada Elâziz'den Dersim'e bir nasihat heyeti gönderildiğini ancak bir sonuca ulaşamadığını şu satırlarla dile getiriyor:

„... Şeyh Hasanlı ağaları, giden zevata karşı çok barit davrandılar ve şu yolda cevap verdiler:

„Sevr muahedesi mucibince Elâziz, Diyarbekir, Bitlis ve Van vilayetlerinde müstakil bir Kürdistan teşekkül etmesi lazım geliyor. Bu teşkil edilmelidir; aksi taktirde bu hakkı silah kuvvetiyle alacağız“ dediler. (5)

Bu noktada Dersimlilerin tavrında dikkati çeken 2 nokta var. Dersimliler alevi olmalarına rağmen bölge ve inanç farkını bir kenara bırakarak istemlerini Kuzey Kürdistan'ın tamamı ile kapsayacak şekilde dile getiriyorlar. İkincisi Dersimliler Mustafa Kemal hükümetine destek vermezken, „padişahın emri yok,“ diyerek istemlerine yasal düzeyde meşru bir gerekçe gösteriyorlar. Ayrıca, padişahı meşru bir otorite kabul etmekle de padişahlığa bağlı Kürt kesimlerini yanlarına çekmeyi amaç edindikleri de anlaşılıyor. Vali Kemali, Dersimlilerin Mustafa Kemal'e destek vermediklerini itiraf ediyor ve buna ilişkin şu örnek olayı aktarıyor:

„...Ezcümle Ovacık kazasının Çerpazın nahiyesi eski müdürü Mustafa Ağa, Kemah köylerine gelerek 'asker toplanmasına padişahın emri olmadığını, Dersimlilerin asker veremeyeceklerini ve Kemahlıların da vermemelerini' tembih etti ve bunu temine çalıştı.“ (6)

Dersim'in Zaafları

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi Dersim kendine güveniyor ve çok ileri siyasal taleplerde bulunuyor ama bunlar, düşmanın görmekte sıkıntı çekmeyeceği önemli iç zaaflara sahip bir toplumun talepleridir. Zaafların başında da elbet aşiretçi toplumsal yapı ve bunun yol açtığı sorunlar gelmekteydi. Bu yapı, ulusal bilincin gelişmesinin önünde büyük bir engel teşkil ettiği gibi ona göre şekillenen ilişkiler de pek ala toplumun genel çıkarlarının önüne geçebiliyor, onu tehdit edebiliyordu.

Ne var ki harcanan çabalara rağmen bazı olumlu sonuçlara ulaşılsa da istenilen düzeyde bir birliğin sağlanması bir türlü mümkün olmuyordu. Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen, Dersimliler aynı süreçte Ankara hü-

kümetini, Kürt halkının hakları, özellikle de Sevr Antlaşmasının konuya ilişkin hükümlerinin uygulanması konusundaki tutumunu açıklamaya zorlamaktan geri kalmadılar. Türkiye Büyük Millet Meclisine çekilen 25 Kasım 1920 tarihli telgraf bu amaca yönelik en önemli belgelerden biridir. Ne var ki o telgrafta Sevr Antlaşması gereğince bağımsız Kürdistan'ın kurulması gerektiğini, aksi takdirde bu hakkı silah zoruyla alacaklarını söyleyen Dersimliler, aynı günlerde yeni ve ciddi bir bölünme ile yüz yüze geldiler. Hasan Hayri'den sonra Diyar ve Mıço Ağalar da (Miçê Zeynî) da Ankara'nın milletvekili olma önerisini kabul etmişlerdi. Gerçi bahsi geçen kişilerin kitlesel açıdan güçleri fazla değildi ama yine de bu, sağlanmaya ve korunmaya çalışılan birlikte açılmış önemli bir gedik, telafisi zor bir zaafı. Bu olayda, Alişer'in Diyar Ağayı ikna edip vazgeçirmek çok çaba harcadığını dönemin gelişmelerini yakından bilen birçok Dersimliden duymuşumdur. Başarıya ulaşamayınca da Alişer'in *“Eyyvah, işte Dersim şimdi davayı kaybediyor. Dersim birlik halinde olursa kimse ona bir şey yapamaz. Ama birlik bozulursa Dersim elden gider,”* sözleriyle üzüntüsünü dile getirdiği biliniyor.

Koçgiri Kürt Ulusal Başkaldırısında Nuri Dersimi

Alişer ile Nuri Dersimi, Dersim'de kısa bir süre kalıp gerekli çalışmaları yaptıktan sonra Koçgiri'ye geri dönüyorlar. Bölge adeta kayınıyordu. Ankara Hükümeti Merkez Ordusu adıyla özel bir ordu kurmuş, ona bağlı birlikleri peyderpey Koçgiri'ye sevk ediyordu. Derken fitil tutuşturuldu ve çatışmalar başladı.

Nuri Dersimi, 1920 yılının sonlarında başlayıp 1921'in Nisan ayına kadar devam eden Koçgiri silahlı direnişinde yer aldı. Hareketin başarısızlığa uğraması üzerine de öteki pek çok kadro gibi Dersim'e geçti (15 Mayıs 1337 (1921)).

Dersimi, Koçgiri'den Dersim'e geçişini anlatırken şu kısa değerlendirmeyi yapıyor:

“Koçgiri Kürt istiklal Savaşı, Kürdistan istiklal Savaşı'nın bir merhalesiydi. Onunla bir meydan muharebesi kayıp etmiştik, fakat harp bitmemişti. Biz son zaferi kazanacağımıza inanmış ve iman getirmiştik. Arzu ve inancımıza hiç bir şekilde halel gelmemişti...” (7)

*“Başta yüksek vatanperver olan Koçgirili Alişer Efendi ve mahiyetindeki kahramanlarla acizane olarak ta benim de malımız yağma edilmiş, çiftliklerimiz alınmış, ailemiz mah-volmuş ve hatta istikbalimiz mahvolmuştu. **Fakat hiç bir an, hiç bir dakika vatan, millet, hürriyet, istiklal aşkı fikrimizden** çıkmamış ve hiç bir kuvvet ve kudret bu arzu ve emelimizi dindirmemişti. Ve Dersim’de geceli gündüzlü savaşmak da bize sevinçli bir gaye ve aşklı bir seveda idi. Koçgiri hadisesinde Ali isimli oğlum da ölmüştü. Koçgiri şehitleri meyanına gömülü olan bu oğlumun ölüm merasiminde bile bulunamadım...” (8)*

Dersimi, Dersim’e gider gitmez ilkelde Hozat yakınındaki Zive köyüne gidiyor. Orada Miço, Kangozade M. Ali Ağa ve İvrayîmê Zeynî (Zeynozade İbrahim Ağa) ile görüşüp Koçgiri’de yaşananlarla ilgili olarak kendilerine bilgi veriyor. Oradan İbrahim Ağa’nın evine geliyor ama ertesi gün ilginç bir sürprizle karşılaşılıyor. Dersimi’nin orada olduğu ihbar edilmiş olacak ki Hozat’taki jandarma komutanı kendisini gözaltına almaya geliyor. Ne var ki köy kadınları, İbrahim Ağa’nın kız kardeşi Anê’nin öncülüğünde toplanıp askerlere hücum ederken birlik eli boş Hozat’a geri dönmek zorunda kalıyor.

Dersimi zaman yitirmeden Dersimli bir grubun koruması altında yola çıkıp Ağdad’a, yani Sey Rıza’nın yanına gidiyor. Bundan bir gün sonra Dersimi’nin babası Mile İvrayîm, Koçgirili Alişan Bey geliyorlar. Onları Alişer Efendi ile Mahmut Bey’in ziyareti izliyor.

Dersimi’nin verdiği bilgilerden de anlıyoruz ki Sey Rıza’nın konağında yapılan görüşmelerde konuşulan konuların başında aşiretler arası çelişki ve çatışmaların sona erdirilmesi ve birliğin sağlanması geliyor. Bölgenin en önemli ve en büyük uzlaşmazlığı Sixhesen Konfederasyonu’nun iki kolu olan Sixhesen ve Seydan federasyonları arasında on yıllardır devam edegelen düşmanlıktır. Seydan federasyonunun en önde gelen lideri ise Ali Ağa’dır. Dersimi anılarında Sey Rıza ve Alişan Bey ile birlikte Ali Ağa’yı ziyaret ettiklerini, ancak harcanan çabalara rağmen onun barışmayı kabul etmediğini, ayrıca Alişan Bey’i küçük düşürücü yönde sözler sarf ettiğini ve bu yüzden de çabalarının sonuçsuz kaldığını söylüyor.

Kuşkusuz bu sonuç, Dersim halkı bakı-

mından, son derece şanssız bir durumdu. Çünkü Ali Ağa’nın liderliğini yaptığı Seydan aşiret federasyonu hem sayısal olarak oldukça büyük bir kitleyi barındırıyordu hem de Munzur sıra dağlarının batı ve güney yamaçları gibi çok stratejik bir bölgede yerleşti. Sixhesen Konfederasyonun söz konusu iki kolu arasında sağlanacak birlik, Erzincan-Sivas yöresindeki Türk kuvvetlerine karşı gerçekleştirilecek bir silahlı hareketin başarısının bir bakıma olmazsa olmaz koşullarındandı. Ama birlik sağlanamayınca bu da gerçekleşemedi.

Ne var ki bu gibi olumsuzluklara karşın Dersim yine de umutsuz değildi. Bir yandan kitleler bilinçlendirilip mücadeleye hazırlanmalı, bir yandan da mümkün olan en geniş birliğin sağlanması için ısrarlı bir çaba içerisinde olunmalıydı.

1925 Başkaldırısı Ve Dersim’e Etkileri

Koçgiri yenilgisinden 4 yıl sonra, bu kez de 1925 yılında Şey Sait’in liderliğinde Kürt ulusal başkaldırısı başladı. Hareket çok hızlı bir tempoda yayıldı ama devam edemedi, kısa bir sürede yenildi. Aynı olay nedeniyle Hasan Hayri Elaziz’de idam edildi. Bu yenilgi ve Hasan Hayri’nin idamı, Dersimliler üzerinde şok etkisi yarattı. Onlar muhtemelen, Türk hükümetinin 1925 başkaldırısı nedeniyle bölgeye çok sayıda askeri güç yığmışken, Dersim’e saldırmayı düşündüğünü ama sonradan en başta da uluslararası planda yaratabileceği kimi sorunlar nedeniyle bundan vazgeçtiğinden de haberdardılar. Bu bakımdan çok değil 5 yıl önce, Paris Barış Konferansı’na katılan Şerif Paşa’ya “8 milyon Kürt” adına seslenen, ardından Ankara hükümetine çektikleri telgrafta Sevr Antlaşması gereğince Bağımsız Kürdistan’ın kurulması gerektiğini, aksi takdirde bunu silah zoruyla elde etmeye çalışacaklarını söyleyen Dersimliler, şimdi artık devlet temsilcileriyle yaptıkları görüşmelerde bu tür şeylerin sözünü bile etmiyorlardı. Bu temkinli tutumu, devletin her istediğine boyun eğme noktasında vardırıyorlardı elbet ama istem çitasını da alabildiğine aşağıya çekmişlerdi. Dersimliler o günden sonra, ellerinden geldiğince kapılarını çalabilecek bir katliam ve sürgünün önünü almayı esas alan bir politika izlediler. Taleplerini de buna uygun şekilde formüle ettiler.

1925 başkaldırısından hemen sonra, “Dersim’i ıslah etme” adı verilen konuda, bölgedeki devlet yöneticilerinin bazı konularda aynı düşüncede olmadıkları açık şekilde belli oluyordu. Örneğin, Elaziz Valisi Ali Cemal, eğitim ve sağlık gibi hizmet alanları ile halkı iş-güç sahibi kılma çalışmalarını önemser ve Dersim’in ancak o şekilde kazanılacağını söylerken, Müfettiş Hamdi Bey hazırladığı bir raporda Dersim’in her gün biraz daha Kürtleştğini, ölküleştğini ve tehlikenin büyüdüğünü söylüyor, Dersim’i bir çıban olarak nitelendiriyor ve bu çıban kökünden sökölüp atılmasını öneriyordu.

Onlar kendi aralarında bu gibi konuları tartışa dursunlar, Genelkurmay belgelerinde de yer aldığı gibi devletin zirvesi, “Dersim’in Islahı” adı altında izlenecek politikanın esaslarını tespit etmiş ve bunu “uzun vadeli bir plana” bağlamıştı bile. (Yıl: 1926). Planın nihayı hedefi 1937-38’de Dersim’de yaşananları hayata geçirmekti. Yöneticilerin “Dersim’e hizmet ve ıslah” adına yaptıkları ise bir oyalama ve zaman kazanma çabasından öte bir şey değildi.

Denilebilir ki o günden sonra devlet görevlileri ile Dersimliler arasında adeta sürekli bir tahterevallı oyunu oynanmaya başladı. Karşılıklı ziyaretler, görüşme ve tartışmalar birbirini izlerken valiler, müfettişler, generaller tam gaz devletin Dersim’e yönelik iyi niyetinden, bölgeye götürmek istedikleri hizmetlerden bahsediyor ve destek istiyorlardı. Bu arada kendisinin alevi olduğunu söyleyen Vali Ali Cemal en faal aktörlerden biriydi elbet.

Yöneticiler bu arada Dersimlilerden kimi istemlerde bulunmaktan da geri kalmıyorlardı ki bunlar arsında Nuri Dersimi’nin Dersim’de ayrılıp Elaziz’de ikamet etmesi de vardı. Nuri Dersim’i Kürdistan Tarihinde Dersim adlı kitabında Bu önerinin ilk olarak Sey Rıza ile birlikte Hozat’ta görüşmeye gittikleri İzzettin Paşa tarafından yapıldığını, Alishêr ve Sey Rıza ile yaptıkları ortak değerlendirme sonucunda kabul ettiğini söylüyor. Dersimi ayrıca, bu karara varmalarında can güvenliğini sağlama düşüncesinin de etkili olduğunu belirtiyor.

Dersimi bu karara varmalarından kısa bir süre sonra Elaziz’e gidiyor ve ihale yoluyla satın aldığı Holvenk Manastır’ına yerleşiyor.

Kısa bir süre sonra bu kez Vali Ali Cemal’in çabasıyla Dersim aşiretlerinden olu-

şan bir delegasyon önce Diyarbekir’e gidip sivil ve askeri yöneticilerle görüşüyor, ardından da Antep-Konya yoluyla Ankara’ya hareket ediyor. Nuri Dersimi’nin de içerisinde bulunduğu heyetin Ankara’da görüştüğü devlet yöneticileri arasında ismet İnönü de var.

Dersim’i Vali Ali Cemal’in çabalarını değerlendirirken “Valinin tek amacı sükûneti muhafaza ettirmek, ayaklanmaları önlemek ve bilhassa Seit Rıza ile bazı mühim Kürtleri Dersimden birer yol ile çıkarmak, ilk önce Elazize ve daha sonra Batı vilayetlerine sevk etmek ve bu suretle Dersimi önderlerinden mahrum etmekti,” diyor. (8)

Dersimi bu arada Valinin işin gösteri tarafını ihmal etmediğini söylüyor ve buna örnek olarak onun Alevilikle ilgili sözlerini ve bu inanca ait kimi pratik tavırlarını gösteriyor. Örneğin, demlenme, sema dönme, Hz. Ali’ye seslenme ve kutsal Munzur gözeleri üzerine yemin etme vs.

Dersimi Vali’nin, Dersim reislerini yanına çekebilmek için gizli ödenekten çok para harcadığını da belirtiyor.

1926 Ali Boğazı Harekatı Ve Batı Dersim Aşiretlerinin Tutumu

Genel bir saldırıdan önce, yapılacak lokal operasyonlarla Dersim’in kimi direngen noktalarını kırmak ve bunu yaparken de olanaklar ölçüsünde Dersimlileri birbirine karşı kullanmak yukarıda sözünü ettiğim planın bir parçasıydı. Özellikle de Pulur (Ovacık) ve Hozat bölgesindeki aşiret reisleriyle yakın ilişkiler kurabilen Vali Ali Cemal için bu adeta kutsal bir hedef halini almıştı.

Vali, 1926 yılında Dersim’de bir geziye çıkmaya karar verirken Nuri Dersimi’nin de kendisiyle birlikte olmasını istiyor. Ve birlikte gidiyorlar. Vali, Dersim’in önemli kutsal mekanlarından biri olan Munzur Gözelerinde yörenin aşiret ileri gelenleriyle bir toplantı yapıyor. Toplantının amacı, Mustafa Kemal’in Alevi olduğunu, onun bütün dünya Alevilerini kurtarmak istediğini ve bunun için çabaladığını, yapmayı düşündüğü reformlarla Dersim’in gelişmiş, müreffeh bir bölge haline geleceğine Dersimlileri inandırmaktır. Kendisinin alevi olduğunu da özellikle belirten Vali, bu arada sema dönmeyi, Alevi ritüellerini tekrarlamayı da ihmal etmiyor.

Vali'nin bu arada özel bir istemi var Dersimlilerden. Ona göre öteden beri rahat durmayan, devletin güvenini sarsan ve her an Dersimlilerin başını belaya sokacak olan Qozan (Qozu/Qozo) aşiretine karşı yapılması düşünülen askeri harekate destek olmak.

Vali'ye yanıt Mizurê Qasimî (Kasımoğlu Munzur)'dan geliyor. Mizur (Munzur) konuyu kendi aralarında değerlendirip daha sonra yanıt vereceklerini söyleyerek Vali'den zaman talebinde bulunuyor.

Vali, bu arada Nuri Dersimi'yi yanından uzaklaştırmamaya özen gösteriyor ve o da buna uyuyor. Anlaşılan güven duymuyor kendisine. Dolayısıyla aralarında kısa görüş alış-verişleri olsa da aşiretler arasından yapılan toplantı esas itibariyle Nuri Dersimisiz gerçekleşiyor.

Dersimi'nin konuya ilişkin değerlendirmesi şöyle:

“Kürtler, Koçan aşireti tenkil edildikten sonra, diğer aşiretlerin de birer bahane ile aynı akibete getirileceklerini tamamen sezmişlerdi. Müzakere için istenilen yigirmi dört saatlik müsaadeden gaye, bir red cevabı vermek için değil, Koçan aşiretine yardım için icab eden vasıtaları temin etmekte..”(9)

Dersimi Vali için *“Ali Cemal, çok yüksek kabiliyette bir komiteci olmasına rağmen, Dersimlilerin kurduğu bu tuzağa düştü ve ileri sürülen şartları kabul etti,”* diyor.

Neden Qozan (Qocû)

Şimdi buraya bir nokta koyup devletin Qozan aşiretini neden hedef seçtiğine bir kaç cümle ile değinmeye çalışayım.

1. Bu aşiret, yüz yıllarca çok ağır kayıplara uğradığı zamanlarda bile Osmanlı Devletine boyun eğmemiş, her fırsatta kendisini ona karşı savunmuştu.

2. Qozan için *“Kürt ulusal bilincinin en yüksek düzeyde taşıyan aşireti,”* demek yanlış olmaz. Nitekim Harekat Komutanı Mustafa Muğlalı yayınladığı bildirilerin birinde bu aşiretin *“Dersim'in milli kahramanları”* olarak bilindiğini itiraf ediyor.

3. Ozan aşireti Kâgiri direnişinin hiç bir aşamasında tereddütlü davranmamış, silahlâ direnmek dâhil harekâtın başarısı için elinden geleni yapmıştı.

4. Ali Boğazı çevresindeki bu aşiret, 1925 Kürt Ulusal Direnişine de tereddütsüz destek vermişti.

5. Bütün Bu olaylar sırasında Qozanlılar hem çok silaha kavuşmuş hem de silah kullanma sanatını geliştirmiş, adeta yarı askeri hale gelmişlerdi.

Ona karşı gerçekleştirilecek askeri harekatin başarıya ulaşması, Dersim'in sağ kolunun kesilip atılması demektir.

Şahsen, Ovacık aşiretlerinin bu harekatta *“devletten yana tutum takınmaları!”* ile ilgili olarak Nuri Dersimi'nin verdiği bilgileri yeterli görüyorum. Ama konu spekülasyona açık olduğu için, olayın aydınlanmasına yardımcı olacak başka kimi noktalara da değinmek istiyorum.

Sorun şu: 1926 yılındaki harekatta, Ovacık ve Hozat aşiretleri devlete destek verirken ne ölçüde samimiydiler. Onların yaptıkları, Nuri Dersimi'nin söylediği gibi bir taktik miydi, yoksa gerçekten devletten yana tavır mı takındılar?

Benim açımdan bu konuda üzerinde durulması gereken önemli noktalardan biri, Ovacık'taki toplantıda Valinin önerisini kendi aralarında değerlendirmek isteyen Ovacık aşiretlerinin sözcülüğünü Mizurê Qasimî'nin (Kasımoğlu Munzur) yapmasıdır. Çünkü Mizur Ağa, Qozan (Qocan) aşireti ileri gelenleri ile ve en başta da bir yıl önce kaybettikleri efsanevi liderleri İdare İvrayim Ağa ile sarsılmaz dostluk bağlarına sahip birisidir. Dersim aşiretleri, daha önceki dönemlerde İdare İvrayim Ağa'dan bir talepte bulunacakları zaman en başta *“Seni kırmaz”* diyerek Kasımoğlu'nu gönderirlermiş yanına.

Ayrıca Mizur Ağa ile bu aşiretin ileri gelenleri ortak politik ideallere sahiptiler. Koçgiri başkaldırısı sırasında İdare İvrayim Ağa, Alişer ile birlikte askeri eylemler düzenlerken, 21 Mart 1921 günü, Erzincan'ı kuşatan Mizurê Qasimî (Kasımoğlu Munzur)'dan başkası değildi.

1926 yılı çatışmaları hakkında birçok Qozan aşireti mensubu ile konuşmuşumdur. Bunlar içerisinde 1926 harekati sırasında Ovacık aşiretleri ile yapılmış somut bir çatışma olayını anlatana rastlamadım. Çatışmalarda fiilen yer alanların isimleri verilirken 3 Hozat aşiretinden bahsediliyor: Bunlar Qerebalıyan, Ferhatan ve Laçınan aşiretleridir.

Çatışmaların bitmesinden sonraki ilişkiler de Qozan aşiretinin Ovacık aşiretlerinden yana kayda değer bir sorunu olmadığını ortaya koyuyor. Qozan aşiretinin, harekattan sonra Ovacık aşiretleriyle ilişkileri normal şekilde sürerken, yukarıda adı geçen 3 Hozat aşireti ile aralarında ciddi sorunlar yaşanıyor. Qozan aşireti en başta, hareketin düzenlenmesinde eski milletvekili Diyar Ağa'yı rol sahibi görüyor, onu sorumlu tutuyor. Kaldı ki hareketin merkez karargahı zaten Diyar Ağa'nın konağındadır. Buna bir de fiilen çatışmalara katılma eklenince, ilişkileri normalleştirmek imkansız denilecek kadar zorlaşıyor.

Alişêr, bu dönemde de barışı sağlamak için çaba harcayanların başında geliyor ancak başarılı olamıyor. Olamıyor ama peşini de bırakmıyor, derken onun da isteğine uyarak Sey Rıza'nın devreye girmesi ve bir kaç kez kendilerini ziyaret etmesinden sonra Cemaat (Barış toplantısı) gerçekleşiyor ve barış sağlanıyor.

Bu hareket hakkında bilgilerine baş vurduğum Qozan mensuplarına ısrarla Milis kaydolmuş aşiretlerden cephaneye yardım alıp almadıklarını sormuşumdur. Aldığım yanıtlardaki ortak nokta "Evet, yardım edenler olmuş," şeklinde oldu. Ama sıra somutlamaya gelince Fazlı adındaki Sünni bir Kürt dışında isim verilmedi. Çemişgezek'e bağlı Koçan köyü halkından olan Fazlı bolca cephaneye getiriyormuş. Ayrıca Fazlı'nın getirdiği silahların hibe mi yoksa satma amaçlı mı olduğunu bilene da rastlamadım. (10)

Çok büyük ve sıkı bir kuşatma altında olan, tabiri caiz ise "kuş uçurtulmayan" bölgeye cephanenin dışarıdan, yani Erzincan ve Elazığ gibi merkezlerden getirildiğini söylemek kolay değil. Bunun, bölge içerisinden temin edildiği söylemek daha gerçekçi olur. Bunun, Nuri Dersimi'nin bahsini ettiği aşiretlerin el altından Qozanlılara verdikleri cephaneye olması ihtimali yüksektir. Kaldı ki aynı konuda Dersim aşiretlerine güvensizlik duyan subayların varlığı da biliniyor.

Ne var ki bence, bir taktikten ibaret olsa bile bir kısım Ovacık ve Hozat aşiretlerinin 1926 hareketi sırasında takındıkları tutum geri bir adımdı. Onları böyle bir adımı atmaya götüren neden ise 1925 Kürt Ulusal direnişinin yenilgiyle sonuçlanmış

olması, Hasan Hayri'nin bile idamdan yakayı kurtaramaması ve Dersim'e yönelik tehlike ve tehditlerin boyutlarının büyümesiydi.

Elazığ'da ikamet etmek rahatlık sağlamıyor

Elazığ'da ikamet etmek, Dersimi'ye hem günlük yaşamda hem de politika da hiç te kolaylık sağlamıyor. Bir kere bu ikametle sıkı bir şekilde izlenmekten kurtulabilmiş değil. Tehdit ve şantajlar, şikayetler birbirini izliyor. Ama daha da önemlisi yurtsever bir aydın olarak o, halkına karşı beslenmekte olan kötü niyeti, düşmanca duyguları ve adım adım örülmekte olan ölüm tuzaklarını çıplak gözle görebiliyor.

Bir ara Diyarbakır'de bulunun 4. Umumi Müfettiş İbrahim Tali'den gelen davet üzerine bu kente doğru yola çıkıyor Dersimi. Yeri gelmişken, Gülümse Ey Dersim romanımın bu gezi ile başladığını da burada belirtelim.

İbrahim Tali, kendisini ziyaret eden Nuri Dersimi'nin önüne bir dosya koyuyor. Dosyada Dersimlilerle ilgili bir dizi suçlamalar var. Dersimi bunları okuyor, not ediyor ya da gerekli belgelerin birer kopyası kendisine veriliyor ve beklemeden Dersim'e dönüyor. Doğruca Sey Rıza'ya gidip olayı anlatıyor. Bunu, Sey Rıza'nın isteği ile bazı aşiret reislerinin katıldığı bir toplantının düzenlenmesi izliyor. Toplantı, Feratan Aşireti reisi Cemşid ağanın evindedir.

Toplantıya katılanlar gelişmeleri enine boyuna tartışıyor, iddiaların doğru olmadığını aktarmak üzere de Diyarbakır'a bir delegasyon gönderilmesine karar veriyorlar. Delegasyonda Dersimi ile Sey Rıza'nın büyük oğlu Six Hesen de varlar.

Bu olaydan bir süre sonra Nuri Dersimi, Sivas'a gitmek üzere Elazığ'dan ayrılıyor. Sivas'a gidişinin nedeni ise Koçgiri direnişi nedeniyle çarptırıldığı ama geçen sürede çıkartılan yasa ve kararnamelerle artık hüküm kalmamış olan idam cezasının düştüğüne ilişkin yazılı bir belge almaktır. Ne var ki onun aniden Elazığ'dan ayrılması bu ilin bürokrasisinde telaşa neden oluyor. Ve Halkın "Deli Fahri" dediği Valisi Fahri, beklemeden Sivas valiliğine şu telgrafı çekiyor:

"Malatya vilayetine- Sureti Sivas vilayetine

Dersimli Baytar Nuri esasında Koçgiri hadisesinin amili olduğu malumdur, mumaileh ani surette vilayetimizden gaybubet etmiştir. Tahkikatımıza göre Sivas mıntikasına geçtiği anlaşılmıştır. Elaziz, Malatya ve Sivas aşiretleriyle temasta bulunarak memleket aleyhinde propaganda yapmak tasavvurunda bulunan mumaileh hakkında tarassudat ve incelemenin yaptırılmasıyle neticeden acilen malûmat itasi mercudur.

Elaziz, 1 Eylül 1931

Elaziz valisi Fahri”(11)

Bunun üzerine Dersimi gözüaltına alınıp nezarete konuluyor, sorgulanıyor ama sonunda serbest bırakılıyor. Kanımca bırakılmasının bir nedeni, buna gerekçe olabilecek somut bir kanıt bulunmamış olması, ikincisi ve daha da önemlisi ise bunun, devletin o anki Dersim politikasına uygun düşmemesidir. Görünen o ki devlet Dersimlileri tahrik edip endişelendirecek böyle bir adımı atmayı zamanlama bakımından doğru bulmuyor.

Aralıksız süren baskı ve tehditler, gide rek Dersimi'yi bölgeden ayrılmayı düşünecek kadar sıkıntıya sokuyor. Buna bağlı olarak ta Umumi Müfettiş İbrahim Tali'ye Elaziz'deki toprakları karşılığında Türkiye'nin batı bölgelerinde kendisine arazi verilmesini, böylece bölgeden uzaklaşmasına olanak sağlanmasını istiyor ancak Tali buna sıcak bakmıyor ve sonuçta bu yöndeki isteği gerçekleştiriyor.

Yıllar bu şekilde birbirini kovalarken yöneticilerle Dersimliler arasında gel-gitler, görüşmeler eksilmiyor. Ancak, devlet bütün bunları oyalama ve zaman kazanma amacıyla yaptığı için kalıcı bir sonuç elde edilemiyor ki zaten en önemli muhatap Sey Rıza da bunu her fırsatta dile getiriyor.

1930'ların ortalarına gelindiğinde, politik ortam birden gerginleşiyor ve Dersim bakımından durum hızla kötüleşmeye doğru gidiyor. Örneğin 1933 yılında Sey Rıza'nın oğlu Bava İvrayım öldürüldü ki bu işte devletin parmağı olduğu çok açıktı. Bava İvrayım, Hozat Kaymakamı'nın daveti üzerine bu ilçeye gitmiş ve bizzat Kaymakamla görüştüktan sonra dönerken katledilmişti. Üstelik te katiller Hozat'taki bir askeri birlikte saklanıyorlarmış. 1934 yılında bu sefer Mecburi iskan Kanunu

adıyla yeni bir yasa çıkartılıyor. Yasa çok açık şekilde ırkçı karakterde olup dil, kültür ve etnik kimlik bakımından Türk olmayanlara karşı izlenecek yeniden yerleştirme diğer bir deyişle sürgün politikasının esaslarını belirliyordu. Yasanın özünde Kürt halkına karşı çıkartıldığı, Dersimin de bundan payına düşeni alacağı göz önündeydi. Daha bu yasanın mürekkebi kurumamıştı ki devlet bu kez de doğrudan doğruya Dersim'e karşı çok vahim bir adım daha attı ve Dersim'in adını değiştirip Tunceli yaptığı gibi "Tunceli Kanunları" adıyla bilinen yeni bir konun çıkardı. Bu kanun, tüm temel insani hakları ayaklar altına alan açık bir soykırım yasasıydı. Derken ardından Dersim'de sıkıyönetim ilan edildi ve başına da olağanüstü yetkilerle General Alpdoğan getirildi. 1936 yılındaki TBMM'yi açış konuşmasında bizzat Mustafa Kemal, Dersim'i kökünden sökölüp atılması gereken korkunç bir çiban olarak nitelendiriyordu. Kısacası, birazcık politikadan anlayan birinin Dersim semalarında dolaşmaya başlayan karabulutları görmemesi düşünülemezdi.

Bu arada Sey Rıza, Alişer'in de desteğiyle Dersimlileri toparlamaya, mümkün olduğu kadar geniş kesimlerinin ortak bir tutum takınmalarını sağlamaya çabaladı ama bir türlü kalıcı bir sonuca ulaşamadı.

Derken 1937 yılı geldi ve yıllardır hazırlığı yapılan askeri çözümün baş sırada yer aldığı Dersim'i imha planının uygulanması için düğmeye basıldı. İlk elde Dersimli ileri gelenlerden onlarca gözüaltına alınıp Elâzığ cezaevine gönderilirdi. Alişer ile Zerîfa katledilerek kesik başları askeri yetkililere teslim edildi. Üstelik bunu yapan kişi Rayvero Qop'tan sonra ihanetçi tayfasına katılan Sey Rıza'nın yeğeni Zeynel Top'tu.

İşte o koşullarda Nuri Dersimi haklı bir kararla yabancı bir ülkeye gitmek üzere Elaziz'den ayrıldı. İlk elde İstanbul'a gitti Dersimi. Niyeti bir yolunu bulup Yunanistan'a sığınmaktı ama dostları tavsiye etmediler bunu. Yunanistan'ın kendisini Türkiye'ye teslim etmesi ihtimali yüksekti. Bunun üzerine yönünü Adana'ya çevirdi ve derken 11 Eylül 1937 günü Suriye'ye geçti.

Qoco Ağa'nın Himayesinde

Dersimi, Suriye'ye geçmesine geçti ama bu kendisi için tehlikenin sona erdiği anlamına

gelmiyordu. O zaman Suriye Fransa mandasındaydı. Fransızlar pek ala kendisini yakalayıp Türkiye'ye teslim edebilirlerdi. İltica için uygun koşulların yaratılmasına çalışırken görüştüğü kişilerden biri de Kamuran Bedirhan Bey'di. Ama Kamuran Bey kısa bir süre uğraştıktan sonra koşulların elverişli olmadığını görüyor ve iltica için resmi başvuruda bulunmasını tavsiye etmiyor. Can güvenliğini de düşünerek kendisini o zaman Suriye sınırları içerisinde bulunan Kırıkhan'daki yörenin etkin Kürt ağalarından Qoco ağanın yanına gönderiyor. Ve orada ilk elde kendisine Hüseyin Mazlum adına bir kimlik düzenleniyor. Kuşkusuz, Qoco Ağa'nın Fransız yöneticilerle sahip olduğu iyi ilişkiler onun Türkiye'ye teslimi ihtimalini zayıflatıyordu ama kendisini bekleyen zorlukları tümüyle ortadan kaldırmıyordu.

Bazı Diplomatik Girişimler

Dersimi, yıllarca halkının hakları için mücadele etmiş bir yurtseverdi. Bir kavga adamıydı o. Sınırı aşıp Suriye'ye geçmek, halkına yapılanlara karşı seyirci kalma hakkını vermezdi kendisine. Bu nedenle de beklemeden, o koşullarda yapabileceği şeyi yapmak üzere kolları sıvadı. Dersim'de yaşanmakta olanları dünyalı duymalı, öğrenmeliydi.

Bu çalışmaların bir parçası olarak Dersim'de yaşanan zulmü dile getiren bir mektup hazırladı ve bunu "Milletler Cemiyeti Umumi Kâtipliğine sundu. Sonra bir ekleme ile birlikte aynı mektubu elçilik ve konsolosluklar vasıtasıyla İngiltere, ABD ve Fransa başta olmak çok sayıda devletin Dışişleri Bakanlıklarına yolladı. Bu mektup 20 Kasım 1937 tarihini taşıyor. İlginçtir Dersimi Elaziz'den önce Dersimli birçok aşiret reisine ait mühürleri de yanına almış olmalı ki bahsini ettiğim mektupların altına "Dersim Aşiretleri Namına" ibaresini yazıp mühürlerini basıyor

Yeni Güçlükler..

Türk hükümeti onun o yörede olduğundan haberdardı. Bu yüzden de kendisine yönelik tehdit ve provokasyonlar eksik olmuyordu ki bunlar arasında kendisini öldürtme planları da vardı. Yine Türk hükümetinin Fransız hükümeti nezdindeki girişimlerinin de sonu gelmiyordu. Derken Qoco Ağa, bizzat bazı Fransız yetkililerden, Dersimi'yi yakalayıp Türkiye'ye teslim etme yönünde karar alındığını öğrenin-

ce, yöredeki bir diğer Kürt ileri geleni olan M. Ali Göçmen'nin de desteğini alarak onu Halep'e yolladı. Dersimi, bir süre Halep'te bulunan Kürt ve Ermeni ailelerin yanında illegal olarak kaldı. Bu arada aslen Dersim'in Şemkan aşiretinden olan Ali Ağa'nın kızı Feride hanımla nişanlandı. Feride hanım Halep'te oturuyor, öğretmenlik yapıyordu. Tam da aynı günlerde bir tanıdıktan Şarki (doğu) Ürdün'de baytara ihtiyaç olduğunu öğrenir öğrenmez, bu ülkeye gitti. 14 Eylül 1938 tarihli bir mektupla bu ülkenin Emirliği'nden iş talebinde bulundu, aynı zamanda Emir'in kendisiyle de görüştü. isteğinin kabul edilmesi üzerine, zaman kaybetmeden bu ülkeye gitti ve "Şarki Ürdün Hükümeti Baytarlık Reisi" olarak işe başladı. 1939 yılının Temmuz ayında ise Ürdün'e giden nişanlısı Feride ile evlendi.

Şarki Ürdün Emiri ile Tartışma

Emir Abdullah'ın isteği üzerine Dersimi 1 Kasım 1939 günü kendisiyle görüşmeye gidiyor. Emir Baytarı görür görmez "Kuzum galiba siz Kürt imişsiniz," diyor.

O da doğal olarak "Evet" diyor.

Türk Konsolosu ile görüşüp konuşmuş olmalı ki Emir bu kez Türk Konsolosluğu ile ilişkiye geçmesini ve aralarındaki sorunu hal-etmelerini istiyor. Baytar bunu kabul etmiyor ve gerekçesini de şu sözlerle açıklıyor: "Emir Hazretleri ben Türk Konsolosunu ne diye göreyim. Benim evim-barkım mahfolmuş, evlatlarım kardeşlerim Türk Hükümeti tarafından öldürülmüş, memleketim harap edilmiş, ben neden Konsolosla görüşeyim?"

Emir'in bu sözlerle yanıtı ise "Ben sana görüşeceksin diyorum," oluyor. Yani Emir'in emri kesin!

Baytar'ın buna karşılık biraz da hissi bir tarzda "Ben sizi bir Arap Padişahı biliyordum. Ve himayenizde çalışıyorum. Şayet beni kabul buyurmuyorsanız, bana müsaade buyurunuz, ben buradan yukarı gitmem, buradan aşağı giderim, çünkü ben felaketzede bir insanım," demesi üzerine Emir hızla ayağa kalkıyor "Ben sana Konsolosla görüşeceksin diyorum, nereye gidiyorsan git," diyor ve odayı terk ediyor.

Araya araçların girmesi üzerine, Kudüs Türk Konsolosu Celal Karasaban, Amman'a geldiğinde aralarında bir görüşme gerçekleşiyor. Karasaban, tam bir diplomat yöntemiyle konu-

şuyor kendisiyle, Dersim’de yapılanları dünyaya tanıtmak için yaptığı çalışmaları sona erdirmesini, olayları daha soğukkanlı bir tarzda değerlendirmesini, bir an önce Türkiye’ye dönüp Kütahya’ya gitmesini istiyor Dersim’den. Kütahya, Ankara hükümetince Nuri Dersimi için seçilmiş yerleşim, daha doğrusu sürgün yeridir.

Dersimi bir süre düşündükten sonra kesin kararını bir daha ki görüşmede iletceğini belirtiyor ve ayrılıyorlar. Bir süre sonra Melik’le yeniden görüştüklerinde iki yıllık kontratı bitinceye kadar orada kalmasına izin vermesini, Türkiye’ye ondan sonra döneceğini söylüyor. Melik’in buna onay vermesi üzerine de Kudüs Başkonsolosuna 2 yıllık iş kontratı imzaladığını, bu süre zarfında Amman’da kalacağını, kontrat biter bitmez Türkiye’ye dönüp Kütahya’ya yerleşmeyi kabul ettiğine dair 20.11.1939 tarihli bir mektup yazıyor ve konu böylece kapanıyor.

Dersimi bu arada Şam’a giderek Suriye vatandaşlığına geçmek için başvuruda bulunuyor ama hemen Amman’a geri dönüyor. Bu isteği bir süre sonra kabul ediliyor. O artık Suriye vatandaşıdır.

2 yıl Amman’da kaldıktan sonra Suriye’ye dönüyor. Vatandaş olduğu için de resmi olarak iş talebinde bulunma hakkına sahiptir. Sonraki yıllar oldukça çalkantılı geçiyor Dersimli Baytar Nuri için. Gün geliyor iş buluyor, gün geliyor görev yeri değiştiriliyor, gün geliyor işini kaybediyor. Derken Dr. Ahmet Nafiz Bey ile birlikte Derik’te çiftçilik yapmaya başlıyor.

Ama ne yaparsa yapsın, Türk devleti, Kürt Hoybun Cemiyeti üyesi Dersimli Mehmet Nuri’ye rahat verme niyetinde değil. İzlemler, tehditler, Suriye hükümetine baskıda bulunma çabaları aralıksız sürüp gidiyor.

Derken 1952 yılında ünlü kitabı “Kürdistan Tarihinde Dersim”i basıp dağıtmaya başlıyor. Bu eserin çıkması sadece Dersimliler için değil, Kürt halkının tamamı için tarihsel değerde bir adımdır. Eserin önemi, Türk yöneticilerinin duydukları rahatsızlıktan da bellidir. Nitekim Dışişleri Bakanlığı, Başbakan’a bir mektup yazarak kitabın Türkiye’ye zarar verici nitelikte olduğunu belirtiyor, ülkeye sokulması ve dağıtılmasının yasaklanmasını istiyor. Böylece “Kürdistan Tarihinde Dersim” yasaklı yayınlar listesine girmiş oluyor.

Dersimi 22 Ağustos 1973 günü Halep’te yaşama veda etti. Mezarı, Afrin işgaline kadar Halep-Afrin yolu üzerinde bulunan bir caminin avlusundaydı. 1992 yılında, Afrin Kürtlerinden Dr. Saleh ile birlikte ziyaret etmişim burayı. Bu işgal sırasında ise tahrip edildiğini duydum.

Dersimi için Son Söz Olarak Ne Demeli?

Dersimi doğruları, yanlışları başardıkları ve başarmadıklarıyla, halkının özgürlük mücadelesine ömrünü adanmış bir militan, yorulmaz bir özgürlük savaşçısıdır. O, tarihin çok önemli bir diliminde, Dersim’i adeta aynaya tutarak ülkemizin bu parçasında yaşananları kamuoyunun gözleri önüne sermeyi, bu günkü nesillere aktarmayı başaran biridir. Hem de onun çalışmalarında insan sadece politik durumu, silahlı mücadeleyi ve kırımları değil; Dersim’in coğrafi yapısına, yöre halkının tarihine, kültürüne ve dini inancına, ilişkin olarak ta önemli bilgilerle yüz yüze geliyor.

Kısacası Dersimi, söyledikleri, yazdıkları ve yaptıklarıyla tarihi bir kişiliğe sahip biridir. Elbet kimse söylediklerine katılmak zorunda değil onun. Böyle bir durum söz konusu ise farklı düşünen, düşüncelerini uygun bir yöntemle dile getirir, kamuoyuna sunar.

Ne var ki somut verileri bir kenara bırakıp sırf belli bir düşünceyi topluma kabul ettirmek ya da seçilmiş politik bir hedefe ulaşmak amacıyla kişiyi karalamaya, küçük düşürmeye kalkışmak ta en başta ahlaki değil. Son yıllarda dozu giderek yükselen bir propaganda çerçevesinde “Zazacı” bir grubun Nuri Dersimi’ye yönelik çirkefçe karalamalarına karşı çok yerinde ve gerçekçi verilerle bir yazı dizisi hazırlayan Diyax Polat’ın da haklı olarak belirttiği gibi buna karşı durmak, Dersimi’ye sahip çıkmak bir insan hakları sorunudur.

Nuri Dersimi’ye ajan diyebilmek için insanın aklı dengesini kaybetmesi ya da düpedüz çirkeflik peşinde koşan biri olması gerekir. Bir ajan düşünün ki, yaşamını ajanı olduğu söylenen devletin kötülüklerine karşı mücadele ile geçirsin. Ona karşı halkı bilinçlendirmek ve silahlı direniş dâhil her türlü eylemi örgütlemek için çabalasın, yeri geldiğinde ise içerisinde bizzat yer alsın. Bütün bu çalışmaları nedeniyle de izlensin, sürülsün, işinden edilsin, gözaltına alınsın, yargılanıp idam cezası dâhil çeşitli cezalara çarp-

tırılsın, çocuklarını kaybetsin, devlet tarafından kardeşleri, akrabaları kurşuna dizilsin vs.

Bu kişi, baskılara dayanamayıp yurtdışına çıkmak zorunda kalsın ve çıkar çıkmaz da “Benim seyirci gibi oturup olanları izlemeye hakkım yok,” diyerek halkının yaşadığı sorunları, Türk devletinin bu halka karşı işlediği insanlık suçlarını, dünyanın gözleri önüne sermek için çabalasın! Milletler Cemiyeti ile onlarca devlete “yardım!” çağrılıyla başvuruda bulunsun. Bütün bu çalışmalar nedeniyle gittiği yabancı ülkede de tıpkı kendi ülkesinde olduğu gibi baskılar yakasını bırakmasın! Bir bütün olarak Kürdistan Tarihinde Dersim’e bakın, onda da yer alan ve “Ey Kürt genci, ey asırların zulmunu istihkar eden civanmert milletin oğlu, beni dinle!” cümlesiyle başlayan “Gençliğe Hitabe” sini okuyun, bunların yazarından ajan çıkar mı?

Dersimi’ye Yönelik Karalama Çabalarıyla Güdülen Amaç Ne?

Kuşkusuz bu kampanya ile güdülen asıl amaç, sırf çoktandır hayatta olmayan bir kişiyi yıpratmaktan ibaret değil. Asıl yapılmak istenen, Dersim halkının ulusal kimliği ve uğrunda mücadele ettiği ideallerin, onun tarihi ve kültürel değerlerinin inkarı ve reddine yarayacak malzeme toplamaktır. Çok açıktır ki Nuri Dersim’in anlattıkları yerinde durdukça, devlet üretimi “Zazalar Kürt değil,” ya da “Kürtten Alevi Olmaz,” türünden tezlerden beklenen sonuçlar elde edilmez. Yine bunlar yerinde durdukça, Dersim’e yönelik devlet zulmünün temel nedeninin, bu yöre halkımızın Kürt olan etnik kimliği ile buna ilişkin meşru talepleri olduğu gerçeğini de kimse görmezlikten gelemmez. Bütün bu konularda sonuca ulaşabilmek için ise Dersim halkının mücadelesinin sembol kişilerinden biri olan ve yaşananları gözleme dayalı olarak aktaran Nuri Dersim’inin yıpratılması ve itibarsızlaştırılması gerekiyor.

Dersimi’yi hedef haline getirmiş devlet güdümündeki Kürt düşmanı amigolar, bu konuda öylesine basit ve düzeysizce yöntemlerle propaganda yapıyorlar ki Dersim halkı üzerine söylediklerinde zaman zaman Türk milliyetçilerinin bile gerisine düşüyorlar. Bir faşist propaganda tekniği olan “Çamur at izi kalsın!” yöntemiyle yaşamını halkının davasına adanmış bir özgürlük savaşçısına karşı sürdürülen bu kirli kampanyanın arkasındaki

politik oyunları iyi görmek ve ona göre tavır takınmak her bakımdan önemlidir. Bu kampanya, bir ulusa ve onun özgürlük mücadelesine karşı düzenlenmiş tuzaklardan bir parçadır.

Nuri Dersimi Türk sömürgeciliğinin barbarlıklarına karşı durduğu, “Kürdistan Tarihinde çok önemli bir bölge olarak tanınmış olan Dersim’li bir Kürt olmaktan şeref duymaktayım...” ya da “Yaşasın hür ve mustakil Kürdistan!” sözlerinde ifadesini bulan ideal ve özlemleri nedeniyle hedef tahtasındadır. Sadece hayatta olmadığı halde yalan ve iftira ile linç edilmek istenen bir insana sahip çıkmak gibi insani ve ahlaki bir görevle karşı karşıya olduğumuz için değil, onun söylediklerinde ifadesini bulan Dersim halkımızın ideal ve özlemlerine saygı duymanın, onları yaşatmaya çabalamanın bir gereği olarak ta hiç birimizin susmaya hakkı yok diyorum. Türk sömürgecilerin Dersim halkımıza karşı uyguladığı zulmün on binlerce kurbanının anısına dikebileceğimiz en büyük ve güçlü anıt da bu olacak.

Dipnotlar

1)Dersim Ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım, Özge Yay.1992, s.97.

2)Vate dergisi Nr. 59, Zimistan (kış) 2019

3)M. Nuri Dersimi, a.g.e, s.109.

4)Erzincan Valisi Ali Kemali, Resimli Ay Matbaası, 1932, s. 152-153.

5)Ali Kemali, age. S. 154.

6)Ali Kemali, age. s. 154.

7)Dersimi, age, s.110-111

8)Dersimi, age. S. 115-117

9)Dersimi, M. N. Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim (KTD), Ani Matbaası, Halep, 1952, s. 199.

10)Daha geniş bilgi için bkz. M. Çem, Tanıklanın Diliyle Dersim’38, Peri Yay., 2. Bas-kı, İstanbul, s.54-56

11)Dersimi, KTD, s. 225.

*Bu yazıyı, en az bir yıl hatta bir yıldan da fazla zaman önce yazmaya başladım. Ne var ki yüz yüze bulduğum sağlık sorunları nedeniyle tamamlamadım ve uygun bir zamanda devam etmek üzere bir kenara koydum. Bu arada metin içerisinde de değindiğim gibi Dersimli Dîyax Polat’ın aynı konuya ilişkin çok değerli bilgiler içeren yazı dizisi yayınlanmaya başladı. Dîyax’ın yazısı, bu konudaki boşluğu hakkıyla doldurucu nitelikte olsa da yarım kalmış yazıyı bitirmenin bir katkı olacağını düşünüp tamamlamaya karar verdim ve böylece elinizdeki metin ortaya çıkmış oldu. M. Ç.